

ÉDER PÁL

EURÓPAI GYÖKEREK, MAGYAR
VONATKOZÁSOK AZ AMERIKAI
VONÓSNÉGYES-KULTÚRA
FELVIRÁGZÁSÁBAN

DLA DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2009

10.18132/LFZE.2010.15

10.18132/LFZE.2010.15

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődéstörténeti tudományok
besorolású doktori iskola

EURÓPAI GYÖKEREK, MAGYAR
VONATKOZÁSOK AZ AMERIKAI
VONÓSNÉGYES-KULTÚRA
FELVIRÁGZÁSÁBAN

ÉDER PÁL

DLA DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2009

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK.....	II
AJÁNLÁS.....	III
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	IV
BEVEZETÉS	V
AZ AMERIKAI VONÓSNÉGYES-JÁTÉK TÖRTÉNETE	1
A vonósnégyes-játék feltűnésének legkorábbi emlékei, dokumentumai az amerikai földrészen.....	1
Vonósnégyes kultúra a 20. sz. első felében Amerikában	7
Elizabeth Sprague Coolidge és a Library of Congress/Az egyetemi rezidenciák megteremtése Amerikában.....	12
Az egyetemi kvartett-rezidenciák létrehozása - az 1940-es évek.	18
A Slee-féle Beethoven ciklus	25
A Marlboro-iskola - új amerikai együttesek alapítása az 1960-as évektől	26
A mai amerikai kvartett-élet.....	30
A VONÓSNÉGYES-JÁTÉK MAGYARORSZÁGI KIALAKULÁSÁNAK ELSŐ SZÁZ ÉVE.....	31
VONÓSNÉGYESEK SZERINTI ÁTTEKINTÉS.....	44
A Léner Vonósnégyes.....	44
A Budapest Vonósnégyes	55
A Róth Vonósnégyes	73
Kresz Géza és együttese, a Hart House Quartet	79
A Magyar Vonósnégyes.....	90
FÜGGELÉK.....	109
BIBLIOGRÁFIA	124

Vonósnégyes tanárain, Mihály András és Székely Zoltán emlékének

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm Berlász Melindának, Frank Máriának és Lovas Györgynek stiláris és szerkesztési kérdésekben nyújtott baráti tanácsait. Családtagjaimnak hálás vagyok a biztatásért, valamint a technikai kivitelezésben és a végső formába öntés során tanúsított türelmükért.

BEVEZETÉS

Noha doktori dolgozatom megírása hivatali kötelességemmé vált, a téma megválasztására a kamarazene órák tapasztalata készítetett. Tanításom során megdöbbenve észleltem, hogy növendékeim – a mai zeneakadémisták (tisztelet a kivételnek) – nem ismerik, sőt nem is nagyon hallottak azokról a nagy magyar előadóművészekről, akiknek egy részével mi még személyesen találkoztunk. Néhány évtized elég volt ahhoz, hogy elfeledjük elődeinket, akik nagymértékben meghatározták az életünk irányát, ha tetszik értelmét, akik morális és etikai útmutatóink voltak? Ma is emlékükből, felvételeikből, írásaikból, személyesen átadott gondolataikból táplálkozunk. Tanításom közben is őket idézem, rájuk hivatkozom, tudásukat, nézeteiket, tapasztalataikat szeretném továbbadni, és csak reménykedem, hogy torzítás, jóhiszemű félreértés, ferdítés nélkül teszem ezt. Az időnként kipattanó „saját” ötletek, gondolatok is – talán tudat alatt – valószínűleg ebből a táptalajból születnek.

30 évvel ezelőtt fél szavakból is ismertük a Weinerről, Székely Zoltánról vagy Végh Sándorról szóló anekdotákat, híres mondásaikat. A mi generációnk annak idején rengeteget tanult ezekből. Hiszem, hogy az elődök nézetei, a zenéről alkotott világképük, az előadóművészetről alkotott felfogásuk szinte változatlanul elfogadható a ma embere számára, és csak nagyon kis mértékben kell alkalmazkodnunk a „kor követelményeihez”.

Való igaz, hogy a 20. század első felének nagy magyar vonósnégyes-játékosairól, együtteseiről igen kevés írásos emlék, ismertető vagy könyv áll rendelkezésre magyarul. Még olyan legendákról is, mint a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes – legjobb tudomásom szerint – nagyon kevés jelent meg nyomtatásban. Pedig ők több évtizeden keresztül egyedüli harcosként tanulták meg és mutatták be Magyarországon a kor legfrissebb újdonságait, Bartók, Kodály és Weiner kamaraműveit, de külföldi szerzők – például Debussy vagy Ravel ma már klasszikussá vált – darabjait is.

Mivel egy doktori dolgozat szűkös keretei nem adnak lehetőséget arra, hogy mindenkiről megemlékezzek, így megpróbálok azokról a magyar kvartettekről beszámolni, amelyeknek karrierje Magyarországról indult el, és amellet, hogy világszerte ismertek voltak, művészetük nyomon követhető hatást gyakorolt az amerikai vonósnégyes-kultúra felvirágzására. Ezen együttesek tagjai (legalábbis a

megalakulásukkor) mind magyar iskolákban tanultak, az itthoni hagyományokat vitték magukkal.

Dolgozatom életrajzi fejezeteihez a szükséges információt saját élményeim mellett igen sokféle forrásból válogattam. Volt, akiről íródott könyv, másokról újságcikkekből, esszékből, archívumban őrzött dokumentumokból, lemezborítók ismertetőiből, illetve internetes oldalakról és lexikonokból gyűjtöttem (lásd a részletes bibliográfiát a dolgozat végén).

Volt, akiről pontos születési, illetve halálozási adatot sem sikerült fellelnem. Volt olyan művész, akiről csak az anekdotázás szintjén találtam emlékeket, de előfordult, hogy csak egy lexikon pár mondatos száraz információja állt rendelkezésemre. Ezek sokrétűsége óhatatlanul is befolyásolta az életrajzi fejezetek kissé egyenetlen stílusát, azok változatosságát. Nem szánok külön fejezetet Weiner Leónak, akinek legendás pedagógiai munkássága oly sok világhíressé lett muzsikus zenei gondolkodására volt döntő befolyással. (A dolgozatomban a vele kapcsolatban álló kvartettekről szóló fejezetekben erre utalok is.) Szerencsére ő róla könyv formájában kiadott gyűjtemény jelent meg Berlász Melinda szerkesztésében (lásd bibliográfia), ahol számos volt növendéke emlékezik a vele töltött évekre. Ezek mindegyike sok személyes élményt, mélységes tiszteletet és szeretetet tükröző történetet tartalmaz. A „Weiner-titok” szigorúan vett praktikus szakmai koncepciójának közvetítésére, átmentésére viszont szinte csak Szász Árpád (a Weiner-vonósnégyes csellistája) tesz kísérletet. A kötet végső kisugárzása és üzenete számomra az, hogy milyen fantasztikus élmény lehetett növendékei számára egy-egy óra, a művek tanulmányozásával töltött idő!

Dolgozatom első fejezetében az amerikai vonósnégyes-játék történetéről számolok be a 18. század végétől napjainkig. A második fejezetben rövid áttekintést adok azokról a híres magyar hegedűsökről, akiknek neve a vonósnégyes műfajjal összefüggésbe hozható. A harmadik fejezetet azoknak a leghíresebb, 20. század eleji magyar együtteseknek, illetve kvartett-tagoknak szentelem, akik döntő befolyással voltak az amerikai vonósnégyes-kultúra kialakulására. A függelékben néhány fényképet mutatok be, érdekességgént. A mellékelt CD egy válogatást tartalmaz saját gyűjteményemből, ami talán mindennél beszédesebben igazolja dolgozatom megírásának értelmét, jogosságát.

Miért is érdemes hallgatni őket a mai fiataloknak? Manapság – nagyon helyesen – megköveteljük a tiszta forrást, a kézirathoz leginkább hasonlatos kották, Urtextek

használatát. Nekünk, előadóművészeknek kötelességünk a zeneszerző gondolatait a tőlünk telhető legnagyobb hűséggel, tisztességgel közvetíteni. A dolgozatban említett művészek, kvartettek azonban még személyes kapcsolatban álltak olyan szerzőkkel, mint Bartók, Kodály, Dohnányi vagy Weiner, de sorolhatnám Hindemithet, Schönberget, Ravelt, Prokofjevet vagy Stravinskyt – sok más szerzővel egyetemben. Hubay például együtt játszott az idős Brahmsszal. A magyar hegedűsök, úgy 80–100 évvel ezelőtt pedig döntő többségükben Hubay növendékei közül kerültek ki. A kapcsolat egyértelmű. A későbbiekben említett muzsikuskok még személyes tapasztalataik alapján tudták nekünk megmondani, hogy bizonyos állásokat hogyan kért a zeneszerző. Akkor hát hallgassuk őket, a felvételeiket. Ha játékmódjukat megfigyeljük, ellessük zenei és technikai megoldásaikat, az Urtext kották mellé odahelyezzük ezt az ismeret-anyagot is, talán még közelebb jutunk az igazsághoz.

Manapság sokszor esik szó –különböző összefüggésekben – arról, hogy a tradíció mennyire fontos. Én úgy gondolom – kultúráról lévén szó –, hogy nagyon lényeges annak megőrzése, értékeinek beépítése mindennapjainkba, hiszen nemesít, értelmet adhat a földi javak élvezetének és erkölcsi, morális alapot ad életünknek. Felelősen alkotni csak a múlt ismeretében, európai/magyar történelmünk és hagyományaink nyomában tudunk. Kulturális örökségünk egyik kiemelkedő szegmense a zene. Magyar zenészek, előadók, zeneszerzők vagy pedagógusok mindig a világ élvonalába tartoztak. Mindenütt jelen voltak, elsősorban a 19. század utolsó harmadától egészen a 20. század utolsó negyedéig. Ez az időszak teljes mértékben egybeesik a vonósnégyes-játék felvirágzásával és szélesebb körben való elterjedésének idejével.

A dolgozatom második felében említett együttesek éppen ennek az időszaknak jeles képviselői. A legendás énekesek és hangszeres virtuózok attrakcióinak népszerűsége közepette egy olyan műfajt hoztak „divatba”, amit addig csak a „sznob és kiváltságos” közönség értékelt.

Hogyan volt ez lehetséges? Valószínűleg úgy, hogy ők négyen, együtt tudtak különleges, egyéni hangon játszani, mindezt fölényes technikai és zenei felkészültséggel. Ezeknek a kvartetteknek a hangját ugyanúgy meg lehet ismerni és különböztetni egymástól, ahogy Hubermann vagy Heifetz hangját fel lehet ismerni.

A vonósnégyes illetve kamarazene hihetetlenül gazdag, élvezetes és értékes repertoárja is biztosan hozzájárult ahhoz, hogy világszerte ennyire megnőtt a kereslet a kamarazene-hangversenyek iránt a 20. század első felében. Mindezt segítette az utazást

könnyítő és gyorsító eszközök elterjedése. Kellett ehhez természetesen még jó néhány olyan vállalkozó szellemű és áldozatokra képes együttes, amely hajlandó volt a „turné-életmód” minden nehézségét felvállalva a világ legtávolabbi pontjaira is elutazni.

Végül, de nem utolsó sorban a hangfelvételek elterjedése is nagyban hozzájárult ezeknek az együtteseknek a megismeréséhez és művészetük fennmaradásához.

Őszintén remélem, hogy aki elolvassa munkámat, meghallgatja ezeknek a kvartetteknek a muzsikálását, megérti, hogy miért adják ki manapság újra és újra – most már CD-formában – ezeket a felvételeket.

AZ AMERIKAI VONÓSNÉGYES-JÁTÉK TÖRTÉNETE

A vonósnégyes-játék feltűnésének legkorábbi emlékei, dokumentumai az amerikai földrészen

A vonósnégyes-játék amerikai megjelenésére vonatkozó egyik legkorábbi, fontosabb feljegyzés egy bizonyos **James Hewitt** angol hegedűs és londoni vonósnégyeséről szól, akik feltehetőleg 1792-ben, New Yorkban hat koncertes sorozatot adtak.¹ Emellett, a folyamatosan érkező európai bevándorlók közül sokan tartották fontosnak, hogy az európai kontinensen megalapozott zenei hagyományokat és tevékenységüket Amerikában is aktívan folytassák. A 18. sz. végére már kamarazene koncertekről és az amerikai kontinensen, kamaraegyüttesek számára írt kompozíciókról is vannak beszámolók. A legkorábbi feljegyzés Johann Friedrich Peter 1789-ben –Salem-ben (Észak-Karolina) – komponált hat vonós-kvintettjéről számol be.

A morva bevándorlók is – akik abban az időben telepedtek le – hozták magukkal német zenei örökségüket. Pennsylvániai állam Bethlehem nevű településük közösségén belül már Haydn vonósnégyeseit és Mozart trióit is játszották a századforduló előtt. Roger Phelps –kutatásaia alapján – az 1786 és 1800 közötti időszakban 46 vonósnégyes koncertről számol be – valószínűleg privát rendezésűek – melyek összesen hét városban kerültek megrendezésre a keleti-parton.²

A kamarazenei tevékenységről fennmaradt legtöbb adat az akkori nagyvárosok zene iránt fogékony közösségei köré összpontosul. Főleg Bostonban és New Yorkban olvashatunk ilyen közösségekről, de New Orleansban, Baltimore-ban és Philadelphiában is megjelent – kezdetleges állapotban – a vonósnégyes- és kamarazene-kultúra. Philadelphiában három, Európában született komponista is letelepedett. Jean Gehot (1756–1820 körül), aki Johann Peter Salomon 1791-es Haydn-koncertjein is szerepelt Londonban, majd az azt követő évben érkezett Philadelphiába, ahol kvartettjeit elő is adták. John Christoph Moller (1755–1803), aki 1785 körül érkezett Amerikába miután Londonban hat vonósnégyese jelent meg nyomtatásban, és Benjamin Carr (1768–1831), akinek legalább egy műve megjelent Baltimore-ban, 1812-től. A későbbi

¹Potter, Tully: „From chamber to concert hall”. In: Robin Stowell (szerk.): *Cambridge Companion to the String Quartet*. (Cambridge, Cambridge University Press, 2003). 57. A továbbiakban Potter

²Baron, John Herschel: *Intimate Music. The history of the idea of chamber music*. (Stuyvesant: Pendragon Press, Musicological series, 1998) .369-370. A továbbiakban Baron

kvartett- és kamara-szerzők közül, akik már Amerikában születtek és nagyrészt Philadelphiában tevékenykedtek, Charles Hoffmann (1800 körül –1862 után) és William Fry (1813–1864) méltók említésre.³

A 19. század első felében a vonósnégyesezés – mint házi muzsika – Amerikában is gyorsan terjedt. Míg az amatőr zenészek által létrehozott összejövetelek egyre népszerűbbek lettek, hivatásos zenészek is egyre gyakrabban ültek össze kvartetteket játszani önmaguk örömeire, sőt időnként már közönség előtt is. A *Harvard Musical Association*, John Sullivan Dwight szervezésében 1844 és 1849 között évi hat kamarazene koncertből álló sorozatot rendezett, melyen diákok szerepeltek különböző összeállításokban. Ami talán még fontosabb – a dolgozat témáját tekintve –, hogy a 19. században több, rövidebb életű vonósnégyesről lehet tudni. A *Hill Quartet* 1843-ban alapította Ureli Corelli Hill, az akkor megalakult *New York Philharmonic Society* vezető karmestere. 1847 és 48 között működött New Yorkban a *Sivori Quartet*. Prímje Ernesto Camillo Sivori, akit Paganini egyetlen növendékeként tartanak számon. Ezt követte olyan együttesek megjelenése, mint a *Fessel Quartet* (1850–1860 között, Chicagóban), a *Philadelphia Quartet Club* (1870) és a *Cleveland Quartet Club* (1872).⁴

Az első együttes, amelynek döntő szerepe volt az amerikai kamarazene kultúra elterjedésében, az 1849-ben, Bostonban alapított *Mendelssohn Quintet Club*⁵ volt. Roger Phelps, az 1875 előtti amerikai kamarazenéről írt disszertációjában a *Quintette Club*-ot említi, mint az első „profí” együttes Amerikában, melynek tagjai kizárólag kamarazenei koncertek előadásának szentelték idejüket és energiáikat.⁶ A MQC két hegedű-, két brácsa- és egy csellóból állt, amellett hogy a két brácsás közül az egyik fuvolán, a másik klarinéton is szerepelt időnként. Az együttes azért is jelentős, mert tevékenységét (személycserékkel együtt) kerekén 50 éven át folytatta, és amellett hogy beutazta egész Amerikát, 1881-ben Ausztráliában, Új-Zélandon és a Hawaii-szigeteken is turnézott. A MQC-nak fontos szerepe volt még a bostoni National College of Music 1872-es megalapításában is, melynek Thomas Ryan (a MQC brácsása és vezetője) lett a főigazgatója. Az együttes tagjai képezték a tanári kar magvát, és több mint 200

³ Baron, 370–371.

⁴ Danek, Victor B: *A Historical Study of the Kneisel Quartet*. Doktori disszertáció, Indiana University 1962. xii. A továbbiakban Danek.

⁵ A továbbiakban MQC-ként említve.

⁶ Phelps, Roger P: „The Mendelssohn Quintet Club. A Milestone in American Music Education”. *Journal of Research in Music Education* Vol.8, No.1 (Spring, 1960): 39. A továbbiakban Phelps.

növendék tanulmányait irányították. Annak ellenére, hogy az egész vállalkozást egy évvel az iskola alapítása után félbe kellett szakítani (melynek okai között a nagy 1873-as tűzvész is közrejátszott), először valósult meg, hogy zenei intézmény vonós tanszékét egy kamara-együttes tagjai alkották, „rezidencia” keretein belül.⁷ Később – a 20. században – az egyetemek és más intézmények az ilyen rezidenciákat elsősorban vonósnégyesek számára hozták létre.

Röviddel a bostoni együttes megalakulása után 1855-ben New York-ban is létrejött egy új kamarazenesorozat. William Mason zongorista és Carl Bergmann csellista szervezésében létrejött a *Mason and Bergmann Chamber Concerts*. Egy év kihagyás után az együttes újraalakult –Theodore Thomas hegedűs csatlakozásával – és a *Mason and Thomas Quintet* néven működött tovább. Thomas, – aki főleg karmesterként szerzett hírnevet magának, de kitűnő hegedűs is volt – rávette az eleinte vonakodó társait, hogy a késői Beethoven vonósnégyesekből is játsszanak, amellet hogy Schubert, Schumann, Franck és Brahms műveit rendszeresen előadták.⁸ Walter Levin szerint⁹ ez a vonósnégyes (mely a Mason/Thomas-féle koncertsorozat keretein belül lépett fel) tekinthető Amerika első profi kvartettjének, annak ellenére, hogy az 1855-ös debütálásukat követően az összeállított programoknak csak egy-egy számaként szerepeltek vonósnégyesként és a tagok ugyanazon koncerten más kamarazenei összeállításokban is játszottak. Emellett megemlíti, hogy a társaság valamennyi tagja játszott zenekarban is a kamarazenélés mellett. Az együttes szinte kizárólag New Yorkban lépett fel és 1868-ig működött.

Bár dolgozatom szemszögéből nézve az előbb említett Theodore Thomas kvartett-tevékenységéről beszéltünk, úgy érzem, fontos megemlíteni, hogy a New-York-I, és chicagói zenekarokkal folytatott munkája nyomán a 19. századi Amerika legjelentősebb karmestereként tartják számon. A *New York Philharmonic Society* már 1842-ben megalakult (ezzel nemcsak Amerika, de a világ egyik legrégibb, ma is fennálló zenekara), mégis Thomas vezetése alatt élvezte legkorábbi sikereit (1877–91).¹⁰ Thomas 1854 és 1863 között ugyanebben a zenekarban hegedült. Ezután saját zenekart szervezett azzal a szándékkal, hogy zenészeinek főállású munkát adjon – amit

⁷ Phelps 39.

⁸ Potter 57.

⁹ Levin, Walter: „Immigrant Musicians and the American Chamber Music Scene 1930–1950”. In: Brinkmann, Reinhold és Wolff, Christoph (szerk.): *Driven into paradise: The musical migration from Nazi Germany to the US*. (Berkeley: University of California Press, 1999) 322. A továbbiakban Levin.

¹⁰ Hitchcock, H. Wiley: *Music in the United States: An Historical Introduction*. (New Jersey: Prentice Hall, 1969). 91. A továbbiakban Hitchcock

addig a *New York Philharmonic* sem tudott felajánlani. Ám ezt csak állandó utazással, koncertezéssel tudta biztosítani új zenekarának. 1869 és 1878 között rendszeresen turnéztak Amerika keleti részén. (Nyugati irányban csak Chicagóig jutottak.) Ezután következtek a Filharmónikusoknál – már karmesterként – töltött évei, majd 1890-ben a frissen alakult chicagói zenekarnak lett a dirigense.¹¹

Thomas életpályájának rövid áttekintéséből láthatjuk, hogy zenekari állása mellett kvartettezett, csakúgy, mint a többi hosszabb életű amerikai és európai vonósnégyes. Leszögezhetjük, hogy Amerikában a kvartettezés eleinte szorosan kapcsolódott a zenekarok alakulásának történetéhez. A New Yorki Filharmónikusok alapítását (1842) a *New York Symphony* (1878),¹² a *Boston Symphony* (1881), a *Buffalo Symphony* (1882), a *Chicago Symphony* (1891) és a *Philadelphia Orchestra* (1900) követte.¹³ Az előbbieken említett Hill- és Thomas kvartetteken kívül is több példa van arra, hogy egy zenekar koncertmestere vagy karmestere (ha rendelkezett komolyabb vonós hangszerbeli tudással), kvartettet alapított.

Az 1884-ben alakult ***Beethoven Quartet*** például Gustav Dannreuther nevéhez fűződik. Dannreuther, bár Cincinnati-ben született, Joachim növendék volt, és az 1882-ben alakult *Buffalo Philharmonic*-ot irányította. Az együttes egészen 1917-ig működött (tehát szinte teljesen egyidőben a Kneisel Kvartettel), mégsem maradt olyan jellegű feljegyzés, amely arra utalna, hogy különösebb mértékben hozzájárultak volna az amerikai vonósnégyes-kultúra kiépítéséhez, mint más, akkoriban New Yorkban működő együttes, például az 1891–94-ig létező ***New York Symphony String Quartet***.¹⁴

A 19. században Amerikában megalakult vonósnégyesek közül a 32 éven át működő ***Kneisel Quartet*** volt a legjelentősebb. Nevét a román születésű Franz Kneisel adta, aki bécsi tanulmányok (Grün ill. id. Hellmesberger) és rövid berlini tartózkodás után 1885-ben meghívást kapott, hogy a nem sokkal korábban (1881-ben) alakult Bostoni Szimfonikus Zenekarnak legyen (20 évesen) koncertmestere és asszisztens karmestere. A bostoni zenekarnál töltött ideje alatt Kneisel többször fellépett, mint szólista. Brahms és Goldmark versenyműveinek első amerikai előadása például az ő nevéhez fűződik. Már 1885-ben, rögtön Kneisel érkezése után megalakult a vonósnégyes, a zenekar alapítója – Henry Lee Higginson – ösztönzésére. Az

¹¹ Hitchcock: 92–93.

¹² A New York Symphony 1929-ben összeolvadt a New Yorki Filharmónikus Zenekarral.

¹³ Mueller, John H.: *The American Symphony Orchestra*. (Bloomington: Indiana University Press, 1952) 48–49.

¹⁴ Danek: xiv.

együttesben egy osztrák születésű hegedűs (Fiedler) és egy horvát származású brácsás (Svecenski) játszott. Első csellistájuk Fritz Geise volt, akinek neve alapján feltételezhetjük, hogy ő is Európából érkezett. Valamennyien a zenekar szólamvezetői voltak. Az együttes kezdettől fogva sikereknek örvendett. A nyári időszakot eleinte Európában töltötték, hogy ne szakadjanak el európai gyökereiktől és figyelemmel kísérhessék az új zenei áramlatokat.¹⁵ 1896-ban nagy sikerű európai turnén vettek részt. Amerikán belül Bostonban, New Yorkban, Washingtonban, Baltimore-ban, Hartfordban és számos egyetemen is tartottak rendszeres koncertsorozatot, és 32 éves fennállásuk alatt közel 170 más helyszínen léptek fel országszerte. Repertoárjukon Haydn, Mozart és Beethoven művein kívül már Brahms, Debussy, Franck, Dvořák, Bruckner, Wolf, Smetana, Enescu, Ravel, Glazunov, Kodály és Schönberg (*Verklärte Nacht*) kompozíciói is helyet kaptak.¹⁶ Dvořák F-dur „Amerikai” kvartettjének 1893-as, bostoni ősbemutatója az ő nevükhöz fűződik, emellett a szerző vonós ötösét is ők játszották először. Fontos mozzanat volt az együttes életében, mikor 1903-ban mind a négy tag kilépett a bostoni zenekarból, hogy a kvartettezésnek szentelhessék idejüket. 1905-ben New Yorkba költöztek, ahol az újonnan megalakult *Institute of Musical Art*nak – a *Juilliard School* elődjének lettek tanárai. Kneisel a hegedűtanszék vezetője lett. Tanári tevékenységének jelentőségét később sokan Auer munkásságához hasonlították.¹⁷

Nyári rezidenciájuk idővel a Maine állambeli Blue Hills lett, ahol Franz Kneisel már 1902-től tanított. Kvartettjével ugyanitt hamarosan nyári kurzusokat tartottak, melyek az együttes szétválása (1917) után egészen 1926-ig, Kneisel haláláig rendszeresen megrendezésre kerültek. A nyári iskola 1953-ban indult újra, és máig *Kneisel Hall Chamber Music School and Festival* néven nagysikerű kamarazene kurzus és fesztivál helyszíne.¹⁸ A *Kneisel Quartet*-tet Amerika első professzionális kvartettjeként tartják számon. Koncertező és tanári tevékenységük folytán többet tettek az amerikai vonósnégyes kultúra kiépítéséhez és az európai kvartett-irodalom értékeinek átvitele, megőrzése érdekében, mint bármilyen más, korábbi együttes. A kvartett a vonósnégyes-játék művészi színvonalát tekintve is új értékrendet képviselt és alapozott meg. E tekintetben már a 20. sz. eleje körül felbukkanó új, profi kvartettek

¹⁵ Potter: 58.

¹⁶ Ledbetter, S: „Kneisel Quartet” In: Deane L. Root (szerk.) Grove Music Online, www.grovemusiconline.com [letöltés időpontja: 2009. október 20. 21:14]. A Grove Music Online-ra a továbbiakban Grove néven hivatkozok.

¹⁷ Potter: 58–59.

¹⁸ N.N.: <http://www.kneisel.org/history1.html> [letöltés időpontja: 2009. július 3. 9:35]

mintáját előlegezik. Sajnálatos hogy hangfelvételeket nem készítettek, így játékuokról csak korabeli leírások alapján szerezhethünk benyomást.

A másik együttes, mely egy ideig párhuzamosan működött a Kneisel kvartettel és 11 évvel túl is élte őket, már az elsők között volt, akik felvételeket készítettek. A *Flonzaley Quartet* keletkezése Edward J. DeCoppet svájci születésű, de Amerikában élő bankárnak köszönhető. Az együttest ő szerződtette 1902-ben, hogy privát koncerteket játsszanak a rezidenciáján, azzal a további feltétellel, hogy a tagok (akik mind Belgiumban tanultak) kizárólag az együttesrel való próbálásnak és koncertezésnek szentelik idejüket. A kvartett eredeti tagjai az olasz Adolfo Betti, a svájci Alfred Pochon, a szintén olasz Ugo Ara és a belga Iwa d'Archambeau voltak. (Ará-t később Louis Bailly, aztán Felicien d'Archambeau és végül Nicolas Moldavan követte). Az együttes DeCoppet svájci villájáról nevezték el, ahol a bankár minden évben nyaralt, és ahol vonósnegyese először ült le próbálni 1902-ben. 1904-ben egy sikeres európai turné után kezdődött nemzetközi karrierjük, melynek során – New York-i bázisukon kívül – Amerika- és Európa-szerte is sikerrel szerepeltek. Hanglemezfelvételeik között Haydn, Mozart, Beethoven, Brahms, Dohnányi, Schubert és Schumann műveit rögzítették. Különösen említésre méltó a Harold Bauerrel készített Brahms zongorásötös és az Ossip Gabrilowitsch-csal készült Schumann zongoraötös felvétele, melyek már az elektronikus hangrögzítés korszakából származnak. Kortárs szerzők közül Bloch és Enescu első kvartettjét, valamint Stravinsky *Három darabját* és *Concertinoját* is a *Flonzaley Quartet* mutatta be.¹⁹ Emellett Schönberg 1. kvartettjét is ők játszották Amerikában először. Annak ellenére, hogy szinte már a kezdetektől fogva nemzetközi karriert futottak be, DeCoppet bankár haláláig folytatta az együttes támogatását, mely pályafutásuk közepe körül következett be. A kvartett 1928-ig működött, és ez idő alatt több mint 3000 koncertet játszott (500-at Európában és több mint 2500-at Amerikában).²⁰

¹⁹ Potter, Tully: „The concert explosion and the age of recording”. In: Stowell, Robin (szerk.): *The Cambridge Companion to the String Quartet*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2003). 77–78. A továbbiakban Potter II.

²⁰ Levin: 325.

Vonósnégyes kultúra a 20. század első felében Amerikában

A századforduló körül nagy változások következtek be a vonósnégyes kultúra terén. Főleg az amerikaiak megnőtt igénye - elsősorban a tömegesen özönlő európai bevándorlók folytán - jelentett piacbővülést az akkori kvartettek számára. A technológia fejlődése folytán az utazás is könnyebb lett. Az Amerikában és világszerte egymás után felbukkanó kamarazene-társaságok és -klubok még több lehetőséget kínáltak a vállalkozó szellemű kvartettek számára.

Ennek a hirtelen megnőtt piacnak hatására egy újfajta, modern együttes-típus jött létre a kvartettezésben. Ezt a változást Tully Potter fogalmazza meg:

A tizenkilencedik század vége felé jelent meg a modern kvartettezés együtteseinek prototípusa: demokratikus, virtuóz, a koncertekre tökéletesen felkészült, és már nem egy földrajzi helyhez kötődő, hanem munkájuk és lehetőségeik kihasználásának érdekében akár nagy utak megtételére is hajlandó turnézó társaság.²¹

Az idézetben említett modern együttesnek a bölcsője Kelet-Európában, pontosabban cseh és magyar földeken volt. A prágai **Cseh (Bohemian) Kvartett**,²² és a magyar **Léner** és **Budapest vonósnégyesek** voltak ennek az új korszaknak az úttörői. A gramofon megjelenése és az 1920-as évektől kezdődő, kvartett-felvételek iránti megnövekedett kereslet sokat lendített bizonyos együttesek karrierjén, népszerűségén, amellet hogy egyre biztatóbb pénzszerzési lehetőségnek bizonyult. Mindkét budapesti együttes hamarosan népszerű „sztár-”együttessé vált, melyek több hónapos utazásaikkal és felvételeikkel már széles közönség előtt lettek ismertek és ünnepek. Ezek az együttesek már nem szorultak kiegészítő pénzkereseti forrásra, elkötelezhették magukat kvartett-hivatásuknak.

Az 20. század eleji amerikai vonósnégyes kultúrát tehát a Kneisel és a Flonzaley Quartetek határozták meg. Mindkét együttest európai gyökerű zenészek alkották. A Kneisel Quartet keletkezését a *Boston Symphony*ban elfoglalt állásukra vezethetjük vissza. Kneisleről konkrétan tudjuk, hogy az ott felajánlott koncertmesteri pozíció miatt

²¹ Potter I: 60.

²² Tully Potter szerint ez az első valóban demokratikus és virtuóz együttes, 1892-ben alapította négy tehetséges prágai diák. Karel Hofmann és Josef Suk hegedült, Oskar Nedbal brácsázott és Hanus Vihan csellózott. Suk és Nedbal zeneszerzést is tanultak Dvořáknál. Már az 1890-es évektől rendszeresen turnéztak. Janáček 1. kvartettjét ők rendelték meg és mutatták be. A 20-as években számos felvételt készítettek. Potter I. 61–62.

Alberto Bachmann 1925-ben megjelent *An encyclopedia of the violin* (New York: Appleton and Co., 1925), mely a kor összes számottevő kvartettjét felsorolja, a Cseh kvartetttről írja, hogy az összes együttes közül, mely addig (nyilván 1925 előtt) Európában turnézott, ők voltak messze a legsikeresebbek. A továbbiakban Bachmann: 290.

költözött Amerikába. Tehát az együttes egy stabil, helyhez kötött zenekari állás anyagi biztonsága mellett kezdte tevékenységét. A Flonzaley Quartett privát szponzoroknak köszönhette, hogy egyáltalán négyen összeültek, és hogy szerződésük értelmében New Yorkban kötötték ki.

Az amerikai professzionális kvartett-piacot egészen a 20. század közepéig európaiak képviselték.²³ A *Kneisel Quartet* 1917-ig, a Flonzaley 1928-ig működött. Az 1920-as évektől, (tehát a Flonzaley Quartettel egy időben) már számos nagynevű európai együttes turnézott Amerikában, akiknek bázisa továbbra is Európában maradt. Az amerikai piac növekedésének ellenére Európában még mindig több lehetőségük volt, ami a több helyen létező és hosszabb idő óta működő kamarazene-társaságoknak, valamint az angliai lemezgyártó cégek kínálta lehetőségeknek volt köszönhető.

Az angol *London Quartet* 1920-ban fergeteges sikerű, 3 hónapos turné során koncertezett Amerikában először, aminek köszönhetően az azt követő öt évben négyszer tértek vissza, nagy sikerű koncerteket adva. Az együttes 1908-ban alakult, és európai sikerek után az 1920-as években számos elsőrangú felvételt készített Angliában.²⁴

A Kresz Géza vezette *Hart House Quartet* 1925-től rendszeresen koncertezett Amerikában is.²⁵ Az együttes a kanadai Torontóban keletkezett 1923-ban, mikor Kresz egy tanári állást elfogadva oda költözött. Annak ellenére, hogy Amerikában gyakran szerepeltek, mégis Kanada zenei életében voltak meghatározóak, ami azért is lényeges, mert akkoriban ott messze nem volt olyan szinten megalapozva az európai zenekultúra, mint az Egyesült Államokban. Az együttes történetével és munkásságával egy későbbi fejezetben részletesen foglalkozom.

A belga *Pro Arte Quartet* 1925-ben játszott először Amerikában a *Berkshire Fesztiválon*, Elizabeth Sprague Coolidge meghívására, majd 1926-ban a washingtoni *Library of Congress* új koncerttermében, a *Coolidge Auditoriumban*. Az 1912-ben alapított együttes Brüsszelben debütált és különösen a kortárs zene kiváló előadójaként lett ismert Európa-szerte, kivált az 1923-as, a salzburgi ISCM²⁶ fesztiválon nyújtott

²³ Az első meghatározó „amerikai” együttesek a *Hollywood Quartet* és a *Juilliard Quartet*ek voltak. A *Hollywood Quartet* már az 1930-as évek végén összeült, de a háború miatt csak 1947-ben, kissé átalakulva kezdte pályafutását. A *Juilliard Quartet* a new york-i *Juilliard School* akkori rektora William Schuman ösztönzésére alakult 1946-ban, amikor az iskola egy „rezidens kvartett” formációt és státuszt akart létrehozni. (Grove, *Hollywood String Quartet* [Tim Page szócikke] és *Juilliard String Quartet* [Herbert Glass szócikke]).

²⁴ Grove: *The London String Quartet* [Robert Philip szócikke].

²⁵ Kresz, Maria és Király, Péter: *Géza de Kresz and Norah Drewett. Their Life and Music on Two Continents*. (Toronto: Canadian Stage and Arts Publication Limited, 1989). 88. A továbbiakban M. Kresz.

²⁶ *International Society of Contemporary Music/Nemzetközi Kortárs Zenei Társaság*.

szereplésük után, melyen Coolidge által rendelt kortárs darabokat játszottak. 1926-os szereplésüket követően rendszeresen turnéztak Amerikában is, majd 1939-ben három tagja ott telepedett le, és az együttes újraszerveződött.²⁷ De erről később bővebben.

1928-ban lépett fel először Amerikában a magyar **Róth Kvartett**. A Pittsfield (Massachusetts) Zenei Fesztiválra ők is a híres amerikai mecénás, Elizabeth Sprague Coolidge meghívására érkeztek. 1922-es megalakulásuk után 1924-ben debütáltak Párizsban, azután Európában és Afrikában is turnéztak. 1928-as amerikai bemutatkozásuk után gyakran tértek vissza és koncerteztek Amerika-szerte, Kanadában és Mexikóban is. Az együttes végül 1937-ben telepedett le Amerikában.²⁸ (róluk egy későbbi fejezetben részletesebben írok.)

A szintén magyar, és akkor már Európa-szerte ünnepezt **Léner Kvartett** 1929-ben debütált Amerikában, a New York-i *Carnegie Hall*ban tartott öt koncertből álló sorozattal (A Léner Vonósnégyesre is külön fejezetet szentelek majd). Az 1917-ben alakult együttes akkorra már nagy sikerrel koncertezett Európában és már 1922 óta készített hangfelvételeket Londonban, többnyire a Columbia lemezcégnek. Az 1929-es amerikai debütálásukat jelentő New York-i koncertsorozatot is a Columbia lemezcég szervezte meg.²⁹

Kétségtelen, hogy nagy hatással voltak ezek a turnézó európai együttesek az amerikai kvartett-életre. Mégsem igaz azonban, hogy a Flonzaley mellett nem volt más, rendszeresen koncertező, amerikai bázisú együttes. Az 1928-ig tartó időszakra vonatkozó legfontosabb forrás az 1929-ben megjelent *Cobbett's Cyclopedic Survey of Chamber Music*. Az angol Walter Cobbett által kiadott zenei enciklopédia egyedülálló abból a szempontból, hogy kizárólag kamarazenével foglalkozik, és terjedelmes bejegyzést tartalmaz többek között az amerikai kamarazenélésről. E fejezetében felsorol 23 amerikai kvartettet, melyek a század elejétől (20.) a 20-as évek végéig jelentősebb szerepet játszottak a vonósnégyes-kultúrában Amerikában. Az általam korábban említett Kneisel-, Dannreuther-, Flonzaley- és Hart House együttesek mellett szerepel például a *Letz Quartet*, melyet Hans Letz (a Kneisel Quartet második hegedűse) alapított a Kneisel Quartet feloszlása után; a *Chicago Quartet*, mely az első világháború alatt

²⁷ Grove: *Pro Arte Quartet* [Robert Philip és Tully Potter szócikke].

²⁸ N.N.: 1970, *University of California: In Memoriam/Roth Ferenc*. Könyvtári digitalizált archivum. <http://www.oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt0r29q0sr/> [Letöltés időpontja: 2009. augusztus 23.]. A továbbiakban :UCLA-Feri Roth Collection.

²⁹ N.N.: *Léner Quartet Papers*, New York Public Library, Performing Arts Division-SpecialCollections-JOB95-19. A továbbiakban Léner Papers;

keletkezett; a *Zoellner Quartet*, mely családi „vállalkozás” volt és egy ideig Belgiumban éltek, mielőtt visszatértek Amerikába; valamint a *Lenox Quartet*, mely 1922-ben alakult és eredeti prímje egy bizonyos Sandor Harmati³⁰ volt. A kötet felsorol olyan együtteseket is, melynek tagjai főállásukat tekintve zenekarokhoz kötődtek. Ilyen volt a *Minneapolis Symphony String Quartet*, a *Jacques Gordon String Quartet* (*Chicago Symphony*), a *Verbruegghen String Quartet*, mely 1903-ban Glasgow-ban alakult és ausztráliai tartózkodás után Minneapolisban kötött ki (prímhegedűse 1923-ban a minneapoliszi zenekar karmestere lett, és a kvartett többi tagja vele tartott) és a *Cleveland String Quartet*, melyet 1919-ben – az abban az évben alakult *Cleveland Orchestra* első karmestere, Nikolai Sokolov alapított és foglalta el az első hegedű posztot. A felsorolásban két olyan együttes is szerepel, melyet kizárólag nők alkottak (ez abban az időben ritka jelenség volt, ezért említem), az *Olive Mead Quartet* (alapítva 1904-ben) és a *Durell Quartet*, mely 1915-ben alakult a bostoni *New England Conservatory*-ban.³¹

Cobbett említi még a Curtis Quartet-et, melyet a philadelphiai Curtis Institute tanárai alkottak és munkájuk miatt viszonylag keveset koncerteztek : az együttes első hegedűse Flesch Károly, második hegedűs Emmanuel Zeitlin, brácsás Louis Bailly és a csellista az angol Felix Salmond volt.³² Az Elman Quartet-et a kor egyik leghíresebb hegedűvirtuóza, Mischa Elman alapította 1924-ben és nyilván csak a szóló-karrierje mellett működött, amennyire ideje engedte. A lista kiegészítéseként a többi együttest csak felsorolom, kiegészítve az alakulásuk évével – amennyiben a lexikonban szerepel: Berkshire-, French-American-, National- (1921), New York- (1929), Persinger- és South-Mountain Quartett (1924). Ezekről az együttesekről – a Kneisel és a Flonzaley kivételével – keveset tudunk. Bár valószínűleg működésük szerepet játszott az akkori

³⁰ Harmati, Sándor, hegedűművész, karmester, zeneszerző. Született 1892 Budapest, meghalt Flemington New Jersey, 1936. 1909-ben diplomázott a budapesti Zeneakadémián. Több magyarországi zenekarnak is koncertmestere volt 1910 és 1914 között. Amerikába 1914-ben emigrált, ahol a *Letz Quartet* (1917-21), majd a *Lenox Quartet* (1922-25) első hegedűse volt. Ezután karmesterként működött az Omaha Symphony Orchestra-nál (1925-30), majd a Musicians' Symphony-nál (1932-34). 1934 és 1936 között a Bard College zenei fakultásának vezetője. Zeneszerzőként 1923-ban Pulitzer-díjat kapott egy szimfonikus költeményéért, valamint 1925-ben a Philadelphia Chamber Music Award-ot egy vonósnégyeséért. A Juilliard-díjat a *Prelude to a Melodrama* című művéért kapta. Komponált ezen kívül hegedűműveket, zongoradarabokat és dalokat. Lásd: Baker, Theodor: *Baker's Bibliographical Dictionary of Musicians*. (New York: Schirmer, 1949).

³¹ Cobbett, Walter, Wilson (szerk.): *Cobbett's Cyclopedic Survey of Chamber Music*. (London: Oxford University Press, 1963). 18-20. A továbbiakban Cobbett

³² Flesch 1924-től 1928-ig tanított Philadelphiában.

zenei élet fejlődésében, mégis a az európai együttesek turnéi és később azok amerikai letelepedése fogja nagy mértékben meghatározni a kamarazene-kultúra elterjedését.³³

Az akkoriban – Lénerék mellett Európában szintén nagy népszerűségnek örvendő **Budapest Kvartett** 1931. január 1-én érkezett Amerikába első koncert-körútjára, amelynek során New York-ban is felléptek. Az eredetileg három magyar és egy holland tagból álló együttes ekkor már két magyarból és két oroszból állt. A 20. századi amerikai vonósnégyes-kultúra fejlődésében az 1940-es évektől a 60-as évek végéig ez az együttes lesz meghatározó. Róluk a továbbiakban részletesebben beszélünk majd.

Németország legtekintélyesebb együttese a **Busch Quartett** 1933-ban debütált Amerikában. Az együttes első hegedűse Adolf Busch volt, aki szólistaként és tanárként is fontos szerepet töltött be Európa zenei életében. A 30-as évek elején kezdték legendássá vált hangfelvételeiket készíteni Londonban.

Szintén az 1930-as években jelent meg Amerikában először a híres bécsi **Kolisch Quartett**. Az 1922-ben alapított együttes volt az első, mely a „standard” repertoárt kivétel nélkül kotta nélkül játszotta. Koncertjeikre úgy készültek, hogy a próbákön mindenki partitúrából játszott - a szokásos egyéni szólam helyett - annak érdekében, hogy még behatóbban ismerjék a művet. Kezdeti tagcserék után az együttes összeállítása 1927-re rendeződött, mikor brácsása már a magyar Lehner Jenő (Eugene) lett.³⁴ A primárius – Rudolph Kolisch – Arnold Schönberg veje volt, és kvartettjével szívügyének tekintette, hogy az új bécsi iskola és más kortárs szerzők műveit szélesebb körben is megismertesse.³⁵ A washingtoni *Library of Congress*-ben 1935-ben debütáltak, ahol Bartók 5. kvartettjének amerikai premierje is szerepelt műsorukon. Elizabeth Sprague Coolidge-al szoros kapcsolatban voltak, és az ő általa rendelt Schönberg 4. kvartettet és Webern op. 28-át is Kolischék mutatták be. Schönberg, Webern és Berg összes addig írt vonósnégyesét is rendszeresen játszották Amerikában az azt követő években. Az együttes a háború kitörésekor Amerikában ragadt, és 1939-ben kénytelen volt feloszlani, mikor, Eugene Lehner bevallása szerint rájöttek, hogy csupán egy kontinensen belüli koncertezés jövedelmeiből nem tudnak megélni. A csellista Benar Heifetz a Toscanini-vezette NBC Zenekarhoz szerződött, a szekund - Felix Kuhner – San Franciscóban, míg Eugene Lehner Bostonban talált magának

³³ Cobbett 18–20.

³⁴ Nem azonos a Léner Kvartett primáriusával. (Lásd később, a Léner fejezetben a 155. lábjegyzetet)

³⁵ Potter II.73.

zenekari állást.³⁶ Kolisch viszont nem akart a kvartettezéstől elszakadni, és 1942-ben a Pro-Arte Vonósnégyes új prímjeként folytatta.³⁷ Lehner később a frissen alakult Juilliard Quartet indulásánál is bábáskodott.

Elizabeth Sprague Coolidge és a Library of Congress/Az egyetemi rezidenciák megteremtése Amerikában

Talán szembetűnik Eugene Lehner kijelentése, mely rávilágít arra a tényre, hogy 1939-ben egy olyan kaliberű együttes, mint a Kolisch is komoly anyagi problémákkal küszködött. Ha végiggondoljuk a vonósnégyesezés történetét, emlékezhetünk, hogy a bécsi Schuppanzigh Quartett (1794-1830) Európa első olyan együttese, mely kizárólag a vonósnégyesezésnek szentelhette tevékenységét, csak Lichnowsky herceg, majd Razumovsky gróf, és utána Pétervárott Galitzin herceg szponzorálásának köszönhetette kiváltságos helyzetét.³⁸ A 19. század fontosabb együttesei közül csaknem mind zenekari, szóló vagy tanári karrierjük kiegészítéseként léteztek. Ilyen együttesek voltak a bécsi **Hellmesberger**, a német **Joachim**, vagy a budapesti **Hubay-Popper** Kvartettek. A 20. sz. első felében hasonló fajta együttesként működött a bécsi **Rosé** és a német **Busch** Kvartett, bár az előzőleg megemlített 20. század eleji együttesek szinte már mind a kvartettezésből éltek. A Budapest és a Léner kvartettek például szinte állandó utazással, koncertezéssel tudták csak fenntartani magukat és együttesüket úgy, hogy más munkát nem vállaltak. Ezek az együttesek már szinte egész évben börtöndjeikből éltek, és néha már úgy érezték, hogy egy városhoz sem kötődnek igazán. Bár ez a fajta nomád életforma a két háború között létezhetett, a második világháború kirobbanása következtében komoly problémákba ütközött. Az 1930-as években számtalan zenész érezte úgy, hogy a fasiszta rendszerek hatalomra törése és a növekvő antiszemitizmus miatt el kell hagynia Európát. A háború kitörésekor Európa veszélyes hely lett sokak számára, így biztonságuk érdekében - és az ott kínálkozó zenei piac miatt - Amerikában igyekeztek letelepedni.

A 20. század elején Amerika azonban korántsem nyújtott a kvartettek számára feltétlen anyagi biztonságot. A Kneisel és a Flonzaley ritka kivételek voltak. Viszont akadtak olyan emberek, akik ezen a helyzeten változtatni szerettek volna. A Kneisel Quartet kapcsolata az *Institute of Musical Art*szal már bebizonyította, hogy a kvartett-rezidencia ötlete több szempontból is előnyös, mind a szóban forgó együttes, mind a

³⁶ Levin 328-329.

³⁷ Grove: *Kolisch String Quartet* [Bernard Jacobson szócikke].

³⁸ Baron 242-43.

tőlük tanuló diákok érdekét figyelembe véve. A rezidencia lényege, hogy egy zenei intézmény anyagi biztonságát jelentő bázist ajánl fel az együttes számára, bizonyos mennyiségű tanítás, előadás illetve az ott adott koncertek fejében. A szerződéstől függően lehetősége nyílik az együttesnek, hogy a gyakori utazással járó koncert-karrierjüket is fenntartsa (ezzel egyben az intézmény nevét, tevékenységét reklámozza), bár egy meghatározott időt az intézményben kell töltenie.

Elizabeth Sprague Coolidge (1864-1953) amerikai mecénás egyike volt azoknak, akik jelentős változásokat hoztak a 20. századi amerikai vonósnégyesek életében. Az első fontos kezdeményezése a *Berkshire Festivals of Chamber Music* létrehozása és támogatása volt. A Pittsfield-ben (Massachusetts) tartott rendezvény 1918-ban indult, és évi rendszerességgel működött.³⁹ (Erre a fesztiválra hívta vendégül a **Róth-vonósnégyest** 1928-ban, akik ekkor debütáltak Amerikában.) 1925-ben létrehozta az Elizabeth Sprague Coolidge Alapítványt, mely a washingtoni *Library of Congress*hez kapcsolódott. Az Alapítvány célja elsősorban koncertek szervezése és új zeneművek megrendelése volt, de emellett egy új - a könyvtárhoz tartozó - 511 férőhelyes *Coolidge Auditorium* (koncertterem) megépíttetése is a mecénás nevéhez fűződik.⁴⁰ Az alapítványon keresztül több jelentős 20. századi vonósnégyesre írt művet rendelt meg, mint például Bartók 5. kvartettje, Schönberg 3. és 4. kvartettje, Webern op. 28-as műve, Prokofjev 1. és Honegger 3. kvartettje.⁴¹ Ezen kívül Brittentől, Hindemith-től, Milhaud-tól, Raveitől, Coplandtól és Stravinskytól is rendelt kamaraműveket,⁴² de szintén az ő kezdeményezésére született meg Copland *Appalachian Spring*-je, Stravinsky *Apollon musagete*-je (mindkettő balett), és Crumb *Ancient voices of children* c. műve.⁴³ A magyar zeneszerzők közül – az említett Bartók-mű megrendelésén kívül – Weiner Leó 1921-ben írt 2. vonósnégyese a következő évi zeneszerzői pályázat nyertese lett, Lajtha László pedig 1929-ben kapott Coolidge-díjat.⁴⁴

A darabok létrehozásában való szerepén túl Coolidge azt is fontosnak tartotta, hogy ezek a művek Amerikában előadásra is kerüljenek. Ezt különböző fesztiváljai és a

³⁹ Ebből a fesztiválból nőtt ki a *Tanglewood Music Festival*, mely 1936 óta ad otthont a *Boston Symphony Orchestra* nyári fesztiváljának.

⁴⁰ Grove: *Elizabeth Sprague Coolidge* [Gustave Reese és Cyrilla Barr szócikke]

⁴¹ Levin 324.

⁴² Brandt, Nat: *Con Brio. Four Russians called the Budapest String Quartet*, (New York: Oxford University Press, 1993). 17–18. A továbbiakban Brandt.

⁴³ Grove: Coolidge-(Lásd a 40. lábjegyzetet.)

⁴⁴ Az op.13-as, fisz-moll Weiner- művet azután először Lénerék vitték világsikerre. Budapesti bemutatóját Tóth Aladár méltatja lelkes írásában. Gál György Sándor: *Weiner Leó életműve*. (Budapest : Zeneműkiadó Vállalat, 1959). 28-30. A továbbiakban Gál György S.

*Library of Congress*ben tartott koncertsorozata keretein belül valósította meg. Ami a dolgozatom vonatkozásában még figyelemre méltó, hogy e koncertek és művek kapcsán szinte az összes akkori, Amerikában koncertező kvartettel volt kapcsolata. Szívügye volt a kamarazene (korábban két vonósnegyes létrehozásába és támogatásába is belefogott: a Berkshire és a Coolidge), és mindent megtett annak érdekében, hogy a kamarazene-repertoár bővítésén túl a zenészeket és kvartetteket is támogassa. Mivel pontosan tudta, milyen anyagi és egyéb nehézségekkel néztek szembe az Európából jövő kvartettek, igyekezett ezeknek bármilyen formában segíteni. Az alapítvány számos együttesnek teremtette meg a lehetőséget, hogy felvegye a kapcsolatot valamelyik egyetemmel, annak reményében, hogy kvartett-rezidenciát hozzanak létre. Míg a *Library of Congress* 1939-ben végül is a *Budapest Quartet*-nek teremtett egyedülálló lehetőséget, Coolidge-ot a 30-as években a Kolisch Quartetthez is szoros kapcsolat fűzte (nyilván – többek közt – a kortárs zenéhez való egyedülálló affinitásuk miatt is). Kolischék több kortárs bemutatóján túl az Alapítvány szervezésében 1937-ben, egy Los Angeles-i koncert-sorozat keretében Schönberg négy kvartettje mellett négy késői Beethoven kvartettet játszottak.⁴⁵ Az együttes 1941-es, végleges feloszlására visszatekintve érdekes arra gondolni, hogy az egyetemi rezidenciát nem tartották megoldásnak anyagi nehézségeikre. Ez azért is különös, mert szétszéledésük hírére Coolidge állítólag azzal reagált, hogy mindössze egy telefonhívásába került volna az ilyesfajta rezidencia megteremtése számukra.⁴⁶

Coolidge mellett még egy híres mecénás neve kapcsolódik a washingtoni *Library of Congress*hez. Gertrude Clarke Whittall (1867-1965) filantróp, Coolidge munkájától megihletve 1935-ben öt Stradivari hangszert és öt Tourte vonót adományozott a *Library of Congress*nek. 1936 februárjában megalakult a Gertrude Clarke Whittall Alapítvány, mely a könyvtárral együtt meghatározta, hogy a Stradivarikon szabályos időközönként, különböző koncerteken a Coolidge Auditoriumban játszani kell, a hangszerek állapotának megőrzése érdekében. Az azt követő években több vendégművész is játszott alkalomadtán az értékes hangszereken, bár mindenki panaszkodott, hogy nem volt elég ideje megszokni azokat olyan rövid idő alatt. Ekkor támadt az ötlet egy kvartett-rezidencia létrehozására, melynek lényege, hogy a kvartett egy szezonban bizonyos számú koncertre elkötelezné magát, hogy a

⁴⁵ Levin 328.

⁴⁶ Levin 329.

*Library of Congress*ben a Stradivarikon játsszon.⁴⁷ Whittall rögtön a Budapest Quartetre gondolt, mely 1938 decemberében három nagysikerű koncertet adott a *Coolidge Auditorium*ban. A szerződést végülis csak 1940 májusában írták alá, miután a kvartett úgy döntött, hogy a háború kitörése miatt vállalja a letelepedést Amerikában. Így jött létre tehát egy egészen egyedülálló rezidencia, melyet a Budapest Quartet egészen 1962-ig folytatott. Akkor az amerikai *Juilliard Quartet* lépett a helyükre, amely máig kettős rezidenciát folytat a new yorki *Juilliard School*on és a washingtoni *Library of Congress*en.⁴⁸

Az 1930-as években Amerika zenei életében bekövetkezett változások mindenképpen az európai bevándorlók hatására történtek, mely alatt az előadóművészeket és a közönséget egyaránt érteni kell. Walter Levin megállapítja, hogy miközben az Európából érkezett zenészek, együttesek, tanárok ill. zeneszerzők tevékenysége folytán gyökerestől átalakult és újrarendeződött az Egyesült Államok zenei körképe, az országba érkező jó néhány kvartett együttes közül tulajdonképpen csak a Budapest érte meg a II. világháború utáni időszakot – elsősorban washingtoni rezidenciájuknak köszönhetően. A Brinkmann és Wolff által szerkesztett könyv címe (*Driven into Paradise*) – *A Paradicsomba űzöttek* – is jelzi, és a Levin-féle esszé⁴⁹ kifejti ezt az ellentmondást. Míg számos európai muzsikusz nagy sikereket élvezhetett Amerikában – és valóban szinte a „Paradicsomban” érezhette magát – másoknak korántsem volt olyan könnyű a beilleszkedés. A sikeres kvartett karriereket vizsgálva szembetűnő, hogy a „standard”- komolyzenei repertoár mellett könnyedebb hangvételű darabok, átiratok igen gyakran szerepeltek műsoraikon. A Flonzaley Quartet amellet, hogy a „komolyzene” elkötelezett híve volt, gyakran adott elő népszerű amerikai, angol vagy ír népdalokból ill. szalondarabokból készített átiratokat. Kresz Géza és együttese⁵⁰ a Hart House Quartet is hasonlóképpen igyekezett népszerűsíteni a kamarazenét.

Ám a 30-as években letelepedő európai kvartettek közül néhányan nem voltak hajlandóak műsoraikat ilyesfajta rövid slágerdarabokkal kompromittálni. Ilyen volt a *Kolisch Kvartett*, mely már 1935-ös amerikai debütálásakor bizonyította „komoly” szándékát. A *Library of Congress*beli koncert műsorán szerepelt Bartók 5.

⁴⁷N.N.: *Library of Congress* weboldal. *Foundations for Music*. www.loc.gov/rr/perform/guide/fndmus.html [letöltés időpontja: 2009. október 28. 10:02].

⁴⁸ A kettős rezidencia 1977-ben kiegészült egy harmadikkal, a Michigan State University-n, lásd később, a Juilliard Quartetnél részletesebben, 20. old.

⁴⁹ Levin: (Lásd 9. lábjegyzet)

⁵⁰ Lásd. a Hart House Quartetről szóló külön alfejezetben, 79.old.

vonósnégyesének ősbemutatója, Berg Lírikus Szvitje és Beethoven op. 130-as B-dúr kvartettje a Große Fuge utolsó tétellel, mely a legértékesebb kvartett -irodalomhoz való feltétlen elkötelezettséget jelezte.⁵¹ Minden bizonnyal az ilyen és ehhez hasonló „népszerűtlen” műsorok és a „kompromisszumra képtelen” alapelv nagyban hozzájárult az együttes anyagi gondjaihoz és végül feloszlásához.

A *Busch Quartett* is hasonló problémákkal találta szemben magát, mikor az 1940-es évek elején immáron Amerikában folytatta működését. Adolf Busch – a kor nagy német hegedűse, a Joachim-féle tradíció és értékrend követője – szintén megalkuvásra képtelen egyéniség volt. A két világháború között Európa egyik legkeresettebb szólistája volt, amellet, hogy rendszeresen kvartettezett és a berlini főiskolán tanított – Joachim és Marteau utódjaként. Busch, mint szólista, 1931-ben debütált Amerikában. Bach a-moll és Beethoven D-dúr hegedűversenyét játszotta a New Yorki Filharmonikus Zenekarral, Toscanini vezényletével.⁵² Műsorválasztásából is érzékelhetjük, hogy nem tartozott azokhoz a zenészekhez, akik pusztá virtuozitással és csillogó repertoárral próbáltak hatni a közönségre.

Kvartettjével 1933-ban debütált Amerikában a *Library of Congress* koncertsorozatában, Coolidge szervezésében. Az együttes akkorra már az európai kvartettek élvonalához tartozott és nagy tiszteletnek örvendett. 1932-től készítettek felvételeket Londonban és egy évtized alatt számos lemezük jelent meg – elsősorban Beethoven-, Schubert- és Brahms- művek. Busch a Hitler-rezsimtől elhatárolódva 1933-tól Svájcban élt, majd a háború kitörésekor Amerikában telepedett le – a kvartett tagjait maga mögött hagyva. Megérkezése után rögtön keresni kezdte a lehetőséget, hogy társai is kikerülhessenek és folytathassák a kvartettezést. Testvérének, Hermann Buschnak (ő volt a csellista) 1940 januárjában írt levelében nem túl optimistán számol be az Amerikában kínálkozó lehetőségekről. Megemlíti, hogy több zenészt akkor már nem nagyon akartak beengedni az országba, mert úgymond – „már mindenki ott van.”⁵³ Tény és való, hogy főleg New York hemzsegett a nagynevű karmesterektől, szólistáktól és kvartettektől is, akik – többnyire sikertelenül – munka után kutattak. Az akkoriban letelepedni kívánó zenésznek lényegében három lehetősége volt, hogy megszerezze a vízumot: egy egyetem vagy konzervatórium által felajánlott tanári állás, a nagy

⁵¹ Levin 328.

⁵² Levin 332.

⁵³ Levin 333.

zenekarok egyikétől felajánlott szerződés vagy egy állampolgártól származó, anyagi támogatásról szóló bizonylat (angolul *affadavit*).⁵⁴

Adolf Busch a fent említett levelében írja, hogy pillanatnyilag tanári állást keres a kvartett-tagok részére, egyelőre sikertelenül. Egy másik levelében, melyet egy hónappal később írt másik testvérének a karmester Fritz Buschnak, a kvartettezésről állapítja meg, hogy számos együttes akad, akik olcsón és népszerűbb programokkal vállalnak el koncerteket (két teljes mű között általában rövid szalondarabok vagy „népszerű” kvartett-tételek szerepeltek műsoraikon). Azt is megemlíti, hogy amennyiben egy kvartett \$500 alatt nem hajlandó koncertet játszani, egyáltalán nem jut munkához.⁵⁵

Mindezek ellenére Busch együttese hamarosan újra összeállt, bár a tanári állás vagy kvartett rezidencia érdekében történt próbálkozások mindvégig sikertelenek maradtak számukra. Valóban szomorú, hogy Buschnak – a berlini főiskola nagy hegedűpedagógusának – egészen 1952-ig nem ajánlottak fel tanári állást. Végül a philadelphiai *Curtis Institute* kérte fel az 1952/53-as tanévre, ám ez 1952 nyarán bekövetkezett halála miatt meghiúsult.

A kvartett viszont a 40-es években a *Columbian*nál számos új felvételt készített, mellyel a 30-as években, Európában elkezdett munkát egészítették ki. Adolf Buschnak az amerikai kamarazene fejlődése érdekében tett talán legfontosabb lépése a Marlboro Nyári Fesztivál megalapítása volt, melyet 1951-ben Rudolf Serkin, Hermann Busch és a Moyse családdal együtt sikerült létrehozni. A fesztivál egészen napjainkig az ország legfontosabb kamarazenei találkozóhelye, ahol az idősebb és fiatalabb művészgenerációk tagjai összegyűlnek, hogy együtt játsszanak, tanuljanak egymástól és inspirálják egymást.

A 20. század második felében számos, aktívan koncertező amerikai vonósnégyes megalakulása is a Marlboro iskola nevéhez fűződik. A Guarneri Quartet 1964-es alapítása után az American-, Brentano-, Cleveland-, Emerson-, Johannes-, Juilliard-, Mendelssohn-, Miami-, Muir-, Orion-, St. Lawrence-, Takács-, Tokyo- Vermeer- és Ying kvartetteket mind valamiféle kapcsolat fűzi Marlboróhoz.⁵⁶

⁵⁴ Levin 326.

⁵⁵ Levin 333.

⁵⁶ N.N.:http://www.marlbormusic.org/about_history.html. [Letöltés időpontja: 2009. november 5. 21:13].

Az egyetemi kvartett-rezidenciák létrehozása – az 1940-es évek.

A Budapest Quartet számára 1940-ben létrehozott washingtoni rezidencia mindenképpen úttörő mozzanata az amerikai vonósnégyes-kultúra fejlődésének. Az első egyetemi kvartett-rezidencia létrehozására is ugyanabban az évben került sor *Madisonban*, a *University of Wisconsin*-ban, melyet a belga *Pro Arte Quartet*nek ajánlottak fel. Míg a Budapest Vonósnégyes rezidenciája mindenféleképpen egyedi esetnek számít, ez a fajta egyetemi rezidencia – mintáját tekintve – napjainkig az amerikai kvartettezés meghatározó jelensége, hiszen számos zenei intézmény követte a Wisconsin Egyetem példáját. Ma már 2009/10-ben biztosan állíthatjuk, hogy Amerikában minden egyetemen, ahol valamirevaló zeneoktatás folyik, a tanári karba beépítve létezik rezidens vonósnégyes.

A Pro Arte 1940-es kinevezése előtt már több nyarat töltött az oaklandi (California) *Mills College*-ban, egy E. S. Coolidge által szervezett „nyári rezidencia” keretében.⁵⁷ A nyugodt légkör, kellemes környezet kitűnő alkalmat nyújtott a kvartettnek feltöltődésre, és a következő szezonra való felkészülésre. Tanítaniuk és koncertezniük kellett. Mikor 1939-ben úgy döntött az együttes, hogy ezúttal a nyarat Európában töltik, helyükre a Budapest Quartet lépett, akik az azt követő 15 nyáron át visszatértek. Nem sokkal azután, hogy a Pro Arte elfoglalta helyét a Wisconsin Egyetemen, elhunyt Alphonse Onnou, az együttes első hegedűse. Előtte már történt egy tagcsere, mivel az eredeti csellista, Robert Maas a háború kitörésekor Belgiumban ragadt, és nem jutott ki Amerikába. Onnou halálával az eredeti tagok közül már csak ketten maradtak. Az első hegedű posztot először Antonio Brosa (1940-44) majd Rudolph Kolisch (1944-67) vette át. (A Kolisch Quartett 1941-ben oszlott fel véglegesen) 1947-re már egyetlen egy eredeti tag sem maradt az együttesben, de a név fennmaradt, mint a *University of Wisconsin* rezidens kvartettje – ez elejétől fogva feltétele volt a rezidenciának – amellet, hogy a „*faculty quartet*” titulust is megkapták.⁵⁸ Az egyetem rezidens kvartettje a mai napig Pro Arte Quartet néven szerepel.⁵⁹

A *Juilliard Quartet* - a 20.század második felének egyik legmeghatározóbb együttese, és egyben az első, valóban „amerikai” vonósnégyes – már konkrétan egy zenei intézmény kezdeményezésére jött létre. Amikor a zeneszerző William Schuman a

⁵⁷ *Mills College* egy leányiskola volt, mely komoly francia tagozattal rendelkezett, meghívására híres francia művészek is részt vettek a nyári kurzusokon.

⁵⁸ Baron 426.

Grove: Pro Arte Quartet [Robert Philip és Tully Potter szócikke]

⁵⁹ *University of Wisconsin, Madison* honlapja: <http://www.music.wisc.edu/pro-arte>.

háború után átvette a New York-i *Juilliard School* irányítását, eltökélt szándéka volt egy kvartett- rezidencia létrehozása. Saját bevallása szerint:

*Elkezdtem felsorolni magamban a kor leghíresebb vonósnégyeseit, de nem kértem fel egyiküket sem. [...] Egy olyan kvartett kellett nekem, mely a „standard” kvartett repertoárba olyan lelkesedéssel és friss megközelítéssel váгна bele, mint egy újonnan keletkezett műbe. [...] és újonnan írt műveket egy olyasfajta felelősségtudattal tanulja, mint a klasszikus repertoárt.*⁶⁰

Schuman egyértelműen a fiatalítás és az újítás szellemében vette át az iskola irányítását (melyet az addig működő *Institute of Musical Art* és a *Juilliard Graduate School* összevonásával ő alakított át 1945-ben). Új rezidens kvartettjéhez először Robert Mann hegedűst szerezte meg, őt követte Robert Koff brácsás és Arthur Winograd csellista. Mann meséli, hogy brácsásnak először Lehner Jenőt kérték fel, aki a Kolisch Quartett után a *Boston Symphony*ban játszott. Lehner udvariasan visszautasította az ajánlatot, – mondván, hogy túlságosan öreg a többiekhez képest – de ajánlott maga helyett egy fiatalabb zenészt, aki szintén a bostoni zenekarban játszott – Raphael Hillyert. Emellett Lehner felajánlotta, hogy az új kvartettet tanítja, segíti a kezdeti időszakban. Élve a lehetőséggel, Juilliardék '46 nyarát a Boston melletti Cambridge-ben töltötték, ahol Lehner intenzíven dolgozott velük. Mann szerint:

*Néha napi 9 órát foglalkozott velünk és mindent játszottunk neki.[Lehnernek] kitűnő érzéke, elképzelése/víziója volt, hogy jó irányba terelje a kvartettet.*⁶¹

Az együttes 12 művet tanult meg azon a nyáron, és az azt követő szeptemberben adták első koncertjüket a *Juilliard School*ban.

Lehner nagy hatással volt - és maradt sokáig - az ifjú gárdára. Mindenekelőtt a Kolisch Quartett úttörő munkáját adta tovább: a klasszikus repertoárhoz való újszerű felfogásukat (pl. Beethoven metronóm jelzéseinek fontosságát), de különösen az új zene iránti, egyedülálló érdeklődésüket. Mikor New Yorkban Juilliardék *Town Hall*-beli debütálására került sor 1947. december 23-án, műsoruk három darabjából kettő (Beethoven op. 130. és Berg Lírikus szvitje) szerepelt a Kolisch Quartett debütálásának programjából.⁶²

Kolischék mellett akkoriban egyedül ők játszották az op. 130-at eredeti verziójában – tehát a *Große Fuge* utolsó tétellel. 1948 fordulópontot jelentett a kvartett

⁶⁰ Gay, Harriet: *The Juilliard String Quartet*. (New York: Vintage Press, 1974). 5. A továbbiakban Gay.

⁶¹ Gay 25.

⁶² Gay 9.

karrierjében, amikor Tanglewoodban előadták Bartók összes vonósnégyesét. A műveket Lehner ösztönzésére tanulták meg és Amerikában ők voltak az elsők, akik mind a hatot játszották. A Bartók halála után három évvel előadott tanglewoodi sorozat mind a közönség, mind a kritika részéről egybehangzó siker volt. Ezzel egyidőben Schönberg kvartettjeit is tanulták. Kolischék után ők voltak az elsők, akik jelentős lépéseket tettek annak érdekében, hogy ezek a művek ne merüljenek feledésbe. 1949-ben szerződtette őket a Columbia, és az 50-es évek elején megjelent Bartók-ciklus mérföldkövet jelentett Bartók zenéjének 20. századi felfedezésében, újraértékelésében.

Az első „amerikai” kvartettként néhány politikai felhangú koncert-turnén is szerepeltek külföldön, a háborút követő időszakban. Az első ilyen fellépés 1952-ben a berlini „Amerikai Kamarazenei Fesztivál”-on volt. A háború után először lépett fel amerikai együttes Európában (zenekarokat is beleértve) és az utat Eisenhower elnök alapítványa szponzorálta.⁶³ 1958-as európai útjuk során Varsóban és Budapesten is felléptek, ahol az '56-os forradalom után először engedtek be amerikai művészeket. Budapesten különös sikerrel játszottak Bartókot.⁶⁴ 1961-ben egy kulturális csereprogram keretében a Szovjetunióban léptek fel - az első amerikai kvartettként - nagy sikerrel és a Távol-Keletet is beutazták. Japánban és Koreában a közönség első alkalommal hallott Bartók-, Webern- és Berg műveket.⁶⁵

1962-ben a *Juilliard School*-i rezidencia mellett elfogadták a washingtoni *Library of Congress* rezidenciáját is a Budapest Quartet helyére,⁶⁶ akik a New York állambeli Buffalóba tették át székhelyüket. Robert Mann és együttese addigra már többször szerepelt a *Coolidge Auditorium*ban, így régi ismerősként fogadták őket. Mindemellett 1977-től a *Michigan State University*-n is rezidens állást kaptak. A többszörös tagcsere ellenére (az eredeti összeállításból Mann szállt ki utoljára 1997-ben) a Juilliard Quartet neve ma is továbbél (ez feltétele volt az 1946-os szerződésnek), és mindhárom intézménnyel folytatja rezidensi tevékenységét.

A Juilliard mellett egy másik, szintén amerikai születésű kvartett jött létre a 40-es évek közepén a nyugati parton. A Felix Slatkin (hegedűs és karmester) által alapított **Hollywood Quartet** már a 30-as évek végén együtt játszott, de a háború miatt csak 1947-ben indult rövid karrierje.⁶⁷ Tagjai a hollywoodi filmstúdiók zenekaraiban voltak

⁶³ Gay 13.

⁶⁴ Gay 15.

⁶⁵ Gay 16.

⁶⁶ Lásd a Budapest Vonósnégyesről szóló külön alfejezetben, 70.old.

⁶⁷ Potter II. 89.

szólamvezetők, így a kvartettel többnyire csak a nyugati parton léptek fel. Ennek ellenére, tekintélyes mennyiségű lemezfelvételük révén nemzetközi hírnevet szereztek maguknak. Schubert, Brahms és Beethoven késői kvartettjei mellett 20. századi szerzők műveit is felvették (többek közt Dohnányi, Kodály, Sosztakovics és Schönberg műveit). Az együttes 1957-ben az Edinburgh Fesztiválon, 1960-ban Új-Zélandon is szerepelt, mielőtt 1961-ben feloszlott.⁶⁸

A kor egy másik fontos együttese a *Paganini Quartet*, melyet az a skót születésű **Henri Temianka** alapított Amerikában 1946-ban Robert Maas csellistával, aki korábban a Pro Arte Quartetben játszott. Temianka berlini és párizsi tanulmányok után a philadelphiai *Curtis Institute*-ben tanult Flesch Károlynál. Az 1935-ös I. Wieniawski versenyen Varsóban, Ginette Neveu és David Ojsztrah mögött ő szerezte meg a harmadik díjat.⁶⁹ Miután végleg letelepedett Amerikában, először szólistaként szerzett hírnevet magának. Robert Maas-szal 1945-ben találkozott és közösen elhatározták, hogy vonósnégyest szerveznek. Maas közbenjárásával sikerült megnyerniük Mrs. William Andrews Clark szponzorálását, aki megvásárolta számukra azt a négy Stradivari hangszer, amelyek egykor Niccolo Paganini tulajdonában voltak. (Innen származik az együttes neve.) Emellett Elizabeth Sprague Coolidge támogatását is élvezték. Coolidge már korábban felkérte Temiankát az összes Beethoven hegedű-zongora szonáta előadására a *Library of Congress*-ben. Az 1946/47-es szezonban meghívta koncertsorozatára az új kvartettet, a teljes Beethoven ciklus előadására.⁷⁰ Az együttes 20 éven át működött és sikerrel játszott világszerte, amellelt, hogy több lemezfelvételt is készítettek. Az alapító tagok – köztük Gustave Rosseels második hegedűs és Robert Courte brácsás is – mind a négyen Európában születtek és állítólag franciául próbáltak. Később több személycsere is történt az együttesben, azonban a primárius mindvégig Temianka maradt. (Rövid ideig Rejtő Gábor is csellózott a kvartettben.)⁷¹ A kvartett tagjai Los Angelesben éltek, ahol Temianka jelentős pedagógiai tevékenységet is folytatott a *University of Californiában* és a *California State University*-n.

1947-ben jött létre New Yorkban a *New Music Quartet*, melynek tagjai zenekari és egyéb alkalmi fellépésekkel tudták csak fenntartani kvartettező tevékenységüket. Bartók, Berg és Stravinsky művei mellett Beethoven és Boccherini is játszottak. Csellistájuk, Claus Adam (aki 1955-től a Juilliard Quartet tagja lett) említ egy, a New

⁶⁸ Grove: Hollywood String Quartet [Tim Page szócikke]

⁶⁹ N.N. „Henri Temianka is dead at 85”. *The New York Times*, 1992.november 10.

⁷⁰ Grove: Henri Temianka [Boris Schwarz szócikke].

⁷¹ Temianka, Henri: *Facing the Music*. (New York: David McKay Company, Inc., 1973).

Music Quartet tevékenységére jellemző történetet, miszerint egy este Liberace⁷²-szel játszottak egy „haknit” a *Carnegie Hall*-ban, egy – az alkalomra összeszedett – zenekar szólamvezetőiként, majd a rákövetkező este az ISCM szervezésében Amerika legelső Webern-estjén szerepeltek, ahol többek közt Stravinsky „bravo”-zott az első sorból.⁷³

A kvartett 1955-ig működött.

A *Fine Arts Quartet* tagjai már 1939-től játszottak együtt, amikor valamennyien a *Chicago Symphony*-nél voltak állásban. Komolyabb kvartettezésre csak 1947-től került sor, amikor a chicago-i ABC rádió heti szereplésre szerződtette őket (1947–54). Első rezidenciájukat a *Northwestern University* ajánlotta fel, mely 1951–54-ig tartott. Az együttes 1958-tól kezdve évi rendszerességgel turnézott Európában, és a 60-as évek végén többek közt Ausztráliában és Japánban is szerepelt. 1963-ban a *University of Wisconsin, Milwaukee* rezidens kvartettje lett. Fennállásuk első 30 évében több mint 100 művet rögzítettek lemezre. Számos tagcserével ugyan, de az együttes máig a Wisconsin Egyetemhez kötődik.⁷⁴

A 20. század második felében Amerika egyik legjelentősebb hegedű- és kamarazene-tanára **Felix Galimir** volt, aki kvartettjével is jelentős hírnévre tett szert. 1910-ben született Bécsben és 19 évesen már megszervezte együttesét, a **Galimir Quartettet**, három lánytestvérével (Adrielle - második hegedű, Renée - brácsa, Marguerite - cselló). Korai tevékenységüknek egyik legfontosabb mozzanata volt, amikor Berg Lírikus szvitjét, a szerző irányításával tanulták meg és nagy sikerrel adták elő. A mű első lemezfelvétele is az együttes nevéhez fűződik. A Ravel- és Milhaud 7. vonósnégyesek felvételei a szerzők „felügyeletével” történtek, később elnyerve a francia *Grand Prix du Disque díjat*.⁷⁵ Miután a Bécsi Filharmonikusoknál betöltött állása 1938-ban zsidó származása miatt veszélybe került, először a Hubermann alapította Palesztin Szimfonikus Zenekarban játszott asszisztens koncertmesterként, majd még ugyanebben az évben a (szintén Toscanini vezette) NBC Zenekarba szerződött koncertmesternek, ezzel végleg New Yorkban letelepedve. 1938-tól 1956-ig játszott

⁷² amerikai szórakoztató-zenei énekes, zongorista.

⁷³ Gay 35-36.

⁷⁴ Fine Arts Quartet honlapja: <http://www.fineartsquartet.org/hist.html>

⁷⁵ A Berg: Polydor 516659/92 - Ravel Polydor: 516758/60 - Milhaud: Polydor 561100/1 matricákkal jelzett felvételeket 1934 ill. 1935-ben készítették Párizsban, 1999-ben a Rockport Records, New York cég modern CD-formában tette hozzáférhetővé (lásd a CD mellékletben).

zenekarban,⁷⁶ de Amerikába érkezése után rögtön elkezdte szervezni saját vonósnégyesét.⁷⁷

Adolf Busch halála után a szervező Rudolf Serkin Galimirt kérte fel, hogy vegye át a nagy német hegedűművész helyét Marlboróban, ahol később számos híressé vált kamarazenészt nevelt fel. Szélesebb körű pedagógiai munkába azonban csak azután kezdett, hogy zenekari állását feladta. A *Juilliard School*ban 1962-től tanított kamarazenét, a szintén New York-i *Mannes College*-ban pedig hegedűt a 70-es évek közepétől. 1972-től a philadelphiai *Curtis Institute* kamarazene tanszékének vezetője volt. Kvartettje az amerikai letelepedés után (több tagcserével) még sokáig működött. Többek között Samuel Rhodes brácsás is játszott az együttesben (1961 és 1969 között) mielőtt Robert Mannhoz és a Juilliard Quartethez szegődött (Rhodes 40 év elmúltával még mindig a Juilliard tagja!)

Galimir az amerikai zeneoktatás legendás alakja és a ma is aktív zenész-generációk közül rengetegen tanultak nála valamilyen formában. 1999-ben hunyt el.⁷⁸

Az 1948-ban alakult *LaSalle Quartet* szintén jelentős koncertező és pedagógiai tevékenységet folytatott a 20. század második felében. Az alapító tagok közül hárman Németországból származtak⁷⁹ (Walter Levin első hegedűs a dolgozatomban idézett egyik esszé szerzője). A náci rezsim elől menekülve telepedtek le New York-ban, ahol a *Juilliard School* növendékei lettek.⁸⁰ Egy amerikai csellistával (Jack Kirstein) kiegészülve kezdték a kvartettezést. Diplomázásuk után 1949-től 53-ig a *Colorado College*-ban, majd 1988-ig, feloszlásukig a *Cincinnati College - Conservatory of Music* ban kaptak rezidenciát. 1954-ben debütáltak Európában, majd ezután már világszerte koncerteztek, turnéztak. Bár repertoárjuk az egész kvartett-irodalmat átfogta, mégis az „új bécsi iskola” és a késői Beethoven-kvartettek előadásairól és lemezfelvételeiről lettek híresek. Számos kortárs mű, köztük Ligeti 2. kvartettje is nekik íródott.⁸¹ A fiatal

⁷⁶ Toscanini távozása után a zenekar az NBC Symphony of the Air néven működött 1954-56-ig.

⁷⁷ Campbell, Margaret: „Gyászjelentés: Felix Galimir”. *The Independent*. 1999. november 15.

⁷⁸ Rhodes, Samuel: „*Master teacher's memory honored with premiere*”. *Juilliard Journal Online*. 2003. Febr.

⁷⁹ Walter Levin primárius és Peter Kamnitzer brácsás Berlinben, Henry Meyer másodhegedűs Drezdában született - Grove.

⁸⁰ Henry, Meyer az auschwitz-i koncentrációs tábor is megjárta. A két hegedűs Ivan Galamian növendékei voltak, Meyer korábban - még Párizsban - Enescunál is tanult. Lásd: Dahlhaus és Eggebrecht (szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon* (Budapest: Zeneműkiadó (1984). A továbbiakban Brockhaus.

Schweitzer, Vivien: „Henry Meyer, violinist with LaSalle Quartet dies at 83”. *PlaybillArts* 2006. december 26.

⁸¹ Grove: LaSalle Quartet [Herbert Glass szócikke]

kvartettek közül a bécsi Alban Berg és a berlini Kreuzberger Quartett is tanult náluk.⁸² (A dolgozat szempontjából érdekes, hogy egyre több fiatal európai vonósnégyes megy Amerikába tanulni!) Peter Kamnitzer és Lee Fisher (aki 1975-től váltotta Kirstein-t) jelenleg is a *Cincinnati Conservatory*-ban tanítanak, Walter Levin Berlinben él, Henry Meyer 2006-ban hunyt el.

⁸² Grove: Alban Berg Quartet [Tully Potter szócikke].

A Slee-féle Beethoven ciklus

Az 1950-es években egy buffalói (New York állam) házaspár végrendelete egészen egyedi módon hagyott nyomot az amerikai vonósnégyes-kultúrában. Frederick és Alice Slee hagyatéka egy Buffalóban évente megrendezésre kerülő koncertsorozat finanszírozását tette lehetővé, melyen Beethoven összes vonósnégyese kerül előadásra, hat estén. A sorozatot Alice Slee indította el 1955-ben, egy évvel korábban elhunyt férje végrendeletének értelmében, melyben a művek előadási sorrendje is meg volt szabva. Ez a koncepció sokak számára (a közönségnek és a műveket előadó együtteseknek is) a mai napig talány, hiszen látszólag nem követ semmiféle szokványos mintát. A műsor összeállításában Slee meggyőződéssel hitt, és a ciklust azóta minden esztendőben, - napjainkban is - ebben a sorrendben adják elő. Talán érdemes áttekinteni ezt az elképzelést:

1.koncert: Esz-dur op.127, F-dur op.18/1, C-dur op.59/3.

2.koncert: Esz-dur op.74, G-dur op.18/2, cisz-moll op.131.

3.koncert: D-dur op.18/3, Nagy Fuga(B-dur) op.133, F-dur op.59/1.

4.koncert: f-moll op.95. B-dur op. 18/6, a-moll op.132.

5.koncert: A-dur op.18/5, B-dur op.130.

6.koncert: c-moll op.18/4, F-dur op.135, e-moll op.59/2.

A sorozatot először a Budapest Vonósnégyes adta elő 1955-ben, és 1965-ig minden esztendőben ők is ismételték meg. Azóta több mint 47 együttes vett részt a ciklus előadásában, melyet időnként ugyanazon kvartett, de némelyik évadban 2,3,4,5 vagy akár 6 különböző kvartett, felváltva játszott el. Az első tíz év után olyan együttesek szerepeltek, mint a Juilliard-, a Guarneri-, és a Cleveland-Quartetek, de szintén részt vett a Tokyo-, az Emerson-, a Vermeer-, az Amadeus- és a Takács-Kvartett, hogy csak néhányat említsek.⁸³ A Slee-hagyaték révén Buffalo város fontos helyszíne lett az amerikai vonósnégyes-kultúrának, legjobb tudomásom szerint az egyetlen olyan város a világon, ahol a Beethoven-ciklus évi rendszerességgel előadásra kerül.

⁸³ A State University of New York at Buffalo könyvtárának honlapja:
<http://library.buffalo.edu/music/exhibits/slee/sleecycle.html>

A Marlboro-iskola – új amerikai együttesek alapítása az 1960-as évektől⁸⁴

A Marlboro nyári-iskola, amellyel 1951-es indulása óta számos kamarazenészt nevelt fel, a 60-as évektől már több fontos amerikai kvartett létrehozásában vállalt szerepet. A Guarneri-(1964), Cleveland-(1968), a Vermeer-(1968) Kvartettek tagjai mind Marlboróban találkoztak és ültek össze először. Az iskola „mesterei” között voltak Rudolf Serkin, Felix Galimir, Hermann Busch és Mieczyslaw Horszowski mellett a Budapest Quartet tagjai. Sasha (Alexander) Schneider, az együttes második hegedűse először 1955-ben látogatott Marlboroba. Galimir visszaemlékezései szerint az ő ötlete volt, hogy a fesztiválon az idősebb mesterek és a fiatalabb növendékek együtt, egy kamara-csoportban játsszanak. Ennek hagyománya a mai Iskolában is meghatározó.⁸⁵ Mischa Schneider 1962-ben vett részt először, a következő évben az egész kvartett több hetet töltött Marlboróban.

A *Guarneri Quartet* Sasha Schneider biztatására jött létre. Nevüket Boris Kroyt ajánlotta/ajándékozta nekik, mivel ő annak idején Németországban játszott egy hasonló, de rövid életű együttesben.⁸⁶ A Guarneri Vonósnégyes Amerika egyik legmeghatározóbb társulásává vált a *Juilliard Quartet* mellett. 45 évig játszottak együtt, a 2008-2009-es szezonban fejezték be a koncertezést. Ez idő alatt egyetlen változás történt: David Soyer csellista – a legidősebb tag – helyén saját növendéke, Peter Wiley követte 2001-ben. 1965-től 2009-ig voltak rezidensek a New York-i *Metropolitan Museum of Art*-ban, ahol minden évben koncertsorozatot adtak. Az alakulásuk után egy évvel már megkötött szerződés rendkívül fontosnak bizonyult életükben és anyagi biztonságuk szempontjából, hiszen kvartett-karrierjük kezdetén mindannyiuknak áldozatot kellett hozni a közös munka érdekében.⁸⁷ Az *University of Marylanden* megkezdett rezidenciájukat a visszavonulás után, jelenleg is folytatják, tanítással, pedagógiai munkával.

Amellett, hogy az egész világot beutazzák, már indulásuk kezdetétől fogva készítettek lemezfelvételeket. Különösen híressé vált egyik legkorábbi albumuk, a felvételek idején már 80-ik évén felül járó Arthur Rubinstein társaságában felvett

⁸⁴ Lásd a Budapest Vonósnégyes alfejezetet is, 71.old.

⁸⁵ Brandt:178,179.

⁸⁶ Lásd a Budapest Vonósnégyes alfejezetet is, 61.old.

⁸⁷ A. Steinhardt első hegedűs a Széll György vezette Cleveland Symphony másod-koncertmesteri állását adta fel. Grove: Guarneri String Quartet [Herbert Glass szócikke]

Brahms kvintett és zongoranégyesek felvétele. A teljes Beethoven-ciklust kétszer rögzítették.

Évekig szoros kapcsolat fűzte őket a Budapest Quartethez, akiket mentoruknak tekintettek. Az együtt-muzsikálás mellett számos jótanácsot, útravalót kaptak az elődöktől. Az egyik tag ilyesformában foglalta össze nekik a kvartett-játék titkát: „*Tiszteljétek egymást és ne játsszatok ritenútót, ahol nincs írva.*”⁸⁸ Az együttes tagjai ma is szoros kapcsolatban állnak a Marlboro-iskolával, ahol Busch, Serkin és a Budapest Vonósnégyes munkáját folytatják.

A *Cleveland Quartet* az 1968-as első marlborói „összeülés” után 1969-ben debütált és már abban az évben a *Cleveland Institute of Music* rezidense lett. Ugyanezt a státuszt folytatták a buffalói *State University of New York*ban, ahol átvették az évente eljátszandó „Slee-féle” Beethoven-ciklus előadási hagyományának kötelezettségét is. 1973-ban Kelet-Németországban léptek fel, amit a következő évben egész Európára kiterjedő turné követett. Később a Szovjetunióban is koncerteztek. 1975-től 1995-ig a rochesteri A New York állambeli *Eastman School of Music* rezidens kvartettje voltak, egészen az együttes feloszlásáig. Számos lemezt készítettek, a Beethoven-ciklust kétszer is felvették. Alapító primáriusukat (**Donald Weilerstein**⁸⁹) és a csellistát (Paul Katz) az USA legjobb vonósnégyes-tanárai között tartják számon.

A *Vermeer Quartet* 1969-ben állt össze, egy izraeli, egy német és két amerikai taggal. Az első hegedűs - Shmuel Ashkenasy, – Fehér Ilonka növendéke volt Izraelben⁹⁰ – a kvartett 40 éves fennállása alatt végig vezetője az együttesnek. 1970-től voltak a *Northern Illinois University* rezidens kvartettje. Világszerte turnéztak, Beethoven, Bartók és Csajkovszkij összes vonósnégyese mellett a kvartett-irodalom legfontosabb darabjait mind lemezre vették. A 2008-2009-es szezonnal fejezték be működésüket.

A ma is aktív együttesek között, melyek Amerikában élnek, kiemelkedő a *Tokyo Quartet*, amely 1969-ben alakult négy japán növendékkal, akik a *Juilliard School*ban tanultak. 1977-ben kerültek a Yale Egyetemhez rezidensként, amely pozíciót a mai napig ők töltik be. Az eredeti tagok közül ma már csak a brácsás maradt, az együttes többi részét egy japán, egy kanadai és egy angol alkotják. 1995 óta játszanak azon a

⁸⁸Reel,James: „Taking a final bow”. *Strings Magazine*. 2009 január.

⁸⁹ Őt később William Preucil –Starker János veje- váltotta fel, aki a vonósnégyes megszűnése óta a *Cleveland Orchestra* első koncertmestere

⁹⁰ Rakos Miklós: *A magyar hegedűjáték az európai zenekultúrában. Fejezetek a magyar hegedűjáték történetéből. A Hubay Iskola izraeli ága.* (Budapest : Hungarovox kiadó, 2002). 32-33. A továbbiakban Rakos I.

négy Stradivari hangszeren, melyek Paganini tulajdonában voltak egykoron és melyeket a *Paganini Quartet* használt az 50-es, 60-as években. A hangszerek tulajdonosa, egy bizonyos Mrs. Clark nevű hölgy végrendeletében meghatározta, hogy a négy hangszert soha többé ne válasszák el egymástól. A *Paganini Quartet* feloszlása után a hangszerek 1966-tól a washingtoni *Corcoran Gallery of Art*hoz tartoztak. 1992-ben a *Cleveland Quartet* játszott rajtuk egy rövid ideig, majd a japán *Nippon Music Foundation* 1994-ben megvásárolta, és a Tokyo Quartet rendelkezésére bocsátotta.⁹¹

Az 1973-ban Seattle-ben alakult *Kronos Quartet* a kortárs és a 20. századi zene előadásával szerzett magának hírnevet. Fontos szerepet vállaltak új művek születésében, az évek során több mint 400 új darabot mutattak be. Műsorukon egyaránt megtalálhatók Ives, Schönberg, Berg, Webern, Bartók művei, valamint jazz- és rock-átiratok. Két évig az oaklandi *Mills College*-ban töltötték be rezidenciát, majd 1982-től - a mai napig is - a *University of Southern California* rezidens kvartettje.⁹² Úttörőek abból a szempontból, hogy újszerű műsorválasztásaikkal sok tekintetben elszakadtak az európai hagyományoktól. Már jellegzetesen amerikai irányzatot képviselnek, amikor több zenei műfajt áthidalva és többféle kultúra népzenejével érdekes kollaborációkat hoznak létre.⁹³

Napjaink egyik legsikeresebb együttese az *Emerson Quartet*, melyet négy amerikai, a *Juilliard School*-ban végzett növendék alapított 1976-ban. Ők voltak a *Chamber Music America*⁹⁴ szervezet első rezidens kvartettje 1982-89-ig, amellet, hogy a washingtoni *Smithsonian Institute*-ben (1980-tól) és újabban a *Stonybrook University*-n (New York állam) folytatnak rezidenciát, 2002 óta.⁹⁵

Annak ellenére, hogy a dolgozat elsősorban az amerikai kvartett-kultúrával foglalkozik, úgy érzem, fontos megemlíteni egy - szintén a 60-as években megalakult - kamarazenei szervezet létrehozását, mivel az nagy hatással volt és van ma is az amerikai zenei életre. 1965-ben, amikor az új, New York-i *Lincoln Center* a tervezés végső stádiumába került, William Schuman, a központ leendő első elnöke felvetette, hogy az új intézményhez egy kamarazenélésre alkalmas koncertterem és egy új kamarazenei

⁹¹ Grove: Tokyo String Quartet [Tully Potter szócikke]

⁹² Grove: Kronos String Quartet [Tully Potter szócikke].

⁹³ Csak néhány példa: Taraf de Haïdouks cigányzenei együttes, mexikói rock-banda(Café Tacuba), torok-énekese, indiai tabla-művészek, valamint együttműködésük Terry Riley zeneszerzővel, aki az amerikai minimalista zene általa 1964-ben elindított mozgalmának vezéralakja. Swed,Mark: „2003 Musicians of the Year:The Kronos Quartet”. *Musical America* .

⁹⁴ Lásd részletesebben az alábbiakban, 29.old.

⁹⁵ Grove: Emerson String Quartet [Elizabeth Ostrow szócikke].

társaság is kapcsolódjon. Alice Tully adományának segítségével 1969-re felépült az *Alice Tully Hall*, és létrejött a ***Chamber Music Society of the Lincoln Center***.⁹⁶ Mivel a 60-as években a vonósnégyes műfaja dominált mindenfajta kamarazenei kezdeményezést Amerikában, a CMS egy tágabb repertoár támogatásával jelentett újdonságot/előrelépést. Kezdetben 9 zenészből állt az együttes (a vonósok mellett fúvósok és zongorista is) akik változatos összeállításban játszották a kamarazene remekműveit.⁹⁷ Sok szempontból a korábban említett bostoni *Mendelssohn Quintet Club*⁹⁸ mintájára emlékeztet a vállalkozás. A CMS tevékenységének köszönhetően számos olyan kamaramű került közönség elé, melyek korábban méltatlan ismeretlenségben porosodtak könyvtárakban, vagy az előadással kapcsolatos nehézségek, szokatlan összeállítások miatt ritkán adtak elő. A CMS ma, 35 taggal, Amerika egyik legrangosabb kamarazenei egyesülete. A társaságon belüli „CMS-2” program pedig 1995 óta fiatal pályakezdőknek ad lehetőséget, hogy részt vegyenek koncerteken, turnékon, a társaság idősebb, tapasztaltabb tagjaival. A hároméves CMS-2 rezidencia kivételes tehetségű pályakezdő kvartettek számára jött létre, koncertlehetőségekkel és más támogatással.⁹⁹

Amerika legfontosabb adminisztratív jellegű kamarazenei szervezete ma a ***Chamber Music America***, mely 1977-ben alakult, amikor 37 kamarazenész ült össze, hogy megtárgyalják, megvitassák a kamarazene helyzetét, a nehézségeket, melyekkel az akkori együttesek szembesültek, azok lehetséges megoldását, valamint a kamarazene szélesebb körben való ismertetésére irányuló további törekvéseket. A társaságnak ma több, mint 8000 tagja van (egyének és kamaracsoportok). Számos segítséget nyújtanak, ezek között a legfontosabb a kvartettek számára felajánlott rezidenciák létrehozása, anyagi támogatása. A társaság fontos kapcsolatot jelent az állami kulturális tárca által folyósított pénzösszegek és az arra pályázó fiatal művészek között. Különösen azokat a kérelmeket támogatják, melyekkel a kamarazene olyan földrajzi területekre ér el, ahol kevés, vagy szegényes a kamarazene kultúra. Ösztöndíjakat adnak és új kamaraművek megrendelésére anyagi támogatást biztosítanak. A társaság tagjainak továbbképző programokat, kurzusokat ajánl és hangszer- ill. betegbiztosításra is lehetőséget kínál.¹⁰⁰

⁹⁶ A továbbiakban CMS

⁹⁷ *Chamber Music Society of the Lincoln Center* honlapja: <http://www.chambermusicsociety.org/about/7/historymission>

⁹⁸ Lásd a fejezet elején az 5. és 6. lábjegyzetet

⁹⁹ Lásd a 97. lábjegyzetet

¹⁰⁰ A Chamber Music America honlapja: <http://www.chamber-music.org/about-cma/history.html>

A mai amerikai kvartett-élet

A napjainkban Amerikában működő számtalan kvartett - a világszerte elismert együttesek és a fiatal pályakezdők is - a bizonyítéka annak, hogy a virágzó vonósnégyes-kultúra biztató jövőt ígér. Az országszerte található egyetemi kvartett-rezidenciák lehetőséget adnak arra, hogy az együttesek ne kizárólag a koncertezésből befolyó jövedelmekből éljenek. Gyakorlatilag valamennyi professzionista kvartettnek van kötődése valamilyen zenei intézményhez. A világszerte elismert, magyar **Takács Kvartett** 1983 óta rezidens Boulderben a *University of Coloradoban*. A **Brentano Quartet** a *Princeton Universityn*, a **Borromeo Quartet** a *New England Conservatoryban*, Bostonban, a **Ying Quartet** az *Eastman School of Musicban*, az **Orion Quartet** pedig a *CMS*, a *Mannes School* és az *Indiana Universityben* rezidens, hogy a korábbi fejezetek listáit bővítsük. Az egyetemeken folytatott pedagógiai munkájuk révén a következő generáció vonósnégyes-együtteseit és játékosait nevelik fel. A legtöbb egyetemen rezidens növendék-kvartett program is létezik, mely egy fiatal kvartettnek ad lehetőséget, hogy az intézmény rezidens kvartettjeinél csiszolja tudását. Számos intézményben van intenzív kvartett-program, mely egy korlátozott számú diák-együttesnek ajánl magasabb szintű képzést.

Ez a légkör és az intézmények által adott támogatás folytán Amerika továbbra is vonzó hely fiatal vonósok és kvartettek számára. Az ott élő számos élvonalbeli együttes, rezidenciák, a nyári kurzusok, versenyek, ösztöndíjak, koncertlehetőségek miatt Amerika kedvezőbb hely lett fiatal kvartetteknek – tanulásra, pályakezdésre és karrier építésére - mint bármelyik ország Európában. Mindenképpen az amerikaiak érdeme, hogy az elmúlt század folyamán bevándorló európai kvartettek és zenészek segítségével egy olyan kvartett-kultúrát építettek ki, mely ma erősebb, mint valaha és minden jel szerint az is fog maradni.

A VONÓSNÉGYES-JÁTÉK MAGYARORSZÁGI KIALAKULÁSÁNAK ELSŐ SZÁZ ÉVE

Magyarország történelme, viszonyai és ennek megfelelően zenei múltja is egyéni arcot mutat. A 18. századi nemzeti/népies kultúra hagyományai révén a magyarok rendkívüli fogékonyságot mutattak a hegedüléshez. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a 19. század nemzetközileg is elismert hegedűseinek igen nagy része Magyarországról származott. Ezen véleményemet az alábbi –koránt sem teljes – felsorolással igyekszem alátámasztani.

Elsőként **Böhm Józsefet** említem (1795. március 4. Pest – 1876. Bécs), aki Rode növendékeként rendkívüli technikára tett szert. Salakmentes, gyönyörű hangjáról lett híres.¹⁰¹ (Az elsők között volt, aki koncertjein kotta nélkül játszott.) 1816-ban Bécsben – az éppen külföldre távozó Schuppanzigh tevékenységét átvéve – kamarazene-sorozatot hirdetett, melyen Haydn és Beethoven kvartettjeit is játszották, állítólag Beethoven meglegedésére. Joachim visszaemlékezései szerint¹⁰² – aki növendéke is volt – a késői Beethoven kvartettek ihletett előadója volt. Társai a vonósnégyesben: Holz, Weiss és Linke.¹⁰³ Együttesével Pesten soha nem lépett fel.

1819-től, a bécsi Konzervatórium akkor felállított hegedű tanszakának lett a vezetője. Híresebb tanítványai:

- Georg Hellmesberger – kinek neveltjei között számos, később híressé vált kvartettprimáriust találunk: Adolf Brodsky, Franz Kneisel,¹⁰⁴
- Jacob Dont – többek között Joachim, Auer, Ridley-Kohne tanára.
- H.W. Ernst – (Joachim szerint, mikor Londonban a Beethoven Society keretében Wieniawski és Piatti társaságában előadták az op. 59. és 74-es kvartetteket „[...]mi, a kollégái, a kezét szerettük volna megcsókolni.”¹⁰⁵
- Reményi Ede (1848-ban turnézott először Amerikában, majd részt vett a szabadságharcban Görgey oldalán. 1898-ban San Franciscóban a színpadon érte a halál)
- Joachim József¹⁰⁶

¹⁰¹ Waldbauer Imre: „A magyar hegedűművészet és hegedűpedagógia fénykora”. In: Batizi László Dr (szerk.) *A magyar muzsika hőskora és jelene.* (Budapest: Dr.Pintér Jenőné kiadása,1944) 92. A továbbiakban Waldbauer I.

¹⁰² Waldbauer I: 93

¹⁰³ Waldbauer I: 93

¹⁰⁴ Pincherle, Marc: *A hegedű.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1969). 117. A továbbiakban Pincherle.

¹⁰⁵ Waldbauer I: 93

- Strauss Lajos – Londonban a Royal Academy of Music tanára, kiváló szólista, vonósnégyesében saját, később Böhm növendéke, Berzon Károly is játszik.
- Grün Jakab – többek között Franz Kneisel tanára. Joachim utódja Weimarban és Hannoverben, majd a bécsi Opera szólóhegedűse. Feljegyzések szerint Grün-Udel kvartett néven koncertezett Budapesten.¹⁰⁷ (Tagjai: Grün, Möldner, Sabatiel, Udel voltak.)

Joachim József (1831. június 28. Köpcsény – 1907. augusztus 15. Berlin) első hegedűtanára Serwaczynsky volt. 8 évesen részt vett - többek között - a Brunswick család házi muzsikálásain. Tíz évesen lett Bécsben G. Hellmesberger, majd Böhm tanítványa, ez utóbbinál kamarazenét is tanult. 12 éves korában, Lipcsében Mendelssohn pártfogoltja lett, kinek hegedűversenyét kéziratból játszotta. Az ő hatására tanulmányozta Bach és Beethoven műveit. 1844-ben 13 évesen Londonban játszotta először Beethoven hegedűversenyét. (Budapesten 1846-ban a Nemzeti Színházban adta elő).¹⁰⁸ Schumannékkal együtt is fellépett. 1847-től a Gewandhaus Zenekar, 1849-től Weimarban a Liszt vezette udvari zenekarnak, 1853-tól a hannoveri zenekarnak lett koncertmestere. 1868-tól az általa szervezett berlini Főiskolának lett igazgatója.¹⁰⁹ 1869-ben alapította meg híres vonónégyesét (tagjai: Heinrich de Ahna - később Johann Kruse, majd Carl Halir - második hegedűsök, Emanuel Wirth brácsás és Robert Hausmann csellista.) Híresek voltak stílussteremtő, tökéletes játékukról és komoly, zenei mondanivalójukról.¹¹⁰ Joachimnak Londonban is működött kvartettje, évente három hónapon át játszott velük. (Tagjai Ries, Webb és Piatti voltak. Joachim távollétében Lady Halle ill. Ysaÿe játszottak első hegedűt.). Híresebb növendékei:

- Hubay Jenő.¹¹¹
- Bram Eldering - Hubaynak is volt növendéke, majd másodhegedűse a Hubay-Popper Kvartettnek, később Belgiumban a Meininger Quartett vezetője.¹¹² Adolf Busch tanára.¹¹³
- Auer Lipót.¹¹⁴

¹⁰⁶ Lásd az alábbi részletesebb ismertetőt.

¹⁰⁷ Waldbauer: *A magyar kamarazene* In: Batizi László Dr (szerk.) *A magyar muzsika hőskora és jelene.* (Budapest: Dr. Pintér Jenőné kiadása, 1944). 138. -továbbiakban Waldbauer II.

¹⁰⁸ Waldbauer I: 113

¹⁰⁹ Brockhaus

¹¹⁰ Bachmann 295.

¹¹¹ Lásd az alábbi részletesebb ismertetőt

¹¹² Bachmann 298.

¹¹³ Pincherle 118.

Auer Lipót (1845.június 7. Veszprém - 1930.július 15. Loschwitz –Drezda mellett) szüleivel 8 évesen költözött Pestre, ahol a Pestbudai Hangászegyleti Zenedében Ridley-Kohne Dávid növendéke lett. 11 évesen Mendelssohn hegedűversenyét adta elő a Nemzeti Színházban. Ezután Bécsben, J. Dontnál tökéletesítette technikáját, majd Hellmesbergernél kamarazenét és összhangzattant tanult. Párizsban Alard-nál, Hannoverben Joachimnál folytatta tanulmányait, aki a kamarazenei körökbe is bevezette. Itt ismerkedett meg Brahmszal, Clara Schumannnal, Ferdinand Daviddal stb. Ezután Düsseldorfban, majd Hamburgban lett koncertmester. Zenekari kollégáival vonósnégyest szervezett. Sikerük híre nyomán felkérték, hogy helyettesítse a megbetegedett Müller testvérek vonósnégyesének primáriusát is. 1867-ben együtt turnézott Popper Dáviddal, Londonban pedig Anton Rubinsteinnel és Piattival, valamint Grützmacherrel adott kamarazenei hangversenyeket.¹¹⁵ Korabeli kritikák dicsérik mesteri játékát, virtuozitását, gyönyörű hangját és zenei értelmezését, frazeálását.

1868 és 1917 között Szentpéterváron élt, ahol a Konzervatórium hegedű- és kamarazene tanára, majd karmestere, valamint a balettelőadások szólistája lett (Vieuxtemps ill. Wieniawski utódként). Röviddel érkezése után megalapította vonósnégyesét az Opera koncertmestere Pickel ill. szólóbrácsása Weickmann és a csellista Karl Davidov közreműködésével. Ők játszották először Csajkovszkij, Arenszkij, Borogyin és Glazunov műveit.¹¹⁶

1918-ban döntött úgy, hogy Amerikába költözik. Ekkor 73 éves volt. Növendékeinek nagy része követte őt, vagy már korábban emigrált. A New York-i *Juilliard School*ban és a philadelphiai *Curtis Institute*-ben folytatta tanári pályáját egészen élete végéig - ez utóbbiban Flesch Károlyt váltotta fel.¹¹⁷(Híres növendékei közül (az előző fejezetben említett Mischa Elmanon kívül) nem ismerek senkit, aki huzamosabb időn át vonósnégyesben játszott volna, ezért azok felsorolását nem érzem a témához kapcsolódónak, így eltekintek az egyébként közismert és világhírű szólisták felsorolásától.)

Flesch Károly (1873. október 9.Moson – 1944. november 15.Luzern) Hegedülni hat évesen kezdett, ám tanulmányai első hat évében csupa dilettáns tanárai voltak. 12 évesen Bécsbe került, ahol Grün Jakabnál tanult a Konzervatóriumban, de tehetségéhez

¹¹⁴ Lásd az alábbi részletesebb ismertetőt

¹¹⁵ Rakos Miklós: *Veszprémtől Szentpétervárig*(Veszprém:Horizont Közművelődési Kiskönyvtár 6.,1981). 100. (idézett cikk a Zenészet Lapok, 1867.június 9-i számából) . A továbbiakban Rakos II.

¹¹⁶ Rakos II. 30.

¹¹⁷ Rakos II. 84.

méltó képzést csak Párizsban, Marsicknál kapott 1890 és 96 között. Közben, hogy fenntartsa magát, állást vállalt Lamoureux zenekarának első hegedű szólámában, de volt, hogy kávéházban muzsikált. A Conservatoire-ban 1895-ben Lucien Capet mögött még második díjat nyert, ám a következő évben első díjjal végzett.¹¹⁸ Ezután sikeres bécsi és berlini bemutatkozás után koncertezik, ám ez az életmód nem vonzotta. Inkább elvállalta a bukaresti Konzervatórium tanári állását. Az ott töltött év alatt szenvedélyes kvartett-játékos vált belőle. Rendszeresen fellépett a királyné, Carmen Sylva kamarazene estélyein. 1903-ban Amszterdamban vállalt professzori állást. Itt is hamarosan vonósnégyest alapított. Egyre sikeresebb szólista lett, így 1908-ban ismét Berlinbe költözött. Koncertjein gyakran fellépett Artur Schnabellal. Triót alapítanak, csellistájuk Jean Gerardy, Hugo Becker és Gregor Pjatigorszkij voltak. London, Párizs és Szentpétervár után New Yorkot is meghódította. A háború előtti években lemezfelvételeket is készített az *Edison Gramophon Company* részére. Új tanítási módszere nagy sikert aratott Philadelphiában, ezért 1924-ben meghívták a *Curtis Institute*-be tanítani. Hogy az intézményt népszerűsítsék, kollégáival vonósnégyes koncerteket játszanak *Curtis Quartet* néven. 1928-ban visszahívták Európába, a berlini Hochschule-ba. Közben tanít Londonban, Baden-Badenben és Belgiumban is. Íme kiváló növendékei közül néhány: Ida Haendel, Charles Münch, Ginette Neveu, Ricardo Odnoposoff, Max Rostal, Henryk Szeryng, Varga Tibor. A második világháború alatt nehéz helyzetbe került. 1942-ben Magyarországon töltött hosszabb időt. Ekkor készítették elő Weiner Leóval Bach két hegedűversenyének zongorakiséretes, új kiadását.¹¹⁹ Kresz Gézánál is vendégeskedett Kápolnásnyéken. Kresz és Dohnányi Ernő segített abban, hogy feleségével együtt visszakapják magyar állampolgárságukat, ami lehetővé teszi számukra, hogy a semleges Svájcba meneküljenek. A Luzerni Konzervatóriumban tanított élete utolsó másfél évében, 1944-ben bekövetkezett haláláig.

Ezen – elsősorban a szólózás és a tanítás iránt érdeklődő – világhírességeket megemlítő rövid kitérő során arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy noha ezek az iskolateremtő, magyar származású hegedűsök életük és karrierjük nagy részét külföldön töltötték, valamennyien olyan nagyformátumú művészek voltak, akik a zenélés minden ágát, köztük a vonósnégyes játékot is nemzetközi szinten művelték.

¹¹⁸ Rakos I. 83.

¹¹⁹ Rakos I. 90.

Hogyan alakult ennek a műfajnak előadói gyakorlata Magyarország területén? A 19. század elejére a főnemesség magyarországi szalonjaiban a kor szelleméhez mérten magas szintű zenekultúra fejlődött ki. Ennek bizonyítéka, hogy Haydn sokáig élt az Esterházyak kastélyában, ill. Beethoven vendégeskedett barátja, a csellista Brunswick gróf házában. A városi polgárság köreiből eleinte inkább a németajkú és nyugati műveltségű családok otthonában vált divatossá a házi muzsikálás.

Waldbauer Imre írása szerint¹²⁰ Pest városában 1810-ből származik a hír, miszerint a Városi Német Színházban szerepelt nyilvánosság előtt az Urbany-kvartett (Urbany – Birnbach – Pfeifer - a negyedik név ismeretlen). Tábornok Mihály 1827-ben alapított vonósnégyes-társaságot. Nagy valószínűséggel ők tűzték műsorukra Pesten először Haydn, Mozart és Beethoven műveit. Az együttes további tagjai: Adler – Pfeifer - Borzaga voltak. 1838-ban a magyar Nemzeti Színház megnyitásakor, a zenekar tagjaiból alakult a Servaczynszky¹²¹ - Merkl – Hora - Perlasca vonósnégyes.

A Pestbudai Hangászegyleti Zenede 1850-ben kezdte a hegedűoktatást. 1853-ban Erkel Ferencnek köszönhetően megalakult a Filharmóniai Társaság, majd Mosonyi Mihály főszerkesztésével 1860-ban megjelent a Zenészet Lapok c. újság első száma. A nyilvános koncerteknek a színházakon kívül a Vigadó, majd a Nemzeti Casino adott otthont. A Pesten letelepedő muzsikusok mindegyike a fent említett zenekarokban játszott és a Zenedei, ill. magánoktatásban is részt vett. Közülük mindenképpen meg kell említeni **Ridley Kohne Dávidot** (1812. Veszprém – 1892. Maglód), aki Böhmnél és Hellmesbergernél tanult, majd külföldi koncertezés mellett a Nemzeti Színház, később a Filharmóniai Társaság első szólóhegedűse, ez utóbbinak alapító és választmányi tagja is volt. A Zenede és rövid ideig a Zeneakadémia hegedűtanára. Auer Lipót is növendékei sorában tudhatta. Aktívan részt vett Liszt látogatásainak megszervezésében, az Esztergomi- és a Koronázási mise előadásában. A Bánk Bán bemutató előadásán, 1861-ben ő játszotta a *viola d'amour* szólót, melyet ő is komponált. Erkel később belevette az opera partitúrájába.¹²² Az első híres magyar csellistával és tanárral, a hasonló karriert bejáró és a magyar zenekultúra minden területén ugyanolyan odaadóan részt vállaló **Szuk Lipóttal** vonósnégyes társaságot alapítanak 1850-ben. A kvartett másik két tagja Kirchlehner Ferenc és Spiller Adolf volt. Évente négy-hat koncertből álló sorozatukban a klasszikus szerzők művei mellett

¹²⁰ Waldbauer II. 137

¹²¹ Joachim első hegedűtanára,

¹²² Rakos II. 12

az akkori újdonságokat is bemutatták, pl. Schumann, Mendelssohn, Rubinstein, illetve Mosonyi, Goldmark és Volkmann műveit.

Az akkoriban működő együttesek közül magas szintű játékaival még **Huber Károly**¹²³ (1828. Varjas – 1885. Bp) vonósnégyese emelkedett ki. Az 1850-es években fivérével, Józseffel, Schlechtával és Pfeifferrel ill. Möldnerrel kezdte működését. Huber Károly már 16 évesen a Nemzeti Színház első hegedűse, 1852-től hangversenymestere, 1852-től haláláig a Zenede hegedűtanára volt. Sikeresen turnézott külföldön a Doppler-fivérekkel.¹²⁴ 1884-ben Liszt Ferenc őt kérte fel a Zeneakadémia hegedű tanszakának beindítására. Mint karmester, az ő nevéhez fűződik Wagner Lohengrinjének első magyarországi előadása 1866-ban.

1880-ban az Opera muzsikusaiból alakult **Krancsevics Dagomir** kvartettje. A hangversenymester Szabathiettel, Pinkusszal és a csellista Bürger Zsigmonddal koncerteztek a Vigadóban. 1890-től **Bürger Zsigmond** (aki a Zenede tanára is volt) - a volt Huber és Ridley-Kohne növendékkel - **Grünfeld Vilmos**szal alapított együttest, mellyel húsz éven keresztül hangversenyezett, sőt külföldön is sikeresen szerepeltek.¹²⁵ Külön említést érdemel a Royal Szálló termében rendezett vasárnap délutáni koncertsorozatuk, mely sokat tett a kamarazene népszerűsítéséért.

A 80-as években a főváros zenei életének fontos tényezői voltak a gazdag polgári és nemesi családok zenedélutánjai, estélyei, ahol összetalálkozott az intellektuális társadalom minden rétege, fiatalok és már meglett művészek, külföldiek és hazaiak egyaránt. Sok család életében a házi muzsikálás a társadalmi érintkezés hetente ismétlődő formájává vált. Minden művelt család e céllal taníttatta hangszerre gyermekeit. A hangversenyélet is egyre gazdagodott. Megalakult a Budapesti Kamarazene Egyesület, mely magyarországi vendégszereplésre hívott meg olyan külföldi vonósnégyeseket, mint a Joachim-, a Firenzei- (Jean Becker, Masi, Chiostri és Hegyesi-Spitzer Lajos), és a bécsi Rosé Quartettet.¹²⁶

A magyar zenei életben döntő változást hozott Hubay Jenő megjelenése. **Hubay Jenőt** (1858. szeptember 15. Budapest – 1937. március 12. uo.) születésétől fogva muzsika vette körül. 5 éves korában apja, Huber Károly kezdte hegedülni tanítani.

¹²³ Hubay Jenő édesapja

¹²⁴ Halmy Ferenc – Zipernovszky Mária: *Hubay Jenő*. (Budapest: Zeneműkiadó 1976). 13. A továbbiakban Halmy-Zipernovszky.

¹²⁵ Csuka Béla: „Arcképek a gordonkajáték történetéből Magyarországon”. In: *A magyar muzsika hőskora és jelene*. (Budapest: Pintér Jenőné kiadása 1944). 170

¹²⁶ Waldbauer II. 140

1873-ban a berlini *Hochschule*-ban Joachim növendéke lett. A hegedűórákon kívül meghatározó élményt jelentettek számára a Joachim Vonósnégyes hangversenyei, melyeken először hallotta Beethoven késői műveit és Brahms kvartettjeit. 3 év után hazatért Budapestre, ahol Beethoven hegedűversenyével debütált a Filharmóniai Társaság Zenekarával. Ezen a hangversenyen ott ült a közönség soraiban Liszt, Sarasate és Wieniawski is, akik döntő befolyással bírtak Hubay életének alakulására. 20 évesen - Liszt ajánlására - Párizsba ment, ahol Aggházi Károllyal¹²⁷ koncertezett. Felkereste Vieuxtemps-ot, a párizsi-, szentpétervári- és a brüsszeli konzervatórium egykori hegedű tanárát, akitől rengeteget tanult, és akivel életre szóló barátságot kötött. Vieuxtemps őt ajánlotta saját és Wieniawski utódjául a brüsszeli zeneakadémia hegedűtanárának. Brüsszeli tartózkodásának első évében vonósnégyest alapított van Stywort, Colins és a híres csellista, **Joseph Servais** közreműködésével. Bemutatkozó koncertjükön Beethoven op 130 és 135-ös kvartettjét adták elő.¹²⁸ (Egy estélyen - Liszt jelenlétében – kéziratból mutatták be Liszt Angelus-ának vonósnégyes változatát.) 4 éves, rendkívül aktív és sikeres brüsszeli tartózkodás után, 1886-ban elvállalta a - néhány évvel korábban indított, még édesapja által vezetett - budapesti Zeneakadémia hegedű tanszakának irányítását.

Hazatérése után néhány hónappal már új vonósnégyesével, a **Hubay – Popper Kvartettel** is bemutatkozott. A Vigadó kistermében Haydn egyik kvartettjét, Beethoven op 59/3 C-dúr vonósnégyesét, majd Volkmann e-moll, Hubay apjának ajánlott művét adták elő. Hubay és Popper, a két oszlopos tag közel két évtizeden át játszott együtt, míg a második hegedű poszton két éven át Herzfeld Viktor, majd Grünfeld Vilmos - az Opera koncertmestere, Bloch József - a Zeneakadémia későbbi pedagógusa, a Hubay növendék Farkas János és 1895-től – a szintén Hubay növendék, későbbi Zeneakadémiai tanár – Kemény Rezső játszott. Brácsán Hubay kiváló brüsszeli növendéke, Bram Eldering,¹²⁹ majd Waldbauer József,¹³⁰ 1898-tól pedig Szerémi Gusztáv – az Opera brácsa szólamvezetője és a Zeneakadémia brácsatanára működött közre.

¹²⁷ Liszt növendéke

¹²⁸ Halmy-Zipernovszky 48 -a forrásban op.133. B-dúr vonósnégyes szerepel, amely op. számmal a „Nagy Fúgá”-t jelölik, de mivel azt nem szokták hangnemmel jelölni, így valószínűsítem, hogy az op. 130-as vonósnégyes szerepelhetett műsorukon, az eredeti záró tétellel, a „Nagy Fúgá”-val)

¹²⁹ Hubaynál végzett Brüsszelben, majd követte őt Budapestre. 1886-1893 között a Hubay – Popper kvartett brácsása, majd 1894-ben megalapítja a Meininger kvartettet, mely együttessel Európa-szerte turnézik. A kölni konzervatóriumban többek között Adolf Busch tanára volt.

¹³⁰ Waldbauer Imre édesapja

Popper Dávid (1843. június 16. Prága - 1913. augusztus 7. Baden) a prágai konzervatóriumban kezdte zenei tanulmányait, tanára Goltermann volt. További mesterei nem ismertek, de játékstílusáról ítélve nagy hatással lehettek rá a francia és belga mesterek. (Nem véletlen, hogy Popper és Hubay játéka olyan jól illett egymáshoz.) A Brockhaus-Riemann zenei lexikon rövid életrajzából idézve: „Fiatalként Bülow kíséretével hangversenyezett, aki kamaravirtuóznak ajánlotta be a löwenbergi udvarhoz. Nagy sikerű turnék után (1867-ben Magyarországon is fellépett) 1868-73 Bécsben az udvari opera vezető gordonkása volt, játszott a Hellmesberger-vonósnégyesben is.” 1886-ban – Hubay-val egy időben – kezdte meg egészen haláláig tartó tanári pályafutását a budapesti Zeneakadémián. Kinevezése a gordonkajáték oktatására és – csak úgy, mint Hubaynak – kamarazene tanítására is szólt.

Az 1890/91-es tanév zeneakadémiai évkönyve említi első ízben a kamarazene-tananyagot, melyben klasszikus, romantikus és kortárs vonósnégyesek is szerepelnek. A hegedű- és gordonkatanszak növendékei számára kötelező volt ezeken az órákon – Hubay vagy Popper irányítása alatt – részt venni.¹³¹ A következő tanévtől ezt kiterjesztették a zongora tanszak III. és IV. osztályos növendékei számára is. Az 1895-ös évkönyv szerint a kamarazene tanszak növendékei előadták a zeneszerzős növendékek műveit, köztük Dohnányi Zongoraötösét is. Ezeken a hangversenyeken a mesterek együtt játszottak a növendékekkel. Előfordult, hogy Hubay brácsázott.¹³²

Popper – a legenda szerint – minden általa ismert vonósnégyest kotta nélkül el tudott zongorázni, ezzel is elkápráztatva és a kamarazene iránt elkötelezetté téve növendékeit.

A **Hubay-Popper Kvartett** tevékenységét Brahmszal való barátságuk és budapesti hangversenyeik koronázták meg. A Bécsben élő Brahms 1886-tól öt alkalommal látogatott Budapestre Hubayék meghívására. Ezeken a hangversenyeken, melyeken Brahms maga is játszott, minden alkalommal elhangzott egy Brahms mű bemutatója is. 1886 decemberében az e-moll csellószonáta (op. 38) és a G-dúr vonóshatos mellett (op.36) a c-moll trió (op. 101) első előadása, 1887-ben az F-dúr vonósötös (op. 88) és a H-dúr trió átdolgozott verziója – „Spätere Fassung” – (op. 8) mellett az A-dúr hegedű-zongora szonátája hangzott el Hubay és a szerző előadásában először. 1888-ban a d-moll szonáta (op.108) volt az újdonság, 1890-ben a B-dúr

¹³¹ Gádor Ágnes: „David Popper tanári működése a Zeneakadémián” In: uő (szerk.) *Fejezetek a Zeneakadémia történetéből*. (Budapest: Liszt F. Zeneműv. Főisk. 1992). 137. A továbbiakban Gádor.

¹³² Gádor 154.

vonósnégyes (op.67) és a B-dúr szextett mellett újra a H-dúr triót , 1891-ben pedig az Esz-dúr triót (op. 40) hallhatta a közönség.¹³³

Számtalan hangversenyük közül csak egy-két érdekességet említek: 1889-ben Joachim hangversenyezett Budapesten. Kamaraestjén a Hubay–Popper vonósnégyes tagjaival lépett fel. Joachim játszott az első hegedűt, Hubay pedig brácsázott. Haydn: d-moll “Quintenkverttjét” (op.76/2) Beethoven e-moll, op. 59/2 vonósnégyesét és Brahms op. 88-as F-dúr vonósötösét adták elő, melyben Grünfeld Vilmos játszott a második brácsa szólamot.¹³⁴

Néhány évvel később Schumann zongoraötösét,¹³⁵ Dohnányi c-moll kvintettjét¹³⁶ és Bartók korai hegedű-szonátáját¹³⁷ is műsorukra tűzték.

Egyébként mindkét fiatal tehetséges zeneszerző/zongorista kamarazene osztályuk növendéke is volt. (Hubay előbb Popper, majd az ő halála után Kerpely társaságában Dohnányival is triózott.¹³⁸)

Hubay 1920-tól - egészen 1937-ben bekövetkezett haláláig - rendszeresen szervezett zenedélutánokat Fő utcai palotájának híres Zenetermében, melyen a korabeli hírességeken kívül fiatal tehetségek is szerepeltek.¹³⁹ Popper 1913-ban bekövetkezett halála után, ezeken a hangversenyeken Hubay vonósnégyesében alkalom-szerűen Gábor Ferenc, Zsolt Nándor hegedűsök és Zsámboky Miklós csellista is játszott. A későbbiek során Zathureczky Ede illetve Kerpely Jenő,¹⁴⁰ de számos volt Hubay növendék visszaemlékezésében találkozhatunk arra utaló emlékekkel, hogy még növendék korukban játszottak a Mesterrel.

Kemény Rezső saját vonósnégyest alakított Klavivko Vilmos (később Mambriny Gyula), Szerémi Gusztáv és Schiffer Adolf társaságában.

Hubay és Popper kitűnő pedagógiai munkájának köszönhetően 1911-ben művészképző tanfolyam indult a Zeneakadémián. Mindkét mester növendékei sorából nemcsak híressé lett kiváló hangszeres szólisták, de rendkívül képzett muzikusok kerültek ki, akik a világ minden tájára elvitték a magyar iskola hírét. Szinte lehetetlen

¹³³ Halmy-Zipernovszky 60-61.

¹³⁴ Halmy Zipernovszky 65.

¹³⁵ Halmy-Zipernovszky 71.

¹³⁶ Halmy-Zipernovszky 78.

¹³⁷ Halmy-Zipernovszky 82.

¹³⁸ Halmy-Zipernovszky 94.

¹³⁹ Ez a terem nemrégiben újra megnyílt a közönség számára és komolyzenei koncertek helyszínéül szolgál

¹⁴⁰ Halmy-Zipernovszky 127.

felsorolni mindazokat a muzsikosokat, akik Magyarországról elkerülve (dolgozatom témájánál maradva) vonósnégyes társaságokban (is) működtek közre az elmúlt 100 év során.

Időben – és rangját tekintve is - elsőként a **Waldbauer-Kerpely Vonósnégyest** kell megemlíteni. Nem tudnék szebben emlékezni rájuk, így idézem Bartha Dénes szavait a Pester Lloyd hasábjain megjelent kritikákból:

A Waldbauer-Kerpely vonósnégyes jubileumi estje

A magyar főváros vezető vonósnégyes társasága ebben az évben ünnepli fennállásának 30. évfordulóját. Elgondolkodhatunk azon, mit is jelent ez a 30 évnyi felelősségteljes művészi munka Budapest zenei életében s az egész magyar kulturális életben. Ezek a muzsikusok immár három évtizede állnak azon személyiségek és intézmények sorának élén, akik hűségesen és a legmagasabb rendű művész ideáloknak elkötelezve a legtevékenyebben és a legsikeresebben munkálkodnak fővárosunk zeneértő közönségének kialakításán. Nekik köszönhető, hogy közönségünk egy válogatott (ha számszerűen nem is nagy, de szellemileg annál jelentősebb) rétege eljutott a legnemesebb kamarazene, a zene e legintimebb és legemberibb műfajának értő élvezetéhez. E vonósnégyes átszellemített előadó-művészete mindig a zene szellemiségét állította előtérbe.

A műsort ezúttal a figyelemre méltó jubileum jegyében állították össze; kegyelet-teljes megismétlése volt annak a műsornak, amellyel az eredeti Waldbauer-Kerpely együttes ma 30 éve megkezdte művészi munkáját a nyilvánosság előtt. Korunk legnagyobb magyar zeneszerzői: Kodály Zoltán, Bartók Béla és Dohnányi Ernő egy-egy korai művét sorakoztatta fel. (1940. március 19., kedd – reggeli kiadás)¹⁴¹

Mindannyian jól tudjuk, hogy kamarazenei kultúránkban a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes milyen értékes küldetést tölt be (e művészek nélkül ugyancsak bajban volnánk). (1941. november 12. szerda – esti kiadás).¹⁴²

Aki egy kicsit is beavatott Bartók illetve Kodály munkásságába, biztosan tud az imént idézett kritikákban említett 1910. márciusi első szerzői estekről. Bevallom azonban, hogy soha nem gondoltam át, hogy Waldbauer Imre mindössze 18 éves volt ekkor. Temesváry János – az akkori második hegedűs 19, Molnár Antal brácsás 20, és Kerpely Jenő a csellista – a legidősebb – 24 éves. Erre a koncertre 100-nál is több próbát tartottak. Még ugyanebben az évben ők játszották el Budapesten elsőként Debussy kvartettjét, a szerző jelenlétében és legnagyobb meglepetésére. 1911-ben egy hollandiai fellépéssel kezdődött rendszeres külföldi vendégszerepléseik sora (az 1927-es

¹⁴¹ Gádor Ágnes, Szirányi Gábor (szerk): Válogatás Bartha Dénes zenekritikáiból”. In: Gádor Ágnes, Szirányi Gábor (szerk): *Bartha Dénes Emlékkönyv*, LFZE Tudományos Közleményei 6. (Budapest: LFZE, 2008) 197. A továbbiakban LFZE Bartha.

¹⁴² LFZE Bartha 244.

londoni Beethoven ünnepségen valamennyi vonósnégyes az ő előadásukban hangzott el). Néhány életrajzi adat kíséretében mindössze ennyi szerepel a Brockhaus-Riemann Zenei Lexikonban erről az együttesről, melynek tulajdonképpen a legtöbb hazai kortárs zeneszerző – köztük természetesen és elsősorban Bartók és Kodály – kamarazene műveinek inspirálását, megszületését és előadását is köszönhetjük. További kutatásaim során sem jártam nagyobb sikerrel. Érthetetlen okból, (legjobb tudomásom szerint) ez idáig senki nem vette a fáradságot, hogy méltó módon emléket állítson ennek az együttesnek, a maguk korában a zenei élet meghatározó egyéniségeinek. Mivel az együttes nevében szereplő két művész, - Waldbauer Imre és Kerpely Jenő, akik mindvégig tagjai voltak a vonósnégyesnek – 1946-ban illetve 1948-ban Amerikába emigráltak, ilyenformán dolgozatom témájához kapcsolódnak. Ám kutatásaim során arra az eredményre jutottam, hogy az amerikai zenei életben – a hazai jelentőségükhöz mérten - nem tudtak igazán sikeresen beilleszkedni. Sajnos a második világháború kettétörte hihetetlen ívelésű pályájukat. Talán már idősök voltak az újrakezdéshez, talán a háborús események viselték meg őket, de lehet, hogy nem voltak szerencsések.

Őszintén remélem, hogy a közeljövőben valaki veszi a fáradságot és összegyűjti azt a több száz kritikát, ami bizonyosan megjelent róluk itthon és külföldön és megkeresi a – talán valahol – fennmaradt felvételeiket, melyek alapján visszaidézhetjük művészetüket és így méltó helyre kerülhetnek a magyar és nemzetközi előadó-művészek panteonjában.

Waldbauer Imre (1892. április 13. Budapest – 1953. december 3. Iowa City¹⁴³)
 édesapjától, Waldbauer Józseftől – aki hegedűpedagógus volt és a Hubay-Popper kvartett brácsása – kezdett hegedülni tanulni. Már 13 évesen saját vonósnégyese volt. Először Berlinben, majd a budapesti Zeneakadémián Hubay osztályában tanult. 1909-ben diplomázott. Koessler Jánosnál zeneszerzést is tanult. 18 évesen megalapította a Waldbauer-Kerpely vonósnégyest, mellyel 1944-ig, nagy intenzitással koncerteztek. 1918-19-es tanévben, majd 1927-től egészen 1946-ig tanára volt a Zeneakadémiának.¹⁴⁴
 Nagy műveltségű és tudású művész volt. Érdekelte a hegedű és a hegedülés/kamarazene művészetének története. Több írása is megjelent, köztük a második fejezet első lábjegyzetében jelölt tanulmánykötet több fejezete, valamint társszerzője volt az első

¹⁴³ ezek a dátumok a Brockhaus-Riemann lexikonban szerepelnek, ám egy amerikai doktori disszertációban, *Julia May Quick: Violin Pedagogy of Imre Waldbauer* címmel 1977-ben a Graduate College of the University of Iowa, DMA dolgozatában 1892. március 3. illetve 1952. december 4. szerepel. A halálozási időpont tekintetében lehet, hogy ez az adat pontosabb. Julia May Quick: *Violin Pedagogy of Imre Waldbauer*. DMA disszertáció. University of Iowa, 1977. A továbbiakban: Quick: Waldbauer disszertáció.

¹⁴⁴ Gádor: 70; ez az adat is tévesen szerepel a Brockhaus-Riemann Lexikonban.

fejezetben, 30-as lábjegyzetben jelölt Cobett Enciklopédiának és a Halsey Stevens Bartók életéről szóló könyvnek is. 1945 végén emigrált Amerikába. 1946-tól az 1952-ben bekövetkezett haláláig tanított hegedűt és kamarazenét a *University of Iowán*, vezetője volt az egyetem rezidens vonósnégyesének, valamint koncertmestere a szimfonikus zenekarnak.

Kerpely Jenő (1885. december 1. Budapest – 1955. január 5. Los Angeles)¹⁴⁵ A Zeneakadémián Popper növendéke volt. 1913-ban - Popper halála után - az intézmény vezetése Kerpelyre és Schiffer Adolfra bízta annak növendékeit. 1919-ig, majd 1929 és 1948 között tanított gordonkát, kamarazenét illetve vonósnégyest.¹⁴⁶ A Waldbauer-Kerpely együttes jelentőségét már kifejtettem korábban. Meg kell említeni azonban, hogy Kodály Kerpely Jenőnek ajánlotta Szólószonátáját, amit ő is mutatott be, számtalan más kamaraművel együtt. 1948-ban emigrált az Egyesült Államokba. Nehezen talált állást és munkássága nem volt előző karrierjéhez mérhető. Annyit sikerült kiderítenem, hogy a *University of Redlands School of Music*-ban tanított és megalapította a Redlands Triót. (Kollégái nála sokkal fiatalabbak és tapasztalatlanabbak voltak.¹⁴⁷) 1953-ban Los Angelesben bemutatták Halsey Stevens (zeneszerző és Bartók kutató) nekik íródott trióját. 1954-ben, halála előtt néhány héttel kapott amerikai állampolgárságot.

Érdekes lenne kideríteni, hogy Kerpely amerikai évei alatt volt-e kapcsolata Waldbauerrel¹⁴⁸ vagy a többi fiatal csellistával, akik közül sokan éltek akkoriban Kaliforniában. Remélem erre is fény derül egyszer.

A továbbiakban - a bőség zavarától küszködve – kénytelen leszek kizárólag olyan magyar vonósnégyesező művészekről és együttesekről írni, akiknek élete illetve pályája Amerikával összefüggésbe hozható. Amikor lehetséges, híressé vált vonósnégyesekről számolok be, de előfordul, hogy kiváló együttesekből kivált, egyéni pályafutások is dolgozatom része lesz.

A magyar vonósnégyes játék fejlődésének egyik fontos szereplőjéről, Weiner Leóról nem tettem említést a fenti fejezetben. Mikor időrendben, az elvitathatatlanul ő

¹⁴⁵ Theresa de Kerpely: *Of Love and Wars*. (New York: Stein and Day Publishers, 1984) A továbbiakban Theresa de Kerpely; mely felesége életrajzi regénye, Kerpely halálának időpontjáról azt írja a kötet 466. oldalán: „Five days into the new year.”, a Brockhaus-Riemann szerint 1954-ben halt meg. A továbbiakban: Theresa de Kerpely.

¹⁴⁶ Gádor 57.

¹⁴⁷ Theresa de Kerpely 424.

¹⁴⁸ Theresa de Kerpely 290. szerint Waldbauer meglátogatta őket Budapest felszabadulása után, és hívta őket, hogy tartsanak vele Amerikába. Kerpely akkor még – családjára hivatkozva – nem szánta rá magát, hogy elhagyja az országot.

által inspirált együttesekről és zenészekről fogok írni, akkor külön beszámolok majd a kapcsolatukról.

VONÓSNÉGYESEK SZERINTI ÁTTEKINTÉS

A Léner Vonósnégyes

Az eredeti négyes alakulási éve 1917, ettől kezdve lett Léner véglegesen az együttes első hegedűse. A neve alatt szereplő kvartettet haláláig, 1948-ig vezette. **Léner Jenő** primárius Szabadkán született 1894. június 23-án, elhunyt New Yorkban 1948. november 19-én. Szegény család gyermekeként, autodidakta módon kezdett el hegedülni. A budapesti Zeneakadémián Bloch Józsefnél tanult, aki azonban már a második előkészítő év során megvált tőle ellenállása, makacs természete miatt. Az első világháború éveiben, mint sok más kiváló zenész (pl. a későbbi Budapest–Kvartettes Hauser Emil) Fricsay Richárd katonakarmester honvédszenekarában játszott, mielőtt bekerült az Operaház zenekarába.

Smilovits József második hegedűs, Kisszebenben született 1894. április 7-én. A budapesti Zeneakadémián szintén Bloch József, valamint Kemény Rezső voltak tanárai. 1913-ban szerzett hegedűtanári oklevelet. Ő is az operai zenekarban játszott, Lénerrel egy pultnál.

Róth Sándor brácsás, Szatmáron született 1896. március 15-én, elhunyt Mexico Cityben 1952. augusztus 2-án. Tanulmányait Grünfeld Vilmosnál és Kemény Rezsőnél folytatta, szintén hegedűtanári oklevelet szerzett 1918-ban. Friss diplomásként csatlakozott 1919-ben az addig vonóstrióval, vagy alkalmi brácsásokkal próbálkozó operai kollégákhoz, Lénerhez, Smilovitshez és Hartmannhoz.

Hartmann Imre Budapesten született 1895. augusztus 26-án. A legendás tanár, Schiffer Adolf növendéke volt a Zeneakadémián, gordonkaművészi oklevéllel végzett 1916-ban. Az operai zenekarban találkozott Léner és Smilovits hegedűsökkel.¹⁴⁹

Már a vonósnégyes megalapításánál jelentkeztek Léner erős, határozott egyéniségének, tudatos karriervágyának jelei. Hamar felismerte, hogy a már akkoriban sokak által megcsodált behízelt, megkapó hegedű hangja – párosítva jellegzetes, mindig az adott zenei részlethez alkalmazott, változatos vibratójával – biztató kiindulási alap lehet egy, a zenekari játéknál ambiciózusabb karrier megvalósításához. Saját képességeit – és annak korlátait – valamint a világháború utáni általános lehetőségeket

¹⁴⁹ Brockhaus

Molnár Antal, *A Léner-vonósnégyes*. Nagy magyar előadóművészek VI. (Budapest: Zeneműkiadó, 1968). 30. A továbbiakban Molnár.

korán felismerte, ugyanakkor már fiatal éveitől kezdve szeme előtt lebeghetett szólista kortársainak hírneve és ezen keresztül fényes anyagi felemelkedése (Vecsey, Szigeti, vagy éppen Jasha Heifetz). Tisztában volt vele, hogy csak tudatos és áldozatos munkával tudja elérni célját, így a kvartett közös céljait is.¹⁵⁰

A Károlyi-kormány idején, valamint a Tanácsköztársaság regnálása alatt már koncerteket játszottak, sokszor munkás közönség előtt. Az Operaházban is őt és Smilovitsot kérték meg, hogy dolgozzanak ki egy új, szociálisabb szellemű tervezetet a zenészek foglalkoztatására. Ezen időszak elmúltával ezért mindkettőjüket kitették a zenekarból. Jómaga és társainak eléggé bizonytalan anyagi helyzete ellenére társait is rávette a kilépésre, hogy a lehető legtöbb időt fordíthassák gyakorlásra, próbákra. Szívós kitartással készültek, kezdték tanulni, gyarapítani a kvartett repertoárját. A közös próbák gyakran hét-nyolc órán át tartottak naponta. A második évben már el tudták játszani Beethoven összes vonósnégyesét.

Már az együttes gyakorlás kezdetén megmutatkozott Léner határozott elképzelése, irányító alkata, ami később sajnos gyakran szinte diktatórius stílussá változott. Ő vállalkozott először arra, hogy gyakorlatokat, etüdöket, metódust szerkesszen a négy individuálisan érett hangszerjátékos hangzásbeli összekovácsolására. Ezt a munkáját később ki is adták.¹⁵¹

Fejezetenkénti tagolásban:

közös skálázás, Kreutzer-etüd „unisono”-ban, majd tercmenetekkel, az orgonaszerű, kiegyenlített hangzás elérése érdekében, összhangzattani példák, majd Haydn Kaiser-kvartettjének lassú tétele, szintén az egységes hangzás érdekében. Beethoven op. 74.-es lassú tétele is kiváló alkalmat adott a részletes kidolgozásra. Hangerősségi gyakorlatok: fokozatos, közös crescendók, diminuendók, unisonoóban, tercmenetekben. A gyakorlatokat rögtön zenei példákkal párosítja, így Haydn op.76./ no.5-ös Fisz-dúr Largója, Beethoven op.18./ no.6. Malinconia tétele és az o.132. „Hálaének”-tétéleivel. A négy hangszer között „szétdobált” skálamenet vagy dallam egységes vonalát már rögtön a gyakorlat után ki lehet próbálni a Beethoven op. 131 .cisz- moll részletein. Rendkívül változatos vonásnem-gyakorlatok következnek, dinamikai elvárásokkal nehezítve, először skálán, majd újra Kreutzer etüdjén. Hangsúlyozás, különböző hangok kiemelésére vagy súlytalanabb intonációjára az op.131. híresen nehéz Scherzóját és az op.59. no.2. első tételét javasolja. A gyakorlatokat a belga Jongen egy darabjával és egy Malipiero-mű részletével fejezi be.

Az első külföldi koncertet az olaszországi Padovában játszották, nagyon szegényes feltételek között, szinte bevétel nélkül. Az itt megismert és későbbi jó barát,

¹⁵⁰ Molnár 20-21.

¹⁵¹ Léner: *The Technique of String Quartet Playing*. (London : J.&W. Chester LTD. 1935) a LFZE könyvtárában is megtalálható

az amerikai Charles Loeser közbenjárásának köszönhetően, a következő évadban már életük első Beethoven-ciklusát játszhatták Firenzében, amit attól kezdve minden esztendőben meg kellett ismételniük.¹⁵² Sok-sok munkával, utánjárással előkészítették az 1920. február 28-i bécsi bemutatkozó koncertet, amire megpróbálták minden „fontos” embert meghívni¹⁵³. Londoni szerepléseik közül tulajdonképpen a negyedik alkalommal arattak átütő sikert. Ekkor általában a híres *Wigmore Hall*-ban zajlottak a kamarazenei koncertek, de a nagy siker eredményeként a következő alkalommal már a jóval nagyobb *Albert Hall*-ban léptették fel őket, a terem közepére helyezett pódiumon. A Columbia lemezgyártó cég már ekkor felfigyelt a négy magyar zenész képességeire. 1922-ben készült az első felvételük és 1927-ben, a Beethoven-centenárium alkalmával merült fel a teljes ciklus rögzítésének ötlete. Beethoven összes vonósnégyesének megtanulására illetve eljátszására először Joachimék vállalkoztak, jóval szűkebb - mondhatni szakértőbb - közönség előtt. Lénerék a korábban említett firenzei kezdet után, Glasgow-ban, Londonban is eljátszották a teljes ciklust. Későbbi helyszínek: Lyon, Párizs *Salle Gaveau*, London *Queen's Hall*, *Wigmore Hall*. A teljes sorozat széles körben való megismertetése, a nagyközönséggel való megszerettetése tehát órájuk (is) várt.

Olaszországban jó kapcsolatba, barátságba kerültek a már említett Malipieroval, akinek „Rispetti e strambotti” című művét vitték sikerre. Respighi nekik ajánlotta Dór vonósnégyesét. Szívesen játszották Darius Milhaud 7. kvartettjét, Villa Lobos műveit is. Glazunov és Elgar is jó viszonyt ápolt velük. Érdekes módon azonban, az ekkorra már kialakult „piacfelosztás” következményeként nem akarták keresztezni a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes sikeres tevékenységét Bartók, Kodály, Weiner műveinek propagálásával. Dohnányi műveit is átengedték nekik. Az egyetlen kivétel, amit játszottak a magyar repertoárból, Weiner II. (fisz-moll, op.13) kvartettje volt.

1929-ben szerződtette a társaságot a Columbia gramofoncég egy öt koncertes sorozatra a New York-i *Carnegie Hall*-ba.¹⁵⁴ Időközben beindult az intenzív lemezkészítés és -eladás, ami további koncerteket, turnékat hozott az Egyesült Államokban. Az eredeti felvételeket a bonni Beethoven Házban őrzik és az egymilliomodik eladott lemez alkalmával a cég aranylemez ajándékozással

¹⁵² Smilovits visszaemlékezése, Molnár 32.

¹⁵³ Ugyanakkor némi szerencsének köszönhető, hogy Ravel éppen az osztrák fővárosban tartózkodott és jelen volt a koncerten. Játékuk annyira megragadta, hogy hamarosan egy teljes szerzői estjén való közreműködésre kérte fel a társaságot Párizsba. Molnár 22.

¹⁵⁴ Lener papers

köszöntötte az együttest. Újabban japán cégek adják ki és terjesztik előszeretettel a régi, Londonban készített hangfelvételeket.

A kemény munka – az egyre szaporodó felkérések közepette is – tovább folytatódott. Kérésükre Weiner Leó két alkalommal is rendkívül aktív nyarat töltött velük a Salzburgtól délre fekvő Königssee-nél, alaposan megdolgoztatva egymást.

Az 1939-es, első hosszú dél-amerikai út közben tört ki a második világháború. Az európai ügynökök tanácsára az együttes nem tért vissza a háborútól veszélyeztetett Londonba és Európába, hanem gyakorlatilag Mexico City-be költöztek, földrajzilag szinte félúton az amerikai kontinens közepére. Egy újabb tizennyolc hónapos turné – sok utazással tarkított koncertezés – következett: Venezuela, Panama, Columbia, Puerto Rico, Holland Nyugat-India. 1941-ben érkeztek vissza Mexikóba, ahol szintén számos koncertet adtak. A tagok között azonban addigra már eléggé elmérgesedett a kollégális viszony, talán az évek során együtt töltött kemény és sok munka, a rengeteg próba, gyakorlás, az utazással, közös szállodákban való összezárttsággal magyarázható feszültség. A primárius nehezen alkalmazkodó erős egyénisége és természete sem segített a helyzeten. Amikor az 1942-es mexikói Beethoven-sorozat plakátjára Léner a – kvartettezés történelmében addig szokatlan és páratlan – „music-director” címet nyomatta ki a neve mellé, valamint – az addigra már számos alkalommal eljátszott műsorra – heteken át tartó napi öt órás próbálást rendelt el, a többiek végleges szakításra szánták el magukat. A már leszerződött Beethoven-ciklust lemondták. Léner június 29-én tudomásul vette a többiek döntését, akik – egy hamarjában előkerített Higinio Ruvalcaba nevű hegedűssel – október 22-én, közjegyzőileg regisztráltatták magukat Mexico Cityben, mint Léner Quartet (Cuarteto Lener), kinyilvánítva hogy Mr. „Lehner” a továbbiakban nem tagja a csoportnak. Léner Jenő, akinek az utolsó, cca. húsz évben már mindenütt „h” nélkül írták a nevét, természetesen ragaszkodott a védjegyhez és hamarosan New Yorkba utazott, nyilvánvalóan egy új vonósnégyes megszervezésének tervével. Mivel azonban nem indított hivatalos eljárást annak érdekében, hogy a név az ellentmondásos használat ellenére őhöz tartozzon, új társaságának bejegyzését a *New York County* hivatala a kérdés tisztázásáig felfüggesztette.¹⁵⁵

¹⁵⁵ A szintén Magyarországról származó, a Kolisch-Quartett brácsásaként lett világhírű, majd kivándorlása után Bostonban és New Yorkban tevékenykedő „másik” Lehner, keresztnevét változtatva, később a Jenő helyett szinte véglegesen az Eugene-t használta, de a vezetéknévben következetesen a „h-betűs” verziót használta.

Újságcikkek, beszámolók tanúsítják, hogy Léner 1943 és 1945 között számos társsal próbálkozott. A lista hosszú, többen magyar származásúak:

Steinhardt László másodikhegedűsként, aki 1926 és 1928 között szerepel Hubay Jenő művészképzős növendékeinek sorában. Kezdetben Ralph Hirsch brácsázott, Rejtő Gábor gordonkázott. A többiek: Albert Pratz, Max Weiser, Reisman Pál/Paul Rolland (brácsás), Edward Niekrug, Norman Schoer, Ralph Oxman, Leo Rostal, Stefan Auber. A New York-i *Town Hall*-ban – nagy anyagi ráfordítással – megszervezett koncertek azonban nem hozták meg a várt eredményt, hiányzott a régi gárda egysége, fegyelmezettsége.¹⁵⁶

*Súlyos intonációs problémák mellett Léner jellegzetes, kissé szélesebb vibrátójú hangképzése nem nagyon vegyült a modernebb, sűrűbben vibráló középszólamokkal. Egyedül Rejtő volt elsőrangú.*¹⁵⁷

Később Harsányi Miklós brácsázott, Rejtőt a volt Kerpely-növendék Déri Ottó váltotta. 1946 januárjában Léner régi barátja és híve, Ernesto de Quesada, mexikói impresszárió héthónapos dél-amerikai turnéra tett ajánlatot. Ekkor váltja Steinhardt-ot Kuttner Mihály. A főbb állomások: Mexikó, Guatemala, Costa Rica, Panama, teljes Beethoven-sorozatokkal. A *Teatro Colon* ötezres termét Buenos Airesben már bérletben eladták, a São Paulo-i terem 2500-as férőhelye miatt – a helyi kamarazene társaság kb. ötezres tagsága kívánságára – minden koncertet meg kellett ismételni. Bogotában három nap alatt három koncertet játszottak. A fiatal, magyar származású és iskolázottságú kollégák stílusbeli hasonlósága, odaadó igyekezete valósággal megfiatalította Lénert, nagy kedvvel próbált, gyakorolt, régi virtuóz technikája is visszatért. Az új tagokkal való viszonyában is megváltozott, korábbi autokrata viselkedése, modora udvariassá, kellemessé vált, elhatározásaikban szavazással döntöttek. Művészi kérdésekben is meghallgatta társainak véleményét, hallgatott a tanácsukra – gyakran saját régi előadásmódját feláldozva, megváltoztatva. Az új, demokratikusabb döntéshozatali eljárásnak köszönhatték tulajdonképpen az életüket is, amikor a turné közbeni pihenőként eltervezett hajókirándulást – egy közös szavazás eredményeképpen –

¹⁵⁶ Molnár 27.

¹⁵⁷ Kuttner Mihály interjú/portrészorozat 1974-ből, utolsó magyarországi látogatása alkalmával, amelyben beszél a Róth-, Léner- és Magyar vonósnégyesben eltöltött éveiről, a kvartett-játék „filozófiájáról”, ahogy ő látta. A felvétel később, 1978 elején hangzott el 5 részes, szerkesztett formában, a Magyar Rádió műsoraként, „Egy kamaramuzsikusi emlékeiből” címmel. Magyar Rádió Archívuma – a továbbiakban: Kuttner interjú.

lemondták, hogy helyette egy váratlan felkérésre eljuttassák a nekik ajánlott Respighi kvartettet. A hajó nélkülük futott ki a kikötőből, és tragikus balesetet szenvedett.¹⁵⁸

1946 őszére megteremtődtek az anyagi felvételek ahhoz, hogy visszatérjenek Európába. Déri Ottó azonban éppen ekkor, –családi okok miatt – kivált az együttesből. Ekkor Léner felveszi a kapcsolatot Weiner Leóval, segítséget, tanácsot kérve. A megoldást Varga László jelentette, akit Léner látatlanban, előjátszás vagy meghallgatás nélkül elfogadott Weinertől. A történet folytatását magától az érintettől, visszaemlékezései alapján tudjuk:

Az eredeti terv szerint szeptember 1-én, egy hónappal a turné kezdete előtt kellett volna elkezdeni a próbákat, Varga azonban előre nem látott problémákba ütközött a szükséges útlevél és orosz kiutazási engedélyek elintézésékor. Végül kilenc nappal az első meghirdetett koncert előtt ülhetett fel a vonatra, hogy Lausanne-ban találkozzon jövőendőbeli kollégáival. Hétnapos, rendkívül intenzív próbálás után kezdődött el a körút Svájcban, amikor 35 nap alatt 27 koncertet játszottak. A kisvárosok közelsége miatt nem nagyon lehetett ismételni a programokat, így tehát közel harminc mű szerepelt a turné műsorán. A legnehezebb pillanatok Varga számára a harmadik héten következtek, amikor egy félreértés következtében – egy rádióközvetítéssel egybekapcsolt koncerten – az addig általa még nem játszott Ravel-vonósnégystä 24 óra alatt kellett megtanulnia. Az intenzív felkészülésnek köszönhetően – saját elmondása szerint – a darabot máig is kotta nélkül ismeri.¹⁵⁹ Ez év októberétől 1948 februárjáig maradtak kontinensünkön, a sajtó és a közönség is a régi legendás együttes színvonalának visszatértét vélte felfedezni, sőt – alkalmanként – a játékot technikai felkészültség, lendületesség tekintetében még jobbnak is találták a régieknél. Az „új” Léner –Kvartett fénykorának számít ez az időszak. Az európai turné során többször is hazajöttek Budapestre, először 1947 márciusában. A Zeneakadémia közönsége nagy szeretettel fogadta a háború után először viszontlátott muzikusokat. Nagy sikerrel játszottak - többek között két alkalommal is zongoraötöst, Fischer Annie illetve Sándor Renée közreműködésével, Tibay Zoltánnal a Pisztráng-ötöst.¹⁶⁰

A teljes Beethoven-ciklust eljátszották Párizsban kétszer, Palermóban, Alfredo Casella igazgató meghívására a római *Accademia Santa Cecilia*-n. Emlékezetesen

¹⁵⁸ Molnár 28-30.

¹⁵⁹ Janof, Tim: „Conversation with Laszlo Varga”, *International Cello Society honlapja*.
;http://www.cello.org/Newsletter/Articles/varga/varga.htm (1995) [Letöltés időpontja: 2009. március 12.]. A továbbiakban Janof.

¹⁶⁰ Kuttner interjú.

ünnepi koncertet adtak a háború után újra megnyíló firenzei *Palazzo Pitti*ben, Franciaországban, Spanyolországban, Hollandiában, Svájcban, Dániában és Ausztriában. 1948-ban léptek fel utoljára Budapesten, egy szűkebb, de válogatott közönség előtti jótékonysági koncerten a Fészek klubban. Yehudi és Hepzibah Menuhin játszották Enescu szonátáját, a kvartett pedig – a jelenlévő Weiner tiszteletére – a III. vonósnégyest. A mű a fiatalabb tagok számára jól ismert volt, az 1938-as ajánlás óta, de Léner Jenő – a többiek biztatására és nem utolsó sorban Weiner iránt érzett hallatlan tisztelete okán – ekkor tanulta meg.¹⁶¹

A turné végén, 1948 februárjában, – Kuttner - személyi okok miatt – barátságos megegyezéssel, kivált az együttesből és visszatért Amerikába. Helyét a Budapest Vonósnégyes alapító második hegedűse, Indig Alfréd vette át. El is indultak Dél-Amerikába turnézni (teljes Beethoven ciklusok: Buenos Aires, Rio de Janeiro, São Paulo, gyakran megismételve a helyi kamarazenei társaságok tagjainak óriási száma miatt, noha némelyik terem 3000 hallgatót fogadott be).

Három hónap után, nyáron azonban vissza kellett fordulniuk, félbeszakítva a körutat, – de egy újabb észak-amerikai-turné kilátásaival – Léner egyre elhatalmasodó mirigyrákja miatt, mely a füle mögül terjeszkedve már a hegedülésben is akadályozta. Az orvosok már ott, Dél-Amerikában javasolták az operációs beavatkozást, de Léner ezt elhalasztatta. Visszatértek New Yorkba, ahol a sürgős műtét ellenére, nagy szenvedések közepette meghalt.¹⁶²

Az eredeti kvartett három tagja a Mexikói Állami Konzervatóriumban tanított tovább. Smilovits és Hartmann 1963-ban a Magyarok Világszövetsége meghívására hazalátogatott, utóbbit a budapesti nemzetközi Casals-verseny zsűrijébe is beválasztották. Róth Sándor 1952-ben hunyt el.¹⁶³

Összefoglalva elmondható, hogy Léner Jenő társasága – a Budapest Vonósnégyeshez hasonlóan, velük párhuzamosan, hasonló karriert befutva – az első olyan együttes volt Európában, amelyik professzionista módon, megalakulásuktól kezdve kizárólag a kvartettezésért és a kvartettezésből élt. Világszerte felléptek, földrészeken, kontinenseken turnéztak. Az első kvartettek egyike volt, amelyik helyet kapott világhírű szólisták és virtuózok mesterbérletszerű – és az impresszáriók számára biztos anyagi hasznot hozó – sorozataiban. Elkészített lemezfelvételeiket az egész

¹⁶¹ Kuttner interjú.

¹⁶² Janof.

¹⁶³ Molnár 35.

világon terjesztették, árulták. Tevékenységüknek köszönhetően a kamarazene addig szűkebb körű rajongóinak táborát megsokszorozták, tömegekhez vitték el az úgynevezett „nehezen érthető” darabokat (pl. a késői Beethoven vonósnégyesek). Különösen fontos ez a számos dél-amerikai kontinensen eljátszott koncertjeik, -turnéik vonatkozásában. A maga nemében szinte egyedülálló gyakorlat-füzet pedig fiatalabb játékosok számára vált „tananyagká” generációkon át.

Kuttner Mihály¹⁶⁴ 1918. december 9-én született Budapesten, meghalt 1975. november 10-én Bloomingtonban (Indiana). 1935-ben kezdte tanulmányait a Zeneakadémián. Kezdetől fogva jobban érdekelte a kamarazenélés, mint a szólózás. Főiskolásként vonósnégyest alapított Pro Ideale néven Harsányi Miklóssal, Reisman Pállal (Paul Rolland) és Baráti Györggyel, akikkel Waldbauerhez és Weinerhez jártak órára. 1938-ban kikerültek az Egyesült Államokba – Róth Ferenc ajánlására elnyervén a Princeton Egyetem (New Jersey) ösztöndíját.¹⁶⁵

A kvartett azonban már 1940-ben feloszlott. Ekkor Kuttner Koussevitzkyhez ment karmesterséget tanulni.¹⁶⁶ Hamarosan rátalált élete meghatározó szerepére: második hegedűsként a Róth kvartettben játszott három évig. Visszaemlékezése szerint Róth hegedülésében az eleganciát, puhaságot, finomságot, a veleszületett érzékenységet csodálta, és igyekezett eltanulni, ami elsősorban a romantikus és a francia impresszionista zene interpretálásakor tűnt ki, a műveknek inkább a lírai mint a drámai oldalát megragadva.¹⁶⁷

Amikor Róth egy időre szüneteltette együttesének működését, Kuttner nem sokáig maradt társak nélkül. 1946 végére – rövidebb próbálkozások után – összeállt az „új” Léner Kvartett, Léner-Kuttner-Harsányi-Varga formációban. Itt is – a 19. századi stílushoz (a Joachim- és az Ysaÿe-vonósnégyesekhez) hasonlóan – egy sugárzó egyéniségű első hegedűs mellett szinte kísérő szólamokként szerepeltek a többiek. Léner hatalmas tapasztalatát, nyilvánvaló vezetésre termett egyéniségét, kiforrott

¹⁶⁴ Ebben a fejezetben Kuttner Mihály fiatalkori éveit tárgyalom. Életének másik nagy, meghatározó életszakaszáról a Magyar Vonósnégyes alfejezetben írok, lásd 90.old.

¹⁶⁵ Weiner búcsúzásként nekik ajánlotta az 1934-ben vonósenekarra komponált *Pastorale, phantaisie et fuge* (op.23) művének 1938-ra datált változatát, mely III. vonósnégyes címmel az op.26. sorszámot kapta. Kuttner interjú.

¹⁶⁶ Koussevitzky 1924-49 között a *Boston Symphony Orchestra* vezetője, Brockhaus-Riemann lexikon.

¹⁶⁷ Róthék annak idején Ravellel átvették a kvartettjét, amit azután gyönyörűen játszottak .-Kuttner interjú.

stílusát a három fiatal természetes rugalmassággal és alkalmazkodással követte.¹⁶⁸
(Továbbiakat lásd a Magyar Vonósnégyesről szóló fejezetben - Kuttner II.)

Rejtő Gábor (1916-1987) Budapesten született, első csellótanára Teller Frigyes volt. Tizenhat éves korában került a Zeneakadémiára, ahol Schiffer Adolf – Popper Dávid tanítványa, későbbi asszisztense – tanította. Tizennyolc évesen kapott művész diplomát. Húsz éves korától két éven át tanult Pablo Casalsnál, először Barcelonában, majd Prades-ban. Ekkor kezdődött európai koncertkarrierje, melynek során szólóestek mellett fellépett zenekarral is (Bécs, Budapest, Róma, Varsó).

1939-től az Amerikai Egyesült Államokban élt, haláláig. Tanított a *Manhattan*- és az *Eastman School of Music*-ben. 1952-ben nagysikerű, ötletes (25 koncertes) turnén szerepelt Yaltah Menuhin-nal (Yehudi Menuhin fiatalabbik zongorista nővérével). 1954-től haláláig professzorként tanított csellót a *University of Southern Californián*. Játszott a Paganini Kvartettben is és alapító tagja volt az Alma triónak (1942-től az 1976-os feloszlásig) ahol többek között -11 éven át Tóth Andor volt a hegedűs. A trió a 80-as évek elején újból folytatta a koncertezést, főleg a San Franciscoi öböl környékén. 1972-ben „*Artist Teacher of the Year*”-nek választották az *American String Teachers Association* 25 éves évfordulóján rendezett konferencián.¹⁶⁹

Híresebb növendékei:

- Laurence Lesser – az 1966 évi moszkvai Csajkovszkij-verseny győztese, az első, aki lemezre vette Schönberg csellóversenyét, tanított a *University of Southern Californian*, a *Peabody Institute*-ben Baltimore-ban és a bostoni *New England Conservatory*-n, ahol később az iskola emeritus elnöke lett 1983-1996 között. Lemezfelvételeket a RCA, Columbia, Melodya és CRI cégek számára készített¹⁷⁰
- Paul Katz – a *Cleveland Quartet* csellistája, jelenleg az USA egyik leghíresebb kamarazenetanára¹⁷¹
- Stephen Geber¹⁷²
- Andor Toth jr. – az *Oberlin Conservatory* tanára, a Koromzay Dénes által létrehozott „*New Hungarian Quartet*” tagja

¹⁶⁸ Kuttner interjú.

¹⁶⁹ (<http://www.astaweb.com/Content/NavigationMenu/Home/PressRoom/AwardsandCitations/default.htm>)

¹⁷⁰ <http://www.cello.org/Newsletter/Articles/lesser/lesser.htm>

¹⁷¹ (<http://www.newenglandconservatory.edu/faculty/katzP.html>)

¹⁷² (<http://www.cim.edu/colFaculty.php?div=2>)

- Peter Rejtő – az *Oberlin Conservatory* tanára és alapító a *Los Angeles Piano Trioban*¹⁷³
- Stephen Balderston¹⁷⁴

Varga László 1924-ben született. Adolf Schiffer növendéke volt a budapesti Zeneakadémián, majd annak visszavonulása után Zsámboki Miklós és Kerpely Jenő tanították. Kamarazenét ő is Weiner Leó osztályában tanult, Banda Edével együtt még különórát is kaptak tőle partitúraolvasásból, analízisből. 1944 novemberében a német megszállás alatt a budapesti gettóban egy úgynevezett „védett házban” Weiner – a nem sokkal korábban befejezett – “Elemző összhangzattan”-át magyarázta, tanította neki.¹⁷⁵ 22 éves korában lett –mestere beajánlására – a Léner kvartett tagja.¹⁷⁶ A vonósnégyes megszűnése után New Yorkba ment, de mivel csak hat hónapnyi várakozási idő után kaphatott állandó tartózkodási és munkavállalási engedélyt, egy gazdag patrónus házához járt hetente kamarazenélni. A házigazda általában a második hegedű szólamot játszotta, viszont alkalmanként 10 dollárt fizetett Vargának. Olyan nagy nevekkel ismerkedhetett meg és muzsikálhatott együtt, mint Isaac Stern, Heifetz, Milstein, Pjatigorskij, Primrose, Bernstein és mások. A szakszervezeti tagság megszerzésével, sikeres próbajáték után 24 évesen - a New York City Opera, majd 27 éves korától a New York-i Filharmonikusok szóloccsellistája lett, – Leonard Rose utódjaként, Dimitri Mitropoulos és Leonard Bernstein igazgatósága alatt.

Sok átíratot készített és publikált (melyek a *MusiCelli Publications* cég gondozásában jelentek meg). Több egyetemen is tanított (*San Francisco State University*, *University of California at Santa Cruz*, *University of Toronto* és végül *University of Houston*, ahonnan nyugdíjba vonult 2000 júliusában) Az *Indiana University* a „*Chevalier du Violoncelle*” címmel tüntette ki. Lemezfelvételei készültek a Vox, RCA, Columbia, valamint az általa létrehozott *New York Philharmonic Cello Quartet* számára átírt darabokkal a Decca Records, CRI cégek számára.

San Franciscoba való megérkezése után nem sokkal bravúros beugrással mentette meg Baráti György gordonkaversenyének bemutatóját. Baráti még Budapesten Varga egyik legelső csellótanárainak egyike volt, ekkoriban a *Honolulu Symphony Orchestra* vezető karmestereként működött. Több mint húsz év szünet után vették fel a

¹⁷³ (<http://www.lapianoquartet.com/>)

¹⁷⁴ (<http://music.depaul.edu/FacultyAndstaff/B/sbalderston.asp>)

¹⁷⁵ Banda Ede visszaemlékezései . Berlász Melinda (szerk.): *Emlékeink Weiner Leóról*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1985). 27. A továbbiakban Berlász.

¹⁷⁶ Berlász : Varga László 208-210.

kapcsolatot, amikor az eredetileg tervezett szólista eltörte a karját. (Baráti úgy értesült, hogy Varga László a „leggyorsabban tanuló csellista a Nyugaton”) Mivel az egyetlen szólam a versenyműből az említett csellistánál volt Párizsban, Varga a faxon elküldött teljes partitúra megtekintése alapján, négy nappal a premier előtt vállalta el a beugrást és a hosszú repülőút alatt másolta ki maga számára a szólamot. Megérkezése után két órával már elkezdtek próbálni a zenekarral. Két alkalommal játszották el a művet nagy sikerrel, aminek következményeként Varga később is szívesen tűzte műsorára a darabot.¹⁷⁷

Másik híres beugrása volt, amikor még, mint a fent említett San Francisco-i Egyetem *Morrison Chamber Music Series* házigazdjaként értesítést kapott telefonon a Borodin Kvartett menedzsernőjétől, hogy az általa szervezett és korábban kitűzött koncert kényszerűségből elmarad, mert a csellista három ujját is eltörte. Ennek hallatán Varga sürgősen egy helyettük beugró vonósnégyest kért a meghirdetett estére, ehelyett azonban a menedzsernő – meglepetésére – éppenséggel őt kérte meg, hogy játsszon a másik hárommal aznap (!) Los Angelesben. Rövid repülőút után este 7 órakor, életükben először találkoztak és ültek le együtt zenélni. Eredetileg le akarták mondani az esti koncertet, hogy próbálhassanak, de fél óra közös muzsikálás után mégis úgy döntöttek, hogy máris fellépnek. A koncert jól és könnyedén ment,¹⁷⁸ hatalmas sikerrel a közönség és a kritika részéről. Négy nappal később Vargával az említett San Francisco-i koncertet is eljátszották, mint az eredetileg tervezett további három hetes turné része. Rostislav Dubinsky, a Borodin Kvartett akkori primáriusa később emigrált az Egyesült Államokba (Bloomington) és zongorista feleségével triót alapított. A trió utolsó állandó csellistája szintén Varga volt – hét éven keresztül – Dubinsky 1998-as korai haláláig.¹⁷⁹ Jelenleg Floridában él.

¹⁷⁷ Janof 9.

¹⁷⁸ Varga eredeti kifejezésével: „swimmingly”

¹⁷⁹ Janof 9.

A Budapest Vonósnégyes

Az eredeti Budapest-négyes alakulási éve 1917, többszörös személycserék után körülbelül 1967-ig működött, az 1931-es amerikai bemutatkozás után 1939-től gyakorlatilag az Amerikai Egyesült Államokban letelepedve.

Tagjai:

1. hegedű: Hauser Emil (1917-1932)
Joseph Roisman (1932 – 1967)
2. hegedű: Indig Alfréd (1917 – 1920)
Pogány Imre (1920 – 1927)
Joseph Roisman (1927 – 1932)
Alexander (Sasha) Schneider (1933 – 1944)
Edgar Ortenberg (1944 – 1949)
Jac Gorodetzky (1949 – 1955)
Alexander Schneider (1955 – 1967)
- Brácsa: Ipolyi István (1917-1936)
Boris Kroyt (1936 – 1967)
- Cselló: Harry Son (1917 – 1930)
Mischa Schneider (1930 – 1967)

Fellelhető életrajzi adatok:

Hauser Emil az együttes primáriusa az alakulástól kezdve 1932 májusáig. Budapesten született 1893. május 5-én. 1909-ben szerzett hegedűművészi diplomát a Zeneakadémián, Hubay növendékeként. 1910 és 1912 között Sevcik kurzusait látogatta Bécsben. 1913-1914-ben Frankfurtban Adolf Rebner kvartettjében második hegedűs és ugyanitt a *Hochschule* hegedű professzora. Ebben az időben Adolf Busch kvartettjében is megfordult, mint szekund hegedűs. A háború kitörése után visszatért Magyarországra. 1914 és 1920 között a budapesti Operaház zenekarának prím szólamában játszott. Eközben alapították a Budapest Vonósnégyest. 1932-ben – az együttesben egyre növekvő feszültségek miatt (szólista karrier reményében) – kilép. Ekkor veszi át a vezetéskét Roisman.¹⁸⁰ Hauser további karrierjében mint kiváló pedagógus ért el

¹⁸⁰ Az 1940-es években Roisman megvásárolta Hauser gyönyörű hangú hegedűjét, amely állítólag egy Storioni brácsából lekicsinyített hegedű (Guarneri csigával) és már Joachim kvartettjében is játszottak rajta. Ez a hegedű ma a Guarneri Kvartett első hegedűsének, Arnold Steinhardt-nak a tulajdonában van. Brandt; 184-185.

figyelemreméltó sikereket: 1933-ban részt vett Jeruzsálemben a *Palestine Music Conservatory* megalapításában, valamint Bronislaw Hubermann hegedűművész aktív segítője volt a *Palestine Symphony Orchestra* megszervezésében is. 1940-ben az Egyesült Államokba költözött, ahol a New York állambeli *Bard College*, később pedig a *Juilliard School of Music* kamarazene professzora lett. 1952-től Baselben (Svájc) tanított. 1960-ban visszaköltözött Izraelbe, ahol 84 éves korában, 1978 január 27-én hunyt el.¹⁸¹

Joseph Roisman (eredeti neve Josef Davidovich Roismann) Odesszában született 1900. július 25-én. Hat éves korában kezdett hegedülni tanulni Sztoljarszkinál.¹⁸² Az apa korai és tragikus halála után egy jómódú odesszai asszony lehetővé tette számára, hogy anyjával és nővérével Berlinbe költözhessen, ahol Alexander Fiedemann-tól¹⁸³ tanulhatott tovább. Itt ismerkedett meg a szintén Fiedemann növendékkel, Boris Kroyttal. A világháború kitörésekor a család visszatért Odesszába. Josef folytatta tanulmányait a nem sokkal korábban Londonból hazatért Naoum Blindernél. A vele történő kamarazenélés nagy hatással volt a fiatal Roismanra, aki különleges technikával játszott. Noha nem volt nagy keze, rendkívül hajlékony ujjai voltak. Szinte fekvésváltás nélkül elért minden hangot a hangszerén. Kollégái szerint bármit könnyedén lejátszott. Az orosz forradalom után bevásárolták azok közé a zenészek közé, akiknek gyárakban, termelőszövetkezetekben kellett játszania. 1923-ban – mikor a lengyel határ közelében jártak – sikerült megszöknie és Prágán keresztül Berlinbe jutnia. Itt találkozott újra Boris Kroyttal, aki állást szerzett neki egy mozi zenekarában, amely naponta háromszor klasszikus zenét is játszott a filmvetítések között. Ekkor érte a megkeresés a Budapesti Vonósnégyes részéről, a második hegedű posztra. A kényelmes és jól fizető állás helyett – az akkor még bizonytalan és anyagilag kiszámíthatatlan, sok áldozatot kívánó – kamarazenélést választotta. (Felesége, a magyar származású Paula mindebben maximálisan támogatta.) Az 1927. februárban elkezdett, majd 1928. januárjában folytatott – HMV számára készített – lemezfelvételen csatlakozott az együtteshez. A Beethoven op.130-as vonósnégyes felvételén a második, harmadik és negyedik tételben, valamint az első tétel befejezésénél már ő játszik. A Cavatinában és a Nagy Fügában viszont még Pogány Imre hallható. A később

¹⁸¹ Brandt, 35, 63; és N.N.: Budapest Kvartett Cd ismertető: *The Budapest Quartet Collection „Book I”, Strings CD QT99-300*

¹⁸² Pjotr Sztoljarszki volt többek között Nathan Milstein és David Ojsztrah első tanára is.

¹⁸³ Alexander Fiedemann Adolf Brodsky növendéke volt Angliában. Tíz éves korában debütált Artur Nikisch vezényletével. 18 éves korában lett az Odesszai Konzervatórium tanára. Kiváló tanár volt, hagyta, hogy növendékei kialakítsák saját stílusukat. Később a Berlini Főiskolán tanított és saját kvartettje is volt.

komponált zárótételt, az Allegrót nem vették fel. Ezután lett Roisman a végleges primárius egészen 1967-ig. Miután abbahagyták a koncertezést, Roisman nyugalomba vonult, aukciókra járt feleségével, pipa- és érmegyűjteményét gyarapította. 1974. október 9-én, szívroham következtében hunyt el washingtoni otthonában.¹⁸⁴

Indig Alfréd szintén Hubay növendéke volt a budapesti Zeneakadémián. Életéről nem sokat tudunk. Ő hagyta el elsőként az eredeti együttest 1920-ban. Szólózott az amszterdami Concertgebouw Zenekarral, majd 1931-ben a Berlini Filharmonikusok koncertmestere lett. A náciizmus elől Párizsba menekült, ahol saját vonósnégyest alapított 1934-ben. Később újra próbálkozott. 1946 őszén a frissen emigrált és az éppen Párizsban tartózkodó Ákos Ferencet, Deák Istvánt (brácsás) és Starker Jánost hívja Cannes-ba, németországi vonósnégyes-koncertek ígéretével. A kísérlet nem sikerült.¹⁸⁵ A II. Világháború után 1948 februárjától rövid ideig – Léner Jenő haláláig – ő volt Léner „új” kvartettjének második hegedűse a félbeszakadt dél-amerikai turnén.¹⁸⁶

Pogány Imre Budapesten született 1893 július 14-én. A Zeneakadémián végzett 1909-ben Bloch József¹⁸⁷ osztályában. Hubay és Kodály óráit is hallgatta. 1918-1920 között tagja volt a budapesti Operaház és a Filharmóniai Társaság Zenekarának is. 1920-1927 között volt tagja a Budapest vonósnégyesnek, majd az Egyesült Államokba emigrált. A Reiner Frigyes vezette Cincinatti Filharmonikus Zenekar szekund szólamvezetője lett és tanított is az ottani Konzervatóriumban. Két évvel később, 1929-ben, a (1936 végéig) Toscanini irányítása alatt játszó New York-i Filharmonikus Zenekar második hegedű szólamának vezetője lett, amely pozíciót egészen 1958-ig – nyugdíjba vonulásáig – töltött be. Második hegedűse volt a New York-i Filharmonikusok Kvartettjének is, ahol Michael Piastro, Kürthy Zoltán és Joseph Schuster voltak a partnerei.¹⁸⁸ Nyugdíjas éveit Miamiban töltötte, itt hunyt el 1975. augusztus 25-én, 82 éves korában.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Brandt, 27-31. és 192. 194. valamint Tully Potter: Budapesti Voanosnegyes(!) (The original Budapest Quartet) CD ismertető. (London: Biddulph Recordings)

¹⁸⁵ Starker János: *The world of music according to Starker* (Bloomington: Indiana University Press, 2004). 81-85. A továbbiakban Starker.

¹⁸⁶ Molnár 28.

¹⁸⁷ Bloch 1908 és 1922 között a Hubay-Popper Vonósnégyes tagja, valamint a hegedű-tanárképző vezetője volt a Zeneakadémián.

¹⁸⁸ Mint kamarazene tanár nagy hatással volt a 13 éves David Soyer-re, aki később a Guarneri kvartett csellistája lett. Steinhardt, Arnold: *Indivisible by four*. (New York: Farrar Straus Giroux, 1998). 77. A továbbiakban Steinhardt.

¹⁸⁹ Érdekességként említem, hogy Pogány és Smilovits József a Léner kvartett tagja is tanára volt az akkor igen fiatal Fehér Ilonkának, a később Izraelben tevékenykedő legendás hegedűtanárnak. Az ő növendékei

Alexander (Sasha) Schneider – a csellista Mischa Schneider öccse. 1908-ban született Vilniusban. Eredeti nevén Abram Sznejder, 13 éves korában szinte életét vesztette egy baleset során szerzett térsérülést követő tetanusz fertőzésben. 5 éves volt, mikor hegedülni kezdett, ám a háborús időkben egyáltalán nem járt iskolába. Néhány évvel később már elég jól hegedült ahhoz, hogy szállodában és moziban is felléphetett, sőt az operazenekarban is játszott. 15 évesen került ahhoz a hegedűtanárhoz, aki Heifetz tanára is volt, – ő maga pedig Auernál tanult – Ilya Malkinhoz. 1924-ben, bátyját követve, Frankfurtba ment. Annak az Alfred Rebnernek lett a növendéke, akinek kvartettjében Hauser is játszott. 1927-ben a saarbrückeni zenekar, két évvel később a hamburgi *Norddeutsche Rundfunk Orchester* koncertmestere lett. Ezt az állását vesztette el 1932-ben az elhatalmasodó zsidóellenesség következtében és ekkor csatlakozott először a Budapest Kvartetthez, melynek első ízben 1944-ig volt a tagja. A kiválását követő tíz évben rendkívül aktívan munkálkodott saját karrierjének építésén. Nem fogadta el a Pro Arte és a Paganini Quartet primáriusi posztra szóló ajánlatát sem, de triózott, Bach szólószonátáit játszotta és turnézott Ralph Kirkpatrickkal, a neves amerikai csembalóművésszel és zenetudóssal. Prades-ban Pablo Casals-nál is tanult, akit rábeszél, hogy alapítsanak fesztivált. Bábáskodott a Puerto Rico és az Izrael Fesztivál létrejötténél is. Egy vonósnégyest alapított azzal a céllal, hogy lemezre vegyék Haydn összes kvartettjét, ám a felvételek félbeszakadtak, mert a szponzoruknak – a Haydn Society-nak – elfogyott a pénze. Elisabeth Sprague-Coolidge támogatásával ingyenes szabadtéri kamarazene hangversenyeket szervezett Washington DC-ben – először a város történetében – fiatalok számára. 1955 karácsony estéjén első ízben rendezte meg – az azóta rendszeressé vált – fiatal muzsikuskok hangversenyét a Carnegie Hallban. Eközben időnként beugrásként – Ortenberg vagy Gorodetzky gyengélkedése esetén – kíségtett a Budapest Kvartett koncertjein. 1955-ben tért vissza az együttesbe. Ebben az évben vett részt először a Marlboro Fesztivál életében Vermontban, ahol házat vásárolt és az elkövetkező húsz évben ott töltötte a nyarat, aktív tanítással. Sasha rendkívül rámenősen, szinte agresszíven tanított, bár nem sokat beszélt a zenéről, inkább megmutatta hegedűn, hogyan is kell játszani. Számára zene nem létezett étellel teli energia nélkül. Mikor abbahagyták a koncertezést a vonósnégyessel, Sasha folytatta aktív életét: koncerteket szervezett, vezényelte a washingtoni Kennedy Center zenekarát és segített létrehozni a New York-i Mostly Mozart koncertsorozatot. Minden évben

sorából került ki többek között Shmuel Ashkenazy, a chicago-i Vermeer Kvartett primáriusa. Brandt, 37., 62. The Budapest Quartet Collection „Book 2” CD ismertető, Strings QT 99-303. , Rakos I.

elutazott Franciaországba, ahol 1949 óta – mikor Casals-nál tanult – házat tartott fent Provence-ban. New York-i lakásában magányosan halt meg, szívelégtelenség következtében 1993. február 2-án.¹⁹⁰

Edgar Ortenberg 1900-ban született Odesszában (eredeti neve Eleazer Ortenberg). Itt nőtt fel egy bankár fiaként, azonban a forradalom után mindenüket elveszítették. Naoum Blindernél tanult ő is – akárcsak Roisman – az odesszai Konzervatóriumban. 1921-ben kitüntetéssel diplomázott, így rögtön szerződtették tanárnak és tagja lett a Konzervatórium vonósnégyesének is. Ő követte Roisman-t az Odesszai Operaház Zenekarának koncertmesteri székébe, mikor Roisman elhagyta Oroszországot. 1924-ben Ortenberg is Berlinbe költözött a jobb élet, szebb jövő és nagyobb karrier reményében. A berlini Főiskolán azonnal ösztöndíjban részesítették. Nevét ekkor változtatta Edgar-ra. Kvartettet alapított, melyet a polgármester engedélyével *Berliner Streichquartett* nek neveztek. Európa-szerte turnéztak egészen 1933-ig. Ekkor a náciizmus elől családjával Párizsba menekült. Hamarosan tanított itt is, sőt *Quator Ortambert* néven kvartettet alapított, mellyel koncerteztek a környező országokban. 1936-ban kereste fel őt Roisman először, mikor brácsást kerestek a Budapest Vonósnégyesbe. Ő azonban ezt nem vállalta. A háború kitörésekor – már francia állampolgárként – bevonult a hadseregbe. 1940-ben betegség miatt szerelt le. A németek párizsi bevonulása elől – szinte az utolsó pillanatban menekült el feleségével és kislányával Portugáliába, ahol elérték az utolsó spanyol hajót, mely Amerikába vitte őket. New Yorkban csak nagy nehézségek árán tudta fenntartani családját. 1943 decemberében már elfogadta a Budapest Vonósnégyes felkérését, ezúttal a második hegedű posztra, melyet 1949-ig töltött be. Miután kivált a kvartettből, csatlakozott a philadelphiai Settlement Music School tanári karához, ahol a vonós és a kamarazene tanszék vezetője volt 1984-es nyugdíjba vonulásáig. Közben – 1953 és 1978 között – tanított a *Temple University*-n is. 1996-ban hunyt el.¹⁹¹

Jac Gorodetzky 1913-ban született Odesszában. Mikor egy éves volt, szülei kivándoroltak Londonba, majd a háború elől Amerikába menekültek. Philadelphia-ban telepedtek le. (Gorodetzky nem is beszélt oroszul.) 8 évesen kapott hegedűt a kezébe. A *Settlement Music School*-ban tanult. Diák korában is jó hegedűsnek számított, középiskolás korában már ő volt a városi szimfonikus zenekar koncertmestere. Ezután

¹⁹⁰Brandt, 44,54-59,98-101,123-125,178,181,193-195.

¹⁹¹Brandt, 102-109.

két évig tanult a párizsi Konzervatóriumban is. Hazatérte után néhány évig a clevelandi zenekarban játszott. A háború alatt katonai szolgálatot teljesített. Leszerelése után a CBS Szimfonikus Zenekar tagja lett és csatlakozott a Guilet Quartet-hez, mint második hegedűs. A Budapest Kvartettel turnézott 1949-től. 1955 novemberében – súlyos depresszióban szenvedve - öngyilkos lett egy washingtoni szallodában.¹⁹²

Ipolyi István Újvidéken született 1886-ban. Budapesten Hubay Jenő-, Berlinben Henri Marteau növendéke volt. Komoly zenetudományi ismeretekkel rendelkező, nagy tudású zenész volt. Alapító tagja és szervezője (titkára) volt a Budapest Vonósnégyesnek és közülük ő maradt leghosszabb ideig – 1930 után az egyetlen magyarként – az együttesben. Ekkor annak ellenére, hogy továbbra is következetes, kiváló színvonalú játékkal vett részt az együttes munkájában, állandó támadások – és döntéshozatalok 3:1 arányú leszavazások – keresttüzében találta magát. 1936-ban idegösszeroppanást kapott. Kollégái hamarosan kitették az együttesből. Helyére – a szintén orosz származású és odesszai születésű – Boris Kroyt került. Ipolyi ezután Norvégiában telepedett le osztrák feleségével, ahol kiegyensúlyozott, boldog életet élt egészen a német megszállásig, amikor is haláltáborba való szállítás szándékával őrizetbe vették őket. A Nemzetközi Vöröskereszt vezetőjének¹⁹³ közbenjárására szabadon engedték mindkettőjüket. Svédországba menekültek. 1945-ben visszatért Norvégiába, ahol állampolgárságot is kapott. Bergenben lett a kamarazene professzora. Számos zenetudományi könyvet írt. 68 éves korában halt meg 1955. január 2-án.¹⁹⁴

Boris Kroyt 1897. június 10-én született Odesszában. Tíz éves korától már Berlinben élt és – Roismanhoz hasonlóan ő is – Alexander Fiedemann növendéke volt, aki szinte fogadott fiaként törődött vele. Különleges hangszeres adottságai voltak, nagyon kevés gyakorlással is könnyedén eljátszott bármit. A brácsázás sem okozott gondot neki, sőt volt, hogy egy hangversenyen eljátszotta Wieniawski d-moll hegedűversenyét, majd ezután Berlioz Harold Italiában c. művének brácsa szólóját. Rendkívüli zenei élményekben volt része: hallhatta az idős Joachimot, a Capet- és a Rosé Quartettet, látta vezényelni Nikischt, Busonit, Richard Strausst, operát hallgatott Bruno Walter, Klemperer és Erich Kleiber dirigálásával. Kortárs zeneszerzők, mint Stravinsky, Bartók, Ravel és Prokofjev adták elő saját műveiket abban az időben Berlinben, ahol Boris Kroyt fiatal éveit töltötte. Koncertezett, kamarazenélt, triózott

¹⁹²Brandt, 110-112, 120-121.

¹⁹³Bernadotte gróf

¹⁹⁴Brandt, 36,49-50,60,63; Budapesti Vonósnégyes (The original Budapest Quartet) CD ismertető

Pjatigorszkyval, még vezényelt és zenét is próbált szerezni. Primáriusa volt az Anbruch Kvartettnek, 1927-től pedig brácsázott a Guarneri Kvartettben,¹⁹⁵ amíg 7 év múlva - dél-amerikai turnéjuk közben - a szekund hegedűs váratlanul beteg lett, majd hamarosan meghalt.¹⁹⁶ Kétszer is szervezett vonósnégyest Kroyt Quartett néven. Mikor ellehetetlenült a helyzet Németországban, kereste a lehetőséget, hogy feleségével és kicsi lányukkal elhagyhassák az országot. Éppen csatlakozni készült az akkoriban alakulató palesztin zenekarhoz, mikor Roisman megkereste, hogy legyen brácsása a Budapest Vonósnégyesnek. Noha nem nagyon bízott abban, hogy kvartettezésből meg lehet élni, mégis aláírt egy 1 évre szóló szerződést az együttessel 1936-ban. 39 évesen ő lett a legidősebb tag. Közel harminc éven át maradt brácsása a Budapest Kvartettnek. Mikor abbahagyták a közös koncertezést, Boris továbbra is fellépett olyan muzsikussal, mint Murray Perahia, Ruth és Jamie Laredo, sőt egy rövid időre kisegítette a St Louis String Quartet-tet, míg a brácsásuk beteg volt. 1968-ban azonban ő is megbetegedett. Megoperálták, ám ennek dacára 1969. november 15-én – 72 évesen – New Yorkban meghalt.¹⁹⁷

Harry Son holland csellista 1880-ban született Rotterdamban. 17 éves volt, mikor Budapestre érkezett, hogy Popper Dávidnál tanuljon a Zeneakadémián. Később a budapesti Operaház zenekarának tagja lett, mint a többi alapító tagja a vonósnégyesnek. 1917 és 1930 között volt a Budapest Vonósnégyes tagja. Kiválása után, – ötven évesen – Palesztinába emigrált, de később visszatért Rotterdamba. A német megszálláskor feleségével együtt elfogták, valószínűleg a holocaust áldozatai lettek.¹⁹⁸

Mischa Schneider a litvániai Vilniusban született 1904. február 5-én. Az eredeti Mojzesz Szejder nevet később „németesítette”. 9 éves korában kezdett csellózni tanulni, először - a Klengel növendék – Efreim Kinkulkin-nál, majd 16 évesen Lipcsében magánál Klengelnél. Abban az időben Klengel növendékei között volt például Emanuel Feuermann, Gregor Pjatigorsky és Benar Heifetz (később ő lett a Kolisch Kvartett csellistája) is. Diploma után Frankfurtba költözött német feleségével, ahol a frankfurti konzervatórium tanára lett. Közben turnézott a Prisca Kvartettel a környező országokban. Kölnben gyakran játszottak tehetős családok házában.

¹⁹⁵ A Guarneri Kvartett többi tagja: Daniel Karpilovsky első hegedű, Maurits Stromfeld második hegedű és Walter Lutz cselló – voltak. Brandt, 234.

¹⁹⁶ Az ismert amerikai Guarneri Quartet az ő ötlete nyomán vette fel ezt a nevet Marlboróban 1964-ben. Boris Kroyt nekik „ajándékozta” a nevet. Steinhardt, 98.

¹⁹⁷ Brandt, 65-75, 132, 194.

¹⁹⁸ Brandt, 32, 36, 40-43, 63; Budapesti Voanosneagyes (The original Budapest Quartet) CD ismertető.

Feuermann apósánál is játszottak, aki felhívta figyelmét, hogy a Budapest Kvartett csellistát keres. 1930 júniusában Jáva szigetén debütált az együttesel. 1965-ben Boris Kroyttal együtt csatlakoztak a Guarneri Quartethez Csajkovszkij „Souvenir de Florance” szextettjének felvételén. Ekkor csellózott utoljára Mischa Schneider. Több ízben is megoperálták a gerincét, ám ezek a műtétek nem voltak eredményesek, tolószékbe kényszerült. 1967 februárban, a Budapest Vonósnégyes utolsó fellépésein sem tudott már játszani. (Leslie Parnas helyettesítette.) Eladta Gofriller csellóját, de továbbra is aktívan tanított a philadelphiai *Curtis Institute of Music*-ban, a *California School of Arts*-ban Los Angelesben. Ő volt a Cleveland Quartet mentora és továbbra is Marlboróban töltötte a nyarakat. Nyolcvan éves elmúlt, mikor 1985-ben Buffaloóban elhunyt.¹⁹⁹

A Budapest Vonósnégyes működése:

A bizonytalan háborús időkben négy operaházi muzsikos – Hauser Emil, Indig Alfréd, Ipolyi István és a holland származású Harry Son – kereset kiegészítés szándékával vonósnégyesezni kezdett. Volt tanáraik – Hubay és Popper – buzdították, irányították őket. Két hónapos gyakorlás után 1917 decemberében Kolozsvárott léptek először közönség elé. 1918 elején mutatkoztak be Budapesten az Uránia színházban már azzal az elhatározással, hogy professzionális kvartetté válnak. Ekkor vették fel a Budapest Vonósnégyes nevet. Működésük elején több újdonságot is bevezettek:

1. A tagok nem vállalhattak a vonósnégyesezésen kívül más munkát, nem fogadhattak el semmilyen külső felkérést – ez azt jelentette, hogy kizárólag a kvartettezésből szándékoztak megélni. Ilyen értelemben újitók voltak. Ők voltak az első „professzionális” kvartett!
2. Megváltoztatták a hagyományos ülésrendet: a prím hegedűs mellé ült a szekund, szemben a prímmel a brácsa és annak jobbján a cselló.²⁰⁰
3. Zenei és üzleti kérdésekben, vitákban szavazás alapján hoztak döntést. Mindenkinek egy szavazata volt. (döntetlen esetén nem eszközöltek változtatást.) Ezzel a prímhegedűsök hagyományos diktatórikus vezetői státuszával szemben egy „demokratikus” együttjáték szokását vezették be, így a kvartett minden tagjának volt beleszólása a zenélés stílusába és a koncertek

¹⁹⁹ Brandt, 44-49, 181, 191-194.

²⁰⁰ Ezt az ülésmódot a Flonzaley kvartettben vezették be először. Az ún. „hagyományos” ülésmód Joachim idejéből származik: a prím bal oldalán a cselló, szemben vele a szekund, az ő jobbján pedig a brácsa.

menetébe is. (ez természetesen néha hosszas vitatkozásokhoz vezetett, melyek érzelmileg túlfűtötté is válhattak.)

4. A demokratikus döntéshozatal velejárójaképpen a prímhegedűs lemondott anyagi privilégiumáról is. A gázsit négy egyenlő részre osztották.
5. Feleségek, barátnők nem lehettek jelen a próbákon és a megbeszéléseken.²⁰¹

Mikor megegyeztek ezekben a szabályokban, aláírtak egy 1 éves szerződést. Valamennyien kiléptek az Operaház zenekarából és minden idejüket a vonósnégyespróbáknak és koncerteknek szentelték. Arra gondoltak, hogy így bármikor a koncertszervezők rendelkezésére állhatnak, bárhova, bármikor el tudnak utazni és annyi idő áll rendelkezésükre, hogy próbáljanak és új darabokat tanuljanak, amennyire szükségük volt.

Bemutatkozásuk után már külföldön is játszottak. Két év elteltével a második hegedűs, Indig Alfréd – nagyobb karrier reményében – kivált az együttesből. Helyére a szintén volt Hubay növendék, Pogány Imre lépett.

1920-ban a kvartett Berlinbe költözött és új darabokat tanultak, bővítették repertoárjukat. 1921-es berlini bemutatkozásuk idején már Európa-szerte ismert volt a nevük, megfordultak szinte minden nagyobb városban. Évi 125 koncertet is adtak és játszották a klasszikus művek nagy részét, beleértve Beethoven összes vonósnégyesét. Kortárs szerzők darabjait is műsorukra tűzték. Kritikák szerint igen végletes dinamikai skálán játszottak.²⁰²

1925 májusában léptek fel először Londonban és Anglia más városaiban. A His Master's Voice szerződést ajánlott nekik. (Ezzel talán a Columbia céggel akart a HMV konkurálni, akik a Lénerékkal készítettek felvételeket abban az időben.) Az elkövetkező 15 évben számos darabot vettek fel velük. Először Haydn op.76./1, Dvořák op.96-os „Amerikai”, valamint Mozart B-dúr K.458-as kvartettjét, egy különálló Dittersdorf tétellel. 1927-ben belekezdtek Beethoven Nagy Fúgájába és az op.130-as B-dúr kvartettbe is. Ekkor azonban Pogány Imre minden bejelentés nélkül – megszegve az egyezményt – Amerikába utazott próbát játszani. Ez ugyan nem olyan eredménnyel végződött, mint amiben reménykedett, ám a visszatértét követő viták és veszekedések hatására mégis kilépett az együttesből. Helyét gyorsan kellett betölteni. Ekkor ajánlották Joseph Roismant a második hegedű posztra, aki ugyan biztos állással rendelkezett

²⁰¹Brandt, 32-37.

²⁰²Brandt, 39.

Berlinben egy mozi zenekarában, de érdekelte a kamarazene, így elfogadta az ajánlatot. Alá kellett írnia egy 1 évre szóló szerződést, miszerint a gázsi 25%-át számára letétbe helyezik egy bankban és csak az év leteltével férhet hozzá. Ezzel a kvartett ki akarta védeni, hogy az új tag idő előtt meggondolhassa magát és hirtelen kilépjen az együttesből, aminek súlyos következményei lettek volna karrierjük szempontjából. A Beethoven kvartett felvételét így már Roisman-nal fejezték be.²⁰³ Már az első közös zenélésük során kiderült az alapvető felfogásbeli és játékmódbeli különbség az új tag (orosz iskola) és a régiek (magyar hegedűiskolához kapcsolódó) stílusa között. Az együttes a kezdéskor kifejező, rendkívül meleg hangzásáról vált ismertté. A lassú részeknél Hauser és Pogány a hajlékonyabb, rugalmasabb „bel canto” hangképzést részesítette előnyben, a rövid hangokat többnyire a vonó csúcsánál, rövid, ún. staccato vonással játszották a virtuózabb, „spiccato” vonás helyett.²⁰⁴ Hauser és Son szinte folyamatosan vitatkoztak, mindketten külön-külön próbálták megnyerni az új tag, Roisman támogatását, szavazatát a maguk számára. Ő viszont élesen kritizálta Hauser és Ipolyi gyenge spiccato technikáját. Harry Son végül is feladta a sok súrlódást, veszekedést és kilépett az együttesből.²⁰⁵ Helyére érkezett Mischa Schneider, a testvérek közül az idősebbik.

1930 áprilisában kezdett próbálni a Budapest Vonósnégyessel. Novemberben Londonban játszották életük első Beethoven ciklusát Első tengerentúli útjukat Indonéziában kezdték. Onnan érkeztek első amerikai turnéjukra 1931. január 1-én. New York-i koncertjükön, mely a *League of Composers* sorozat keretében zajlott Hindemith 3. és Kodály 2. kvartettjét adták elő. Többi koncertjük műsorán egyaránt szerepelt késői Beethoven mű, de Bartók, Schubert, Smetana és Haydn is. Viszonylag jó kritikákat kaptak, anyagi helyzetüket viszont nem találták kielégítőnek. Közben az együttes kezdett kettészakadni. 2 orosz ellenében 2 magyar tag állt. Szavazásoknál rendszeres volt a döntetlen. Azt találták ki, hogy minden darabot valamelyikük zenei elképzelése szerint játszották, akinek a nevét be is írták a kottába.²⁰⁶ Hauser szeretett volna néhány koncertet játszani egy csembalistával, de ez sértette a közös megegyezést. A többiek nem járultak hozzá.

²⁰³lásd fentebb a Roisman életrajzban.

²⁰⁴Németországban ezért nevezték a Budapest Kvartettet „Spitzenquartett”-nek, bizonyára némi rosszindulattal.

²⁰⁵Brandt, 42.

²⁰⁶Brandt, 50-51.

Hauser 1932-ben kiszállt az együttesből. A kvartett tagjai egyetértettek abban, hogy ismeretlen primáriust hívni igen kockázatos. Rábeszélték Roismant, hogy üljön át az első hegedős székbe. Ő végül is beleegyezett. Hangszeres és művészi kvalitását az idő is igazolta.²⁰⁷ A Budapest Vonósnégyes stílusa alapvetően megváltozott az új primáriussal. Hauser a régi iskola képviselőjeként takarékos vibrátót használt, szabadabban élt a portamentóval, az énekléshez hasonlóan a hangközök finom összehajlításának technikájával. Játékának metruma, ritmusképletei is engedékenyebbek voltak. Ezzel szemben Roisman egy új generáció hegedűse volt, gyorsabb és állandó vibrátót használt, ritmusának metsző pontosságára törekedett.

A megüresedett második hegedűsi posztra meghívták Mischa öccsét, Sasha Schneidert, akinek ez a lehetőség éppen kapóra jött. Érkezésével az együttes határozott fejlődésnek indult, egységesebbé vált. Koncertjeik egyre nagyobb közönséget vonzottak. Sikeres turnék következtek az Egyesült Államokban, a holland gyarmat Kelet-Indiában, Ausztráliában és Új Zélandon is. Az *Australian Broadcasting Corporation (ABC)* mely az egész kontinenst ellátta kulturális műsorokkal (és valamennyi tagállami fővárosban szimfonikus zenekart alapított) 1934-ben letelepedésük fejében évi hat hónapnyi „munkát” ill. szerződést ajánlott nekik. Ők azonban úgy döntöttek, hogy nem szeretnék hosszabb ideig a távoli Ausztráliában élni. A sikerek ellenére továbbra is maradtak feszültségek az együttesben. Saschát gyakran leszavazták, amit ő nehezen viselt. A brácsás – Ipolyi – általában ügyesen tudta őt lehiggasztani, megbékéltetni, öneki viszont az idegei kezdték felmondani a szolgálatot az állandó örlődésben. A kvartettjáték még mindig nem hozott anyagilag annyi hasznot, mint remélték.

1934-ben, mikor a német zenekarokból kitiltották a zsidó származású muzikusokat, a Budapest Vonósnégyes tagjait – valószínűleg az együttes neve miatt – még engedték játszani. Egy alkalommal azonban súlyos fenyegetést kaptak, így szinte azonnal elhatározták, hogy Párizsba költöznek. Továbbra is koncerteztek Európában és Amerikában, de végig szállodákban laktak, szerény életvitel mellett.²⁰⁸

Ipolyi, az utolsó alapító tag – és magyar – 1936-ban idegösszeomlást kapott. Ezután társai rábeszélték a visszavonulásra. Rendszeres koncertjeik mellett az ausztráliai ABC huszonnégy hétre – heti négy fellépésre – szerződtette őket egy hozzá

²⁰⁷Évtizedekkel később a Juilliard Quartet is hasonló lépésre szánta rá magát, mikor az alapító és legendás primárius, Robert Mann visszavonult. Az addigi szekund hegedűs, Peter Smirnoff ült át a vezetői székbe.

²⁰⁸Brandt, 60-61.

kapcsolódó tíz hetes új-zélandi turné kilátásával. Ez nyilvánvalóan komoly jövedelmet ígért a társaságnak. Sürgősen új brácsást kellett találni. Első ötletként Roisman még odesszai gyerekkori barátjára Edgar Ortenbergre gondolt, akivel 1926 után Berlinben is találkozott. Ortenberg azonban felesége tanácsára úgy döntött, hogy nem vált hegedűről brácsára. Roisman ezután szintén fiatalkori barátjánál, Boris Kroytnál próbálkozott, aki akkoriban viszonylag jó körülmények között élt családjával Berlinben, mivel veleszületett természetes hangszeres rátermettsége révén könnyen talált magának társakat és munkát is. Ám a németországi helyzet őt is aggasztotta, így a Budapest Kvartett felkérése a lehető legjobbkor érkezett. Aláírta az egyéves szerződést - ő volt az utolsó tag, aki szerződést írt alá. Közel 100 koncertjük volt lekötve a következő szezonra.

Boris Kroyt 39 éves volt ekkor, Joseph Roisman 36, Mischa Schneider 32 és Sacha Schneider mindössze 27. Természetesen az új brácsással is össze kellett szokni, de hamarosan addig nem tapasztalt magas színvonalúvá vált játékuk. Minden nap fél óra közös skálázással kezdték a próbát, majd különböző vonásokat gyakoroltak együtt és különös gondot fordítottak arra, hogy teljesen egységes legyen a hangzás, sőt a vibrató is. Az új tagnak ez rendkívül szokatlan volt, mert egyrészt ő nem szeretett gyakorolni, másrészt az előző kvartettekben ahol játszott, mindig az első hegedűs döntötte el mit, hogyan kell játszani.

1938 tavaszán tértek vissza 6. alkalommal az Egyesült Államokba. New Yorkban ekkor hangzott el Beethoven összes vonósnégyese egy sorozatban. Az 1937-38-as koncertszezonzón részeként, ezzel emlékeztek Beethoven halálának 110. évfordulójára.²⁰⁹ Áprilisban lemezzre vették Mozart Klarinétötösét Benny Goodman közreműködésével az RCA Victor cégnél. Az összes amerikai szerződés Annie Friedberg, német származású New York-i menedzseren keresztül bonyolódott, először viszonylag alacsony gázsikért, majd egyre jobb feltételek mellett.

1938 decemberében három sikeres hangversenyt játszottak a Library of Congress Coolidge Auditoriumában a Mrs. Whitall által a könyvtárnak ajándékozott Stradivari hangszereken. A közönség és a kritikusok reagálásán felbuzdulva Dr. Harold Spivacke, a Library of Congress zenei részlegének vezetője felkérte őket, hogy rendszeresen játsszanak koncerteket a hangszereken Washingtonban. A Budapest

²⁰⁹Brandt, 84.

Kvartett azonban ekkor még nem akarta elkötelezni magát, nem akart a meglévő és virágzó európai kapcsolatoktól elszakadni, azokat kockáztatni.²¹⁰

1939 elején újabb sikereket arattak Párizsban – Beethoven ciklust játszottak a Salle Gaveau-ban, Amszterdamban, Brüsszelben, valamint Norvégiában és Nagy-Britanniában. Spanyolországban és Olaszországban viszont – valószínűleg politikai okok miatt – hűvösebb volt a fogadtatás. A nyári hónapokat Kaliforniában, Oaklandben, a *Mills College*-ban töltötték. 3 hónapon át koncerteztek és tanítottak.²¹¹ Ősszel kitört a II. Világháború, ami rádöbbenette őket, hogy európai koncertjeik és egzisztenciájuk is végérvényesen veszélybe került. Így már vonzóbbá, aktuálisabbá vált a washingtoni ajánlat is a rezidenciára. Sikertelen megegyezniük a Library of Congress és a Whittall Alapítvány képviselőjével Dr. Spivacke-kal.

1940 májusában aláírták a szerződést. Kapcsolatuk a könyvtárral rendkívül fontossá vált és rezidenciájuk egészen 1962-ig megmaradt.²¹² Ez nagy segítségükre volt abban is, hogy valamennyien hamarosan megkapták az amerikai állampolgárságot.²¹³ A lemezkészítés is újabb dimenzióba került. A kezdeti, 1925-től datálható felvételek – a His Master's Voice ill. leányvállalata az RCA Victor számára – eleinte a berlini Beethoven Saalban, később a londoni Abbey Road-i stúdióban, majd 1938-tól Camdenben (New Jersey-ben) készültek. A Budapest eredeti szerződése 1940 júniusában lejárt, de az együttes már 1939-ben sem szívesen ült le stúdiómunkára. Sok, addigra már felvett anyagot még nem is adtak ki. A kvartett eléggé kilátástalannak látta az újratárgyalást arról, hogy csak annyi darabot vegyenek fel, amennyit ők, a zenészek tartanak megfelelőnek, ill. hogy – az időközben megnőtt hírnevükhöz illő – magasabb honoráriumot kapjanak. A cég sem sietett a szerződés meghosszabbításával. Roismanék titokban tárgyalni kezdtek a Columbia Recording Companyval, mert úgy érezték, hogy az Egyesült Államokban egyre szárnyalóbb karrierüknek, elismertségüknek jobban megfelelne ez a cég. A Columbia boldogan beleegyezett, hogy csak annyi felvétel készüljön, amennyit a kvartett szeretne, ezzel is elkerülve az elfekvő raktárkészleteket.

²¹⁰Brandt, 11-13.

²¹¹Előző években a belga Pro Arte Quartet járt oda, de 1939-ben úgy döntöttek, hogy otthon töltik a nyarat. Ekkor kérték fel a Budapest Kvartettet. Az ideális környezet, a kozmopolita társaság, a gyönyörű idő mind olyan vonzerőt jelentett a kvartett tagok számára, hogy az elkövetkező 15 évben szinte minden nyarat ott töltöttek. (1951 és 52 nyarán a Magyar Vonósnégyes volt a fesztivál rezidense. Kenneson, Carl: *Székelty and Bartók, The story of a friendship*. (Portland, Oregon: Amadeus Press, 1994). 255-58. A továbbiakban Kenneson.

²¹²Brandt, 16.

²¹³Hosszú éveken át utaztak ún. Nansen útlevéllal, mivel többen is hontalannak számítottak.

Az ügy kipattanásakor az RCA kijelentette: „meg vagyunk döbbenve...ez szinte ámulás...”²¹⁴. Végül is a következő huszonöt év folyamán a Budapest Vonósnégyes 77 művet vett lemezre, néhányat többször is.²¹⁵ Hosszú ideig ők voltak a Columbia cég klasszikus zenei felvételeinek eladási listájának élén.

1941 augusztusában Benny Goodmannel felléptek a Ravinia Fesztiválon, ahol közel 3000 ember hallgatta a koncertet.²¹⁶

Időközben Sasha Schneider egyre inkább azt érezte, hogy a kvartett második hegedű szólamánál nagyobb feladatokra is képes lenne.²¹⁷ Hosszú gondolkodás és tépelődés után megérett benne az elhatározás. 1943 december végén kiszállt az együttesből. Ekkor még csak harmincöt éves volt és ebből tizenegy évet töltött a Budapest Kvartettben. Ki akarta próbálni hegedűjátékának határait.

1944 január elejére már ki is választották az új tagot – az egyszer már brácsásként szóba került Edgar Ortenberget. Úgy tűnt, hogy megtalálták a megfelelő helyettest, ám az első kritikák - és maguk a társak is - megállapították, hogy Ortenberg játszhatna erőteljesebben. Ő viszont a többiek játékát érezte egy kicsit erőszakosnak, nyersnek. Szeretett volna többet próbálni, hogy a társak játékmódját megszokhassa és az egyre bővülő repertoárt is alaposan megtanulhassa, de a többiek – különösen az ösztönös rátermettséggel bíró Boris Kroyt – nem nagyon hajlottak erre. Ők úgy érezték, hogy inkább egyéni gyakorlásra volna szüksége. Ortenberg az állandó utazást is nehezen viselte.

A kvartett az 1946-47-es szezonban 125 koncertet adott Amerikában, valamint részt vett a Mills College és a Ravinia nyári fesztiválokon. Az egyre növekvő feszültség, idegesség már hallható volt az új szekund játéknál is. A kritikusok szerint az együttes játéka továbbra is csodálatos, de nem annyira jó, mint korábban volt. 1948 végén közölték vele, hogy mást szeretnének az együttesbe. Amikor az ügy nyilvánosságra került, Ortenberget külső ajánlatok árasztották el. Az utolsó koncertet - ebben a felállásban - 1949. március 10-én adták a Cornell Universityn.

²¹⁴Brandt, 91-93.

²¹⁵A Beethoven vonósnégyeseket minden alkalommal, mikor a felvétel technikája fejlődött, újra felvették, összesen háromszor.

²¹⁶Brandt, 88.

²¹⁷Nem véletlen, hogy sok-sok évvel ezután, a Guarneri Kvartett alakulásánál azt tanácsolta nekik, hogy egyezzenek meg abban, hogy olyan daraboknál, amiben csak egy hegedű van, azt a második hegedűs játssza vagy legalábbis döntési joga legyen, hogy szeretné-e játszani. Steinhart, 79.

Jac Gorodetzky érkezett új tagként. Ő is odesszai születésű volt és ekkoriban harmincas éveinek közepén járt. Noha a Budapest Kvartett rajongói elismerően és megbecsüléssel fogadták, az ő hegedűhangját is visszafogottak, időnként halknak találták.²¹⁸ 1950-ben, 11 év után – a háború befejezése óta először – utazott Európába az együttes. Megegyeztek, hogy nem lépnek Németország területére (a Schneider testvérek anyját és nővérét is megölték Auschwitz-ban). 28 koncert után további fellépések következtek Dél-Amerikában és az Egyesült Államokban.

1952 szeptemberében Japánban turnéztak. Ők voltak az első vonósnégyes, amelyik a szigetországba érkezett a háború után. A koncertekre az összes jegy két óra alatt elfogyott. Első fellépésüket 3000 ember hallgatta. Az utazás során külön személyzet leste minden kívánságukat és külön gépkocsikkal vitték őket mindenhová. A feszített program közben egyik este Okayamában a koncert után elmentek sétálni. Egy szűk, sötét utcában Roisman megbotlott, beleesett egy majd két méter mély árokba és szerencsétlenségére eltörte a bal csuklóját. Tokióban, az Amerikai Katonai Kórházban illesztették a sérült részeket a helyükre, ám – mint ez hazaérkezésük után kiderült – rosszul, így később újabb operációk következtek. A Japán turné hátralévő koncertjein a többiek zongoranégyesekkel, triókkal léptek fel. A kvartett – szinte csodával határos módon – 4 hónap után ismét kiegészült. 1954-ben újabb Japán út következett, még nagyobb sikerrel. Gorodetzky azonban egyre kényelmetlenebbül érezte magát a közös munka során. A turnék és a feszített amerikai életmód, az állandó elvárások óriási terhet róttak rá. Erősödött a koncerteken fellépő lámpaláza, egyre gyakrabban kért extra próbát olyan művekből, amelyeket korábban már gyakran előadtak. Következő év februárjában bejelentette távozási szándékát. A többiek még abban reménykedtek, hogy meg tudják beszélni a felmerült és halmozódó problémákat, nem vették észre, milyen súlyos a helyzet. A novemberben bekövetkezett tragédia – Gorodetzky öngyilkossága – után azonban valamennyien megdöbbenek és felelősnek érezték magukat a történetekért. Ezután a philadelphiai *Settlement Music School*-ban – ahová Gorodetzky is járt – jótékonysági koncerteket játszottak és egy – az ő nevét viselő – ösztöndíjat alapítottak. Mischa Schneider később a teljes kottatárát is az iskolára hagyta, Roisman pedig – halálakor – nagyobb összeget adományozott az iskolának.²¹⁹

Az új helyzetben (különösen Roisman) nem akartak újabb második hegedűssel próbálkozni, viszont sikerült Sasha Schneidert rábeszélni, hogy térjen vissza a

²¹⁸Brandt, 112.

²¹⁹Brandt, 121-122.

kvartettbe. Annyira szükségük volt erre a megoldásra, hogy az addigi közös megegyezés ellenére megengedték neki, hogy időnként – külön utakon járva – egyéni fellépéseket is vállalhasson. Ők maguk már nem szándékoztak annyi koncertet adni, mint korábban és a lemezfelvételek számát is csökkenteni akarták. A régi négyes visszaállítással újra elégedettek voltak és a kritika is dicsérően fogadta a változást.

Ezeztől az évektől a Budapest kvartett ismét a világ egyik legnépszerűbb együttesének számított. A Columbia cég által kiadott 55 lemezalumból két millió példány körül adtak el. 1957-ben az amerikai televíziózás történetének első kamarazenei műsorát készítették el, melyben Wolf Olasz Szerenádját, a Debussy- és egy Dvořák-kvartett egy-egy tételét, valamint a teljes Beethoven e-moll Rasumovsky kvartettet adták elő. Később fő műsoridőben adták a koncertjüket, melyen Beethoven op. 135-ös F-dúr kvartettje mellett Rudolf Serkinnel játszották Schumann zongoraötösét.²²⁰ Programjaikon rendszeresen szerepelt modern mű is. Játsoztak több Bartók kvartettet, Kodály, Bloch, Milhaud, Ginastera és Prokofjev műveit. Hindemith nekik ajánlotta 6. vonósnégyesét, de játszottak amerikai szerzőktől is, pl. Piston és Barber darabjait.

1936 és 1960 között a Budapest Kvartett 13 műnek játszotta az ősbemutatóját, melyek közül hármat nekik is dedikáltak a szerzők. Ők játszották a Paganini Quartettel az első előadását annak a Milhaud 14. és 15. kvartettnek, melyet – zeneszerzői bravúrként – egyszerre játszva, oktettként is elő lehet adni. Az új bécsi iskola szerzői közül mindössze Schönberg néhány művét játszották. Összesen 265 különböző darabot adtak elő. Ám ők is a klasszikusokat szerették játszani a legjobban és talán erről is váltak híressé.²²¹

Joseph Roisman játékában azonban időszakos intonációs problémák jelentkeztek. 1960 végén kisebb szívrohamon esett át. A kritikusok és a közönség is észrevette, hogy valami nincsen rendben. Mrs. Coolidge, a *Library of Congress* patrónusa is észrevette a színvonalbeli hanyatlást. 1962-ben nem hosszabbítottak szerződést az együttesel. Utánuk – az akkor fiatalnak számító – Juilliard Vonósnégyes kapta meg a *Quartet in Residence* státuszt Washingtonban.

A Budapest Kvartett szomorúan, szinte sértetten vette tudomásul a döntést. Rezidens státuszukat ezután a *Buffalo State University*re helyezték át, ahol professzori státuszt kaptak és egészen 1966-ig tanítottak és játszottak. A kvartett tagjai ekkor már

²²⁰CBS televízió 1962. április 10-i *Festival of the Performing Arts* c. műsorában. Brandt, 131.

²²¹Brandt, 133-143.

nem próbáltak rendszeresen. Egyedül Mischa Schneider költözött Buffalóba. Boris Kroyt és Roisman Washingtonban, Sasha Schneider New Yorkban élt. Legendák keringtek arról, mennyire kerülték egymás társaságát: külön utaztak, más-más szállodában laktak, nem is nagyon beszéltek egymással.

Az 1962-63-as szezonban még 85 fellépést terveztek. Európában koncerteztek 1962 őszén, mikor Roismannál porckorongsérv alakult ki. Ez alkalommal is a többiek mentették meg a turnét azzal, hogy átalakították a műsort. Januárban – 26 év kihagyás után – visszatértek Ausztráliába, ahol ezúttal is elragadtatással fogadták őket.

A primárius energiái fogyatkozni kezdtek, így egyre kevesebb koncertet vállaltak. 1963-64-es szezonban 52 hangversenyt játszottak. Ezt követően már csak New Yorkban és Buffalóban léptek fel.

Időközben – Roisman kivételével – egyre növekvő érdeklődéssel fordultak a tanítás felé. Sascha Schneider már 1955-től nagy lelkesedéssel kapcsolódott be a *South Vermont Marlboro College* nyári fesztiváljának munkájába.²²² Busch már nem élt akkor, de Serkinnel rendkívül jól megértették egymást. A kvartett tagok közül először bátyját, Mischát hívták meg, de 1963-ban már valamennyien mentek tanítani. Sok tehetséges fiattal dolgoztak és magas színvonalon folyt a munka. Mischa Schneider és Boris Kroyt szelídebb, udvariasabb stílusban foglalkoztak a növendékekkel, Sasha viszont rendkívül rámenős és kemény tudott lenni az izgulósabbakkal, vagy akik nem tudták teljesíteni az általa megkövetelt magas szintet. A növendékek ennek ellenére csodálták őt. A generációk közös munkája mindkét felet inspirálta, lelkesedésük kölcsönös volt. (Sasha javasolta Arnold Steinhardtnak, John Dalley-nek, Michael Tree-nek és David Soyernek, hogy álljanak össze állandó társasággá, Boris Kroyt pedig a

²²² A *Marlboro Music School and Festival* az 1939-ben Amerikába emigrált legendás német kvartett primárius Adolf Busch, az ő zongoraművész veje Rudolf Serkin és a fuvolista Marcel Moyse alapították Vermont-ban 1951-ben. Céljuk az volt, hogy a nyaranta összegyűlt muzsikusok és fiatal tehetségek együtt kamarazenéljenek, inspirálják egymást ebben a gyönyörű környezetben. A Marlboro Fesztiválnak kulcsfontosságú szerepe volt az amerikai kamarazene felvirágoztatásában. A hely és az alkalom kamarazenészek szinte egész generációjának lett alapító és alkotó műhelye. A zenei világ olyan kiválóságai fordultak meg itt az évek során, mint Pablo Casals, Mieczyslaw Horszowski, Isidor Cohen, Hermann Busch, Felix Galimir és Végh Sándor. Olyan együttesek tagjai játszottak és tanítottak, mint a Budapest, a Galimir, a Guarneri, a Juilliard Vonósnégyes vagy a Beaux Arts Trió. Az akkori fiatalok között ma már ismert művészek töltötték a nyarat Vermontban éveken át. Csak néhány nevet említenék: Ruth és Jaime Laredo, Michael Tree-Arnold Steinhardt-John Dalley-David Soyer a Guarneri Quartet leendő tagjai, Shmuel Ashkenasi a Vermeer Quartet későbbi primáriusa, Paul és Martha Strongin Katz a Cleveland Quartet tagjai, Samuel Rhodes Juilliard Quartet brácsása, Sergio Luca, Peter Serkin vagy Leslie Parnas az azóta híressé vált muzsikusok közül. Busch 1952-es halála után Rudolf Serkin lett a művészeti vezetője a fesztiválnak egészen 1991-ben bekövetkezett haláláig. Ma Richard Goode és Mitsuko Uchida tölti be ezt a posztot.

Guarneri nevet ajánlotta/ajándékozta nekik. Sokat dolgoztak együtt Marlboróban, azóta gyakran említik ezt az együttes a Budapest Kvartett szellemi örököseként.)

A következő években Roismanék már csak a fellépések idejére találkoztak, már sem egyénileg, sem közösen nem gyakoroltak. Az apróbb hibák ellenére művészetük hatása a pódiumról még mindig meggyőző erővel jött át.

1965 januárjában tizenkét napjuk volt Dvořák Amerikai kvartettjének és a Smetana: e-moll „Életemből”c. darabok felvételére. Roisman súlyos intonációs gondokkal küszködött, Mischa Schneidernél hátfájási problémák jelentkeztek. A Dvořák művet számos vágással, külön-külön felvett részek összeillesztésével sikerült befejezni. Így is jelent meg. Ám a Smetana darab hasonló verzióját a játékosok már nem fogadták el, kiadását nem engedélyezték. Ezután Boris Kroyt és Mischa Schneider csatlakoztak a fiatal Guarneri Kvartetthez Csajkovszkij „Souvenir de Florance” vonós szextettjének előadásán és felvételén, de mint vonósnégyes nem léptek fel többé. Kiderült ugyanis, hogy a csellista fájdalmai halasztást nem tűrő sebészi beavatkozást igényelnek. A gerincoperáció nem hozott eredményt, sőt a további kezelések ellenére tolószékre kényszerült, többé nem tudott játszani. A Budapest Vonósnégyes búcsúhangversenyein 1967 februárjában Buffalóban Leslie Parnas játszott helyette.

A Budapest Vonósnégyes tevékenysége hatalmas és meghatározó nyomot hagyott az amerikai, de tulajdonképpen az egész világ kamarazenei életének felvirágzásában. Működésük során addig soha nem látott méretű sikert, a műfaj iránti érdeklődést érték el, hatalmas számú közönséget neveltek és vonzottak. Washingtoni és New York-i koncertjeik, az élő rádióközvetítései, lemezfelvételeik addig elképzelhetetlen számú eladási mutatói nemzetközi szinten is mércét állított fel az előadó művészet ezen ágában, miközben a kvartettezés népszerűsítése mellett az első között bizonyították, hogy tevékenységük önálló, ilyen színvonalú üzése mellett fényes megélhetést biztosító, szuverén hivatássá válhat. Példájuk a későbbi generációk számára is tanulságos.

A Róth Vonósnégyes

Róth Ferenc 1899. július 18-án született a ma már Szlovákiához tartozó Zólyomban, a Felvidéken. A budapesti Zeneakadémián tanult, ahol 1917-ben végzett. Első állása a budapesti Operaházban volt, mint koncertmester 1919/1920-ban. Egy évvel később ugyanezt a pozíciót foglalta el a berlini *Volksoper*nél.

1922-ben hozta létre vonósnégyesét, ami azután – személycserékkel ugyan – 47 évig működött. Tagjai ekkor – a *Budapest Quartet Collection Book 2, CD* ismertetője szerint – Róth, Schiff, Spitz, Franke voltak.²²³ (Az együttesről és tagjairól egymásnak rendkívül ellentmondó és hiányos információk állnak rendelkezésre.²²⁴)

Két évvel később mutatkoztak be nagy sikerrel Párizsban, ami után európai és afrikai turnéra indultak. Elizabeth Sprague Coolidge meghívására az átszervezett együttes (Antal Jenő, Molnár Ferenc, Van Doorn) 1928-ban mutatkozott be Amerikában, a *Pittsfield (Massachusetts) Music Festival*-on. Ezt követően a kvartett nagy sikerrel szerepelt Egyesült Államok-szerte, valamint Kanadában és Mexikóban is. Beethoven ciklusokat játszottak a washingtoni *Library of Congress*-ben és New Yorkban.²²⁵

Antal Jenő elmondása szerint²²⁶ 1931 júliusában az ausztriai Mondsee-ben együtt tanítottak Bartókkal. A növendékek elég kevesen (és gyengék is) voltak, így valamennyien nagyobb érdeklődéssel fordultak a koncertek felé, amelyeket hetente játszottak a házigazda – Almaida gróf – kastélyában, a környéken nyaraló közönségnek. Az éppen készülő hegedűduókból Róth és Antal el is játszott 5-6 – Bartók által kiválasztott darabot. Ezen a nyáron kezdték el tanulni a 4. vonósnégyest – ekkor még ez volt az utolsó. Bartók néhányszor elment a próbákra, segített nekik a tételek analizálásában. (A nyár végén azután elő is adták a Velencei Biennálén.) Az 1. kvartettet is előjátszották neki, ami már többször is „ment” koncerten. Bartók a kiadásban szereplő rossz – túl lassú – metronómjelzésre figyelmeztette őket.

1932-ben csere történt, Van Doorn csellista helyett Scholz János érkezett az együttesbe.

²²³ A német hangzású nevekből arra lehet következtetni, hogy ez Róth berlini tartózkodása alatt született együttes.

²²⁴ Veszprémi Lili: „Bartók és a Róth-kvartett”. *Muzsika*. (1971, március), mely Antal Jenő (másodhegedűs) hazalátogatása alkalmából készült – 1926-ra datálja az alakulást. A továbbiakban Veszprémi cikk.

²²⁵ UCLA –Feri Roth collection.

²²⁶ Veszprémi cikk.

1933-ban telepedtek le Amerikában, hamarosan elnyerve az állampolgárságot.²²⁷ Továbbra is rendkívül sikeresek voltak és turnéztak Amerika-szerte, Kanadában és Angliában.

1929 -1940 között szinte minden évben felléptek a *Buffalo Chamber Music Society* Beethoven-sorozatában is. 35 lemezt készítettek a Columbia Records számára, köztük a Harris/Norton féle Bach: A Fuga művészete átíratot. Ezt a felvételt „különlegesen fontos”-nak tartotta a szakma és a kritika. Rendszeresen mutattak be új műveket is.

1937-1939 között a *Princeton University (New Jersey)* tanári karához csatlakoztak, a *Westminster Choir College*-ban.²²⁸ 1939 nyarán, Molnár Ferenc helyét Salgó Sándor vette át, majd ősszel mindhárom tag elhagyta a primáriust.²²⁹ Róth új együttest hozott létre a *Manhattan String Quartet* korábbi tagjaival (Rachmael Weinstock, Julius Shaier, Oliver Edel).

1947-től a *University of California Los Angeles* tanára lett Róth, mely intézménnyel haláláig tartott a kapcsolata. 1960-ban professzorrá nevezték ki, később Emeritus Professzori címet kapott.

Az évek során több személyi csere történt, az immáron *Chancellor's String Quartet in Residence at UCLA*-nak nevezett együttesben. Hosszú ideig Thomas Marrocco professzor, Irving Weinstein és Cesare Pascarella tanárok játszottak vele. Minden évben fesztivált rendeztek Beethoven kamarazene műveiből. Több mint tíz éven át – heti rendszerességgel – folytatták a „Tuesday Noon Concerts” sorozatot az egyetem zenei fakultásán, a *Schönberg Hall Auditorium*-ban. Rendszeres kamarazenei kurzusok, speciális – Bach és Beethoven műveiről tartott – előadássorozatok tarkították a tanítást. Róth gyakran vezényelte a nagyobb kamarazenei együtteseket. Zeneszerző kollégáinak darabjain kívül néha a végzős diákok szerzeményeit is előadták.²³⁰

Az ötvenes évek elején – négy nyáron át – együtt játszott a Róth Ferenc – Antal Jenő – Harsányi Miklós - Starker János formáció. Starker így emlékszik vissza a történetekre:

²²⁷ University of North Carolina Greensboro, Jackson Library, Janos Scholz cello music collection <http://library.uncg.edu/depts/speccoll/cello/scholz.html> - a továbbiakban UNCG-Scholz collection.

²²⁸ 1938-ban kihozatja Amerikába a budapesti „Pro Ideale” vonósnégystä (Kuttner Mihály, Reisman Pál (Paul Rolland), Harsányi Miklós, Baráti György)

²²⁹ Antal Jenő ezután átvette a Westminster College vonós tanszakának vezetését. 1943-ban Cleveland-be költözött, ahol 1947-től Széll György zenekarában játszott és mellette tanított. Lásd Veszprémi cikk.

²³⁰ N.N.: „In Memoriam Feri Roth”. *Music: Los Angeles*. December 1970. A továbbiakban UCLA In Memoriam.

[...]először 1950 nyarán telefonált Harsányi, hogy ki kell segíteni Róth-ot két koncertre a Williams College-ban (6 Mozart vonósnégyes) és Tanglewood-ban a Roy Harris-féle Bach: A Fuga művészete átiratának előadásán, Bach halálának 200-ik évfordulója alkalmából. Antal Jenő már korábban elvállalta a fellépéseket, de a másik kettő, a műsorban már kinyomtatott Smilovits és Hartmann – a Léner vonósnégyes Mexikóban élő volt tagjai – négy nappal a koncert előtt lemondták a szereplést. Harsányi éppen egy zenei táborban tanított és vezényelt Saranac Lake-ben. A telefonhívás másnapján már őnála próbáltak. A négy korábbi Weiner-növendéknek 2 napi előkészület elegendő volt ahhoz, hogy nagysikerű koncerteket játsszanak.²³¹

A Mercury cég számára ez a négyes vette lemezre a tíz nagy Mozart-vonósnégyest, egy Bloch művet és a Kodály I. kvartettet.²³²

A *Chancellor's String Quartet* az egyetemi tevékenységen, koncertezésen kívül nemcsak a nyugati parton, de Amerika keleti vidékein, Kanadában és Nagy-Britanniában is játszott minden évben. 1963-ban, 1966-ban koncertsorozatot játszottak Londonban, 1968 tavaszán a teljes Beethoven-ciklust adták elő a New York-i *Lincoln Center*-ben. A sorozatot 1969 tavaszára a londoni *Queen Elisabeth Hall*-ban is kitűzték, ám ez Róth május 7-én bekövetkezett halála miatt meghiúsult.²³³

Róth számos kitüntetést, díjat kapott élete során:

- 1942-ben: Award of Merit from the National Association of American Composers and Conductors (az Amerikai Zeneszerzők és Karmesterek Nemzeti Szövetségének „érdemi díját”) az amerikai zene kiváló szolgálataért.
- 1949-ben Honorary Doctorate of Music from the New York College of Music (tisztyletbeli doktorátusi cím)

Tagja volt a Beethoven Association-nek New Yorkban, az International Society for Contemporary Music of London-nak, a Mozart Society of Salzburg-nak és a Triton Music Society of Paris-nak is.²³⁴

Scholz János 1903.december 20-án született Sopronban. Már gyerekkorában elkezdett gordonkázni tanulni, de édesanyja kívánságára először mezőgazdasági diplomát szerzett.

A budapesti Zeneakadémián szerzett diplomája után a Székesfővárosi-, majd az Operaház zenekarának lett tagja. Több európai országban is koncertezett mint szólista,

²³¹ Starker 110-112.

²³² Veszprémi cikk.

²³³ UCLA In Memoriam.

²³⁴ UCLA Feri Roth collection.

ill. kamarazenész. 1932-ben csatlakozott Róth kvartettjéhez. 1933-ban telepedett le a többiekkel együtt az Amerikai Egyesült Államokban. Visszaemlékezése szerint „a csellójával és egy bőrönddel” érkezett. Manhattanben telepedett le.

Viola da gambán is kiválóan játszott, ő vette fel először Bach gambaszonátáit a Columbia cég számára 1938-ban.²³⁵ 1940-ben a New York-i *Town Hall*-ban adott csellóestet (A *New York Times* kritikusa, – Olin Downes – dicsérte csellóhangjának szépségét, muzikalitását, interpretációjának művészi arányosságait).²³⁶ Jelentős gamba- és csellóvonó gyűjteménye a *Smithsonian Institution* tulajdonába került. Az előadóművészetén kívül tanári tevékenységet is folytatott. (Növendéke volt többek közt Yo Yo Ma, mielőtt az a Julliard-ra ment továbbtanulni). Művészettörténetet tanított a *Columbia University*n és a *New York University*n. Szakterülete az olasz rajzművészet volt. Nagy és átfogó gyűjteménye volt olasz mesterek rajzaiból, amiket 1973-ban a New York-i *Pierpont Morgan Library*-nak adományozott. A kollekció több mint 1500 darabból állt és a késő 14-ik századtól a 18-ik századik terjedt, köztük Leonardo, Raffaello, Tiziano és Bellini műveivel. Scholz már 1935-ben elkezdte ezeket gyűjteni, amikor – szerinte – még nem fogták fel az emberek ezeknek az értékét. Előfordult, hogy Dürer grafikákra bukkant antikvárius könyvesboltban és egy jobb vacsora árért vásárolta meg azokat. Régi könyvritkaságokat, hangszereket, olasz barokk színpadi díszletekről készült rajzokat is gyűjtött.²³⁷ Kottákat adott ki Händel és Marcello gambára írott műveiből és tizennyolcadik századi csellódarabokból. Szakértőnek számított a hangszerek képzőművészetben való ábrázolásának területén is.

1981-ben a University of North Carolina at Greensboro a Bölcsészettudományok díszdoktorává avatta. (Honorary doctorate of Humane Letters)²³⁸ Szívroham következtében 1993 májusában, 89 éves korában halt meg.

Starker János (Ebben a dolgozatban megpróbálok a világhírű gordonkaművész és pedagógus az ezen dolgozat témájához kapcsolódó kamarazenei tevékenységére szorítkozni.)

1924. július 5-én született Budapesten. Rejtő Gáborhoz hasonlóan első csellótanára Teller Frigyes volt és ő is hamarosan Schiffer Adolfhoz²³⁹ került. Amikor

²³⁵ UNCG Scholz collection.

²³⁶ Pace, Eric: „Janos Scholz, 89, Cellist, Scholar and Morgan Library Benefactor”. *The New York Times* 1993. június 6-i szám. A továbbiakban NYT-Scholz.

²³⁷ NYT-Scholz.

²³⁸ UNCG Scholz collection.

Schiffer nyugalomba vonult a Zeneakadémiáról, Starker (15 évesen) még egy darabig magánműködésként járt hozzá.²⁴⁰ 12 éves korától kezdve látogatta Waldbauer vonósnégyes- és Weiner zongorás kamarazene óráit. Később két növendék-vonósnégyessel is játszott: Ajtai Viktor-Ákos Ferenc-Lukács Pál, valamint Ákos Ferenc-Lőrincz Edit-Horvay Erzsébet társaságában. Utóbbival jártak Weinerhez órákra. 1945-46-ban az Operaház és a Filharmóniai Társaság zenekarának első csellistája lett.

Szólókarrierje is kezdett beindulni. Budapesten utoljára 1946 januárjában lépett fel, Dvořák csellóversenyét játszotta Fricsay Ferenc dirigálásával. (Ezután legközelebb csak 1971-ben játszott újra Magyarországon.) A háború borzalmai után elhatározta, hogy elhagyja az országot. Ausztrián keresztül - az Ajtai Kvartettel együtt - próbált Bécsből, az oroszok által ellenőrzött területről még nyugatabbra kerülni, hogy amerikai vízumot ²⁴¹szerzhessenek. Badgastein-ben gyűltek össze a Végh-Kvartett tagjaival. Végh Sándor rábeszélésére – hozzájuk hasonlóan – Starker is benevezett a genfi nemzetközi csellóversenyre, a svájci beutazási engedély reményében.²⁴² Időközben megjelent Ákos Ferenc, Csiby József (korábbi zeneakadémiai zongoratanár) valamint – kollaborálás vádjá miatt a fellépésektől ideiglenesen eltiltott – Dohnányi Ernő. Valamennyien fel is léptek Badgasteinben. A genfi verseny után Párizsba mentek.

A Cannes-ban élő Indig Alfréd²⁴³ azzal kereste meg őt és Ákos Ferencet, hogy alapítsanak vonósnégyest. A brácsás Deák István lett volna. Az ötlet végül is meghiúsult.

1948-ban érkezett az Egyesült Államokba, a dallasi zenekarhoz – az akkori zeneigazgató – Doráti Antal meghívására és segítségével. A következő évben (az eredeti terv ellenére, hogy Dorátit követi Minneapolisba) Reiner Frigyes közbenjárására - sikeres próbajáték után - a New York-i *Metropolitan Opera* szólócsellistája lett. Közben elkezdett lemezfelvételeket készíteni. A Mendelssohn György és Avar Vilmos által

²³⁹Schiffer Adolf (1873 Apatin – 1950 Budapest), Popper Dávid növendéke, a Kemény-Schiffer vonósnégyes alapítója. – Brockhaus .

²⁴⁰ Starker később büszkélkedett, hogy hivatásos tanári pályafutása nyolc éves korában kezdődött, amikor az akkor hat éves Czákó Évát tanította –fizetségért. Czákó később kiváló gordonkaművész lett, sokat játszott és lemezeket készített férjével, Janzer Györggyel (a Végh Vonósnégyes brácsásával) és Arthur Grumiaux-val,

²⁴¹Ekkor ismerkedett meg közelebbről egyik legjobb barátjával Láng Györggyel, aki Rados Dezsónél tanult hegedülni, ám később a világ minden táján vezetett luxus éttermeket és még ma is a művészetek nagy pártolója.

²⁴² Az őszi verseny cselló részlegében - egy azóta is teljesen ismeretlen győztes francia hölgy mögött: 2. lett Antonio Janigro, 3.Czákó Éva, 5. Banda Ede, 6. Starker, 9.Szabó Pál (Végh Kvartett). Starker 54.

²⁴³ a Budapesti Kvartett volt második hegedűse

korábban vezetett *Vox Records*-ból kivált „Period”²⁴⁴ számára készült felvételek között van hat Mozart zongorás trió és Beethoven op. 97-es B-dúr triója is, a zongorista Jámbor Ágival és Ajtai Viktorral, aki ekkor már a *Metropolitan Opera* második koncertmestere volt.

1952-ben – a Chicago-ba szerződött – Reiner Frigyes tanácsára követi őt oda, mint szólócsellista. 1958 tavaszáig töltötte be ezt a pozíciót. Szeptembertől lett az akkor még jóval kisebb, de később legendássá vált zeneiskola tanára Bloomingtonban. (*Indiana University*). Nyugdíjba vonulásáig itt élt és amerikai ill. nemzetközi koncertkörútjait erről a „bázisról” bonyolította le. Az utóbbi években, visszavonulása óta Floridában él.²⁴⁵

²⁴⁴ Period lemez cég Avar saját cégeként működött. Hangmérnökük Bartók Béla fia, Bartók Péter volt.

²⁴⁵ Starker.

Kresz Géza és együttese, a Hart House Quartet

Kresz Géza 1882. június 11-én, Budapesten született, három lány után első fiúként a családban. Apjuk²⁴⁶ igen széles látókörűen nevelte gyermekeit, rendszeresen úsztak, eveztek, télen korcsolyáztak, emellett folyékonyan beszéltek (a magyar mellett természetesen) németül, angolul és franciául is. Édesanyjuk amatőr zongorista volt, aki gyakran játszott a család házi koncertjein.

Első hegedűtanára Gobbi Alajos volt a Nemzeti Zenedében. 1897-től a Zeneakadémián Hubaynál tanult tovább és három év múlva, 1900-ban, már le is diplomázott.²⁴⁷ Ezután Prágába ment, hogy Sevcíknél tanuljon, akinél megalapozta technikai tudását. Két év elteltével Brüsszelben Ysaÿe növendéke lett, akinek vidéki házában, Godinne-ben még a nyarakat is együtt töltötték sok-sok kamarazenéléssel és teniszezéssel – a hegedűórák után.²⁴⁸ 1906. február 26-án a Mester, Ysaÿe dirigálta bécsi bemutatkozó koncertjét²⁴⁹. 1905-ben, mikor Ysaÿe Amerikába utazott, Párizsban a nála alig két évvel idősebb, ám már ismert hegedűssel, Jacque Thibaud-val dolgozott tovább, akivel egy életre szóló barátságot kötött. Ebben az időben találkozott Pablo Casalszal, George Enescuval, Geyer Stefivel, Ferruccio Busonival, Fritz Kreislerrel és Boris Hambourggal²⁵⁰. Érzékeny művészi alkata mellett Kresz intellektuális hegedűs volt. Tanulmányairól, Ysaÿe óráin elhangzottakról feljegyzéseket készített. Később balkéz technikai és vonózási gyakorlatokat is írt, de érdekelt a kéz izmainak tornáztatása is.

Tanulóéveinek befejeztével rövid koncertmesterkedés következett Ostendében, majd szólófellépések Európa-szerte.²⁵¹ Közben nyaranta Ysaÿe tanársegédje volt

²⁴⁶ Kresz Géza nagyapja, Karl Kresz 1802-ben vándorolt Lipcse mellől Magyarországra, hogy orvostudományt és sebészetet tanuljon. Diplomájának megszerzése után Pesten telepedett le. Hat gyermeke közül a legfiatalabb, id. Kresz Géza követte hivatásában, ám nemcsak mint kiváló orvost tartották számon, de az ő nevéhez fűződik a Budapesti Önkéntes Mentőszolgálat megszervezése 1887-ben. (Bővebb információt lásd a Kresz Géza Emlékmúzeum, Bp. Markó u.22.) Budapest XIII. kerületében utcát neveztek el róla, de 1900-ban lovagi címmel is kitüntették.

²⁴⁷ Ifj. Kresz Géza sorsának alakulására valószínűleg nagy hatással lehettek ifjúkorának olyan rangos eseményei, mint a mentőszolgálat megsegítésére szervezett koncertek, melyeken olyan kiválóságok is megjelentek, mint Zichy Géza gróf – a vadászbaleset során fél karját elvesztett balkezes zongorista, a Nemzeti Zenede elnöke, később az Operaház intendánsa, a MTA tiszteletbeli tagja és a Petőfi- és Kisfaludy Társaságok tagja, Mihailovics Ödön, a Zeneakadémia igazgatója, Arthur Nikisch, az Operaház igazgatója és vezető karnagya, Popper Dávid és Hubay Jenő. (Nikisch évekkel később meghívta Berlini Filharmonikusokhoz koncertmesternek és szólistának) M.Kresz.

²⁴⁸ 1904-ben Ysaÿe még Petrus Guarneri hegedűjének vásárlásakor is segített patronáltjának, Kresz Gézának. M.Kresz 16.

²⁴⁹ Ekkor történt, hogy a Lalo versenymű közben elszakadt Kresz húrja, így a darabot Ysaÿe Stradivari hegedűjén fejezte be. M.Kresz 16.

²⁵⁰ Boris Hambourg, csellista, aki később Torontóba hívja.

²⁵¹ 1909 februárjában Budapesten Royal Szállóban Ysaÿe-jal együtt is felléptek. M.Kresz. 20.

Godinne-ben. 1907-től Bécsben az újonnan alakult Tonkünstler Orchester koncertmestere lett majd egy sikeres próbajátékot követően, 1909-től Bukarestbe helyezte át "székhelyét". Itt Flesch Károly utódaként²⁵² hármas feladatra vállalkozott: - tanított a konzervatóriumban, a szimfonikus zenekar koncertmestere és a királyi Carmen Sylva Vonósnegyes²⁵³ vezetője lett. Közben még szólóhangversenyeket is adott Romániában és külföldön.

1915-ben Berlinbe költözött, ahol kamarazene hangversenyeken lépett fel Edwin Fischer, Fritz Busch, Dohnányi Ernő, Walter Gieseking és Arthur Schnabel társaságában. 1917 nyarán ő volt a *Deutsche Mozart Festspiele* zenekarának koncertmestere, Richard Strauss dirigálása alatt. Ekkor ajánlotta fel neki Arthur Nikisch a Berlini Filharmonikusok koncertmesteri pozícióját, melyet öt évig töltött be. 1921-ig a kor leghíresebb karmestereivel játszhatott (Felix Weingartner, Bruno Walter, Fritz Busch vagy Wilhelm Furtwängler nevét említhetjük).²⁵⁴ Amikor nem volt meghívott szólistája a zenekarnak, többnyire Kresz Géza játszott a matiné vagy ifjúsági hangversenyeken Beethoven, Brahms, Csajkovszkij, Mozart vagy Bach hegedűversenyének egyikét.

1918 szeptemberében feleségül vette Norah Drewett angol zongoraművésznőt, akiben kiváló kamarapartnerre is talált. Érdeklődéssel fordult a szonáta és trió repertoár felé. Hamarosán csatlakozott Bronislaw Pozniakhoz triózni, akivel később megkeresték az akkor még fiatal, kávéházakban játszó Gregor Pjatigorszkijt, hogy ő legyen az új csellistájuk.²⁵⁵

Feleségével rendszeresen koncerteztek Budapesten is. Koncertjeikről még Kodály is írt kritikát, üdvözölve az elhangzott Goossens szonáta előadását.

Az Első Világháború utáni helyzet nehézségei közepette érkezett régi csellista barátjának, Boris Hambourg-nak meghívása Torontóból tanári állásra és kvartettezésre. Habozás nélkül elfogadták az ajánlatot és 1923 őszén hajóra is szálltak. Döntésük

²⁵² Flesch 1897 és 1902 között tanított a Bukaresti Konzervatóriumban.

²⁵³ Az együttes a román anyakirálynő nevében és patronálásával működött, aki fiatal korában maga is amatőr zongorista volt (Clara Schumanntól is vett órákat). Idősebb korában már csak ritkán vett részt az esti közös muzsikálásban, melyet a Királyi Palota zenetermében rendeztek. Egy alkalommal a királynő kísérte Enescu és Kresz játékát Bach Kettősversenyében. A zeneteremben – egy szép orgona, két hangversenyzongora, komoly könyvtár, régi festmények és műalkotások között – szinte valamennyi Bukarestbe érkező művész megfordult kvartettezni, kvintettezni (többek között Ysaÿe, Thibaud, Burmeister, Hubermann stb.) A hallgatóságot a román főváros társadalmi elitje, a királyi család és látogatói, külügyminiszterek és diplomaták alkották. M.Kresz. 21.

²⁵⁴ M.Kresz 23.

²⁵⁵ Pjatigorszkij ezen trió-koncertek gázsijából vette élete első frakkját. Lásd: Pjatigorszkij, Gregor: *Csellóval a világ körül*. (Budapest: Gondolat Kiadó, 1970): 81-83.

alapvető változást hozott Kresz Géza karrierjében, amely ezennel végérvényesen a kamarazenélés irányába tolódott el. A művészházaspár, akik eddig aktív szerepet játszottak az európai zenei életben – noha megőrizték kapcsolataikat és levelező partnereik barátságát – ezután csupán visszatérő látogatóként szerepeltek.

Az 1886 óta működő *Toronto Conservatory of Music* mellett Michael Hambourg 1911-ben alapította meg azt a magániskolát, melyet két fia, Boris és Jan irányítottak²⁵⁶. Kresz Géza hegedűt és pedagógiát kezdett itt tanítani. Bemutatkozó koncertje, melyet feleségével adott, a közönség és a kritika tetszését is elnyerte.

1924 elején kezdtek kvartettezni. A csellista Boris Hambourg mellé – aki szintén Ysaÿe zenei köréhez tartozott – a náluk fiatalabb Harry Adaskin és Milton Blackstone érkezett második hegedűsnek ill. brácsásnak. (Ők ketten előzőleg már játszottak együtt egy másik kvartettben.) Bemutatkozó koncertjükön, 1924.szeptember 24-én a University of Toronto Hart House Színházában²⁵⁷ Haydn d-moll, op. 76 no. 2-es, Beethoven f-moll, op. 95-ös vonósnégyesét valamint Beethoven op.74-es Esz-dúr kvartettjének egy tételét adták elő. A fogadtatás rendkívül pozitív volt. A sikeres koncert után Vincent és Alice Massay – akik alapítványukon keresztül nagyvonalúan támogatták a kultúra terjesztését Kanadában – döntöttek a kvartett munkájának támogatásáról, valamint felkérték őket, hogy az együttes vegye fel a Hart House nevet. A kvartett tagjai jó anyagi körülmények között élhettek ezután és csak a kvartettezésre koncentrálhattak. Barátaik, más támogatóik pedig lehetővé tették számukra, hogy a nyarakat egy vidéki házukban, próbálással tölthessék. Kresz szerint:

*[...] a két rendkívül tehetséges, ám még tapasztalatlan kollégánkkal sokat foglalkoztunk a kamarazenéhez szükséges technikák és stílusok elsajátítása érdekében.*²⁵⁸

1924 őszén már öt koncertből álló bérleti sorozatot indítottak, melyet aztán tíz éven át mindig megrendeztek. A kvartett éves, rendszeres munkájának alapját az ezekre a koncertekre való felkészülés jelentette. Később a szezon utolsó koncertjét a modern zenének szentelték. Rendszeresen játszottak kanadai bemutatókat, Ernest MacMillan, George Bowles, Healey Willan, Amice Calverly és Leo Smith műveit. Kresz magyar kötődésének köszönhetően műsorra tűzték Bartók 1. vonósnégyesét, melynek észak-amerikai bemutatóját ők játszották Torontóban, később megismételve New Yorkban,

²⁵⁶ A Sherbourne és Wellesley utca sarkán álló épületben nemcsak tantermek és gyakorlóhelyiségek voltak, hanem koncertterem és néhány lakás is, ahol Boris Hambourg is lakott. M. Kresz, 85.

²⁵⁷ A Hart House neo-gótikus épületét Vincent Massay tervezte az oxfordi college-ok stílusában. Építését családja finanszírozta. 1919-ben készült el. Nevét az alkotó nagypapjáról, Hart Massay-ról kapta. M. Kresz. 86.

²⁵⁸ *Memorandum to Board of Directors of Toronto Symphony Orchestra*, 1932. M. Kresz. 87.

Bostonban, Chicagóban és San Franciscóban. Játsozták Dohnányi, Kodály és Weiner műveit is. Kósa György nekik ajánlott művét 1930 decemberében a Hambourg Konzervatóriumban mutatták be, majd a Hart House Színházban és New Yorkban is eljátszották.

1925-től tevékenységük köre kiszélesedett. A kamarazenélés úttörőiként fennállásuk alatt nyolc alkalommal turnéztak az amerikai kontinensen. Sok helyen az emberek életükben először hallottak vonósnégyes muzsikát. A *Toronto Daily Star* 1929. november 9-i számában megjelent cikk szerint

*Programjaikkal gyakorlatilag egész Kanadát és az Egyesült Államok nagy részét beutazták. A leutazott mérföldek számát tekintve valószínűleg világrekorderek, lefedve egy Európánál kétszer nagyobb kontinens hallgatóságát.*²⁵⁹

A Massay Alapítványnak köszönhetően ingyen léptek fel iskolákban, gimnáziumokban. A műsort általában Kresz rövid bevezetőjével, műismertetésével kezdték. Ilyenkor természetesen könnyedebb műsort választottak, a klasszikus repertoár darabjait angol vagy kanadai népdalok feldolgozásaival, vagy más átiratokkal vegyítették. Gyakran előfordult, hogy délelőtt egy rövid kis előadás keretében készítették fel a fiatalokat az esti hangversenyre. A *Strad* magazin 1935. júniusi számában megjelent cikk hosszasan taglalja az Hart House Vonósnégyes úttörő munkásságát.²⁶⁰

A nagyobb tradícióval rendelkező helyeken természetesen bérleti műsoraikat adták elő. Ugyanakkor felnőtt közönségnek szánt koncerten is előfordult, hogy a darab jobb megértése érdekében egy művet kétszer játszottak el a koncerten (pl. Kodály 1.vonósnégyesét a Hart House Színházban).

1927-től kezdve a Hart House Kvartett nyilvános próbákat rendezett a torontói diákoknak az egyetem *Convocation Hall*-jában, ahol a másnap esti Hart House Színház-beli műsort játszották el.²⁶¹ A Winnipegben kiadott Kanadai Magyar Újság 1933. november 14-i száma *Nevelj a nincsteleneket nagy hegedűsünk* címmel írt cikket Kresz Gézáról. Részletesen taglalja és üdvözlj az együttes vezetőjének filozófiáját és koncepcióját, hogy minden nagyobb városban koncerteket kell játszani, amire a munkások, munkanélküliek és diákok 10 centes belépőt válthatnak, noha a bevétel a koncert költségeit is alig fedezte. A nemes cél szerint a szegényeknek ugyanolyan joguk

²⁵⁹ M.Kresz 88.

²⁶⁰ M.Kresz 89.

²⁶¹ M.Kresz 91.

van a magasrendű kultúrához, mint tehetősebbeknek. A művészeknek ugyanúgy kell nekik is játszaniuk, mint a sok-sok dollárt fizető New York-i, párizsi, londoni közönségnek.²⁶²

Más újdonságokat is bevezettek:

1. Az 1924. december 4-i programfüzet jelzi, hogy azok kedvéért, akik a művek előadását kottából, partitúrából szeretnék követni, a koncertterem oldalfalain elhelyezett világítást a koncert alatt sem kapcsolják le.
2. Előfordult, hogy koncert előtt partitúrákat árultak a kottát olvasni tudók számára.
3. A *Toronto Globe* 1926. május 1-i száma beszámol arról, hogy az együttes utazásai alkalmával – kérésre és előzetes egyeztetés után – szívesen meghallgat előjátszani kívánó fiatalokat, hogy játékukról véleményt mondjanak, tájékoztassák őket és szüleiket tudásukról, tehetségükről, esetleg professzionális zenésszé válásuk kilátásáról.
4. Megalapították a Torontói Vonósnégyes Klubot az amatőr kvartettezés támogatásának szándékával. Nemcsak zenekedvelő érdeklődőket, de a hangszeres zenét tanuló diákokat is várták, hogy azok egymással találkozási partnerre találjanak és együtt muzsikáljanak tovább, duótól a kvintettig. A tagok által létrehozott együttesek azután meghívták próbáikra Kreszéket szakmai tanácsadásra, irányításra. A klub vasárnapi koncerteket is szervezett, ahol ismertető hangzott el az előadást megelőzően az elhangzó művekről. A klub 1924-1926 áprilisáig működött.

A Hart House sorozatában gyakran hívtak meg zongoristákat Brahms, Dvořák, Franck és Schumann kvintettjeinek közreműködőjeként. Leggyakrabban persze Kresz Géza felesége játszott velük, de a vendégek között szerepelt Vino Harisay brácsás, Ysaÿe veje is. 1927 november és decemberében, mikor a házigazdák hosszabb turnén voltak, a Flonzaley, majd a Prestinger Vonósnégyes játszott helyettük a sorozatban, de 1929-ben a Róth Kvartett is fellépett helyettük.²⁶³

Az 1926/27-es évadban Beethoven halálának évfordulóján négy koncerten elhangzott mind a 17 vonósnégyes. (három programot a Hart House Kvartett, egyet a Kilbourne Kvartett játszott.) Erre az alkalomra egy programfüzetet adtak ki, Kresz

²⁶² M.Kresz. 90.

²⁶³ M.Kresz 91.

Géza bevezetőjével és Beethovenhez kötődő bécsi fotókkal. 1928-ban Schubert halálának centenáriumán, 1932-ben Haydn születésének évfordulóján, 1933-ban Brahms születésének századik évfordulója alkalmából is különleges műsorral és füzetrel emlékeztek meg az aktuális szerzőről.

Megalakulásuk második esztendejétől kezdve (1925. október 22-én először) rádió is közvetítették koncertjeiket. Erre a *Canadian National Railways* kötött velük szerződést, de néhány alkalommal az Egyesült Államokban is élő adás párosult fellépéseikhez.²⁶⁴

Első lemezfelvételüket szintén működésük második évében készítették a *Victor Company* részére. Először főleg átiratokat és kortárs szerzők műveit rögzítették. Utolsó felvételük 1931-ben Haydn f-moll op. 20. no. 5-ös kvartettjéről készült.

Számtalan alkalommal léptek fel protokolláris eseményen - „[...]egyetlen nagyobb nemzeti rendezvény sem nélkülözte a Hart House Kvartett részvételét[...]"²⁶⁵ - szinte Kanada ill. Toronto nemzeti intézménye lettek.

1925 novemberétől kezdődően rendszeresen felléptek az Egyesült Államokban. New Yorkban minden évben legalább egyszer, de fennállásuk alatt (1935 végéig) összesen harminckétszer. *Aeolian Hall*-beli bemutatkozó koncertjükön Debussy kvartettjét, Bartók 1.-t és Beethoven F-dúr op. 135-ös vonósnégyesét játszották.

A francia zongorista, Eugen Schmitz által alapított francia-amerikai *Pro Musica társaság* szervezett koncerteket a modern zene észak-amerikai terjesztése érdekében. 1928. január 15-én Ravel szerzői estét tartottak, melyen a Hart House Kvartett játszott a Vonósnégyest és a Szeptettet. (A hegedű-zongora szonátát Szigeti József adta elő a szerzővel.) Később Kresz Géza több ízben találkozott Ravellal és játszott vele a *Tzigane*-t.²⁶⁶ A szerző, hosszú tengerentúli utazása után hazatérve Monfort l'Amaury-i otthonába, az 1929. október 23-án írt levelében meleg hangon köszönte meg a Vonósnégyes kiváló előadását.²⁶⁷

²⁶⁴ A rádiózást fejlesztése érdekében Kresz levéllel fordult a kanadai parlament alsóházához, hogy – a berlini Hochschule für Musikhoz hasonlóan – a kanadai konzervatóriumok vagy egyetemi fakultás egyikébe be kellene vezetni a hangmérnöki képzést. G.Kresz: „Memorandum on a few question relative to radio broadcasting”. Kézirat. 1932. május 28.

²⁶⁵ Toronto Telegram újságcikke 1925 július 4.

²⁶⁶ Norah Drewett visszaemlékezése szerint a new yorki Ravel-esten olyan óriási közönség gyűlt össze, hogy a néhány nappal korábban szintén New Yorkban nagy sikerrel debütált Arányi Jelly és a zongorista Myra Hess is csak az erkély lépcsőjén ülve hallgathatta a koncertet. M.Kresz 98.

²⁶⁷ Pándi Mariann: Maurice Ravel. Szemtől szemben. (Budapest: Gondolat Kiadó, 1978). 123-129

1930 februárjában három koncertet adtak a *Steinway Hallban*, 1932. januárban pedig Emil Hermann hangszerkereskedő által kölcsönzött négy Stradivari hangszeren játszottak.

A kritikák szinte kivétel nélkül elismerően szóltak az együttesről, melynek híre Európába is eljutott. 1929-től kezdve koncerteztek Európában, mindjárt a londoni *Wigmore Hall*-ban – nagy sikerrel. Néhány koncertjüket a BBC is közvetítette. Innen Belgiumba utaztak, hogy meglátogassák a 71 éves, beteg Ysaÿe-t. Eljátszották neki Franck és Debussy kvartettjeit. Az idős mester elragadtatással írt játéukról²⁶⁸. Párizs, majd ismét Anglia következett. Egy hónapos távollét után, útban hazafelé koncertet adtak a *Duchess of Richmond* óceánjárón is, melynek bevételét a Tengerész Jótékonyági Alapnak ajánlották fel. A sikerek ellenére a kvartett az elkövetkező években nem utazott Európába, noha Kresz mindent megtett, hogy visszatérhessenek. Már úgy tűnt, hogy fáradozásai eredményeképpen 1935-ben létrejöhet a körút angliai, spanyolországi, olaszországi, ausztriai és magyarországi koncertekkel, ám a turné végül megghiúsult. Közben a turnézás fontosságáról felmerült viták, valamint a nézetletérések a kvartett jövőjét illetően nagyon megrontották a hangulatot az együttesen belül.

Kresz Géza a vonósnégyes működése alatt is folytatta szonátaestjeit feleségével, valamint hegedűse volt a Hambourg Triónak is, amiben Reinald Stewart zongorázott. 1926-ban egy újságban írják róla, hogy több, mint 100 koncerten lépett fel és legalább 25 művet - a vonósnégyes repertoár meghatározó darabjait - mutatta be Kanadában.²⁶⁹ 1927-től kezdve a nyarakat általában Európában töltötte. A családi látogatásokon kívül²⁷⁰ 1927-től nyári mesterkurzusokat tartott Bécsben, később, 1933-36 között a *Mozarteumban*, Salzburgban is. 1930-ban Hubay Jenő meghívta a budapesti Zeneakadémia évente megrendezett versenyére zsűrizni. 1931-ben feleségével felléptek Budapesten az Ysaÿe emlékére rendezett hangversenyen, majd Joachim születésének századik évfordulóján is ő volt a szólista, Dohnányi vezényletével. Kvartettbeli kollégái gyakran nehezményezték hosszú távollétét, talán kicsit féltékenyen figyelve vezetőjük teljes kétlakiságát, szoros európai kapcsolatait. Noha már 1930-ban megkapta a kanadai állampolgárságot, társai úgy érezték, hogy csak ideiglenesen kíván Kanadában maradni.

²⁶⁸ M.Kresz 94.

²⁶⁹ M.Kresz 100.

²⁷⁰ A Kresz család örökölt egy házat Kápolnásnyéken, amit Vörösmarty Mihály szülőházaként tartanak nyilván.

Ő viszont kijelentette: „[...]amikor átkelek az óceánon kelet felé, úgy érzem hazajöttem és amikor visszatérek nyugati irányban, szintén ez az érzésem.”²⁷¹

A Massay Alapítvánnyal 1930-ban kötött újabb három éves szerződés nagyban szűkítette a szólózási és a külső felkérések teljesítéséhez szükséges eltávozások idejét és ez sértette Kresz Gézát. Az időközben társaival létrehozott kamarazenekar, a *Little Symphony* sem részesült egyértelműen kedvező fogadtatásban. Noha már az alapításkor világossá tette, hogy a nagyrészt vonósokból álló együttes méretei és repertoárja szempontjából is különleges, többen a Torontói Szimfonikus Zenekar riválisát látták benne.

1935 nyarán, miközben Kresz egyedül próbálta a kvartett európai turnéját ez év őszére megszervezni, a három másik tag, az ő távollétében arra az egyezsége jutott, hogy a jövőben nem kívánnak Kresz Gézával együtt kvartettezni. Erről sikerült patrónusukat - a Massay házaspárt - is meggyőzni, sőt mint később bebizonyosodott, már meg is keresték James Levey-t, a *London String Quartet* vezetőjét, hogy lépjen a helyére. Kresz Gézát táviratban értesítették döntésükről.²⁷²

Kresz Géza 1935-ben hazaköltözött Magyarországra, ahol a budapesti Zeneakadémia tanára lett. Az első évben a növendék zenekart vezette, 1936-tól tanított hegedűt is. Kollégái a hegedűtanszakon Waldbauer Imre, Gábiel Ferenc és Zathureczky Ede voltak. Néhány név a később híressé vált növendékei közül: Zsigmondi Dénes, Szende Ottó, Gerle Róbert²⁷³, Garami Artúr²⁷⁴, Bókay Csaba²⁷⁵.

A tanítás mellett koncertezett is, bár a magyar közönség kevésbé ismerte, hiszen 1900 óta külföldön élt. A Vigadóban, az akkor még fiatalember Ferencsik János vezényletével játszott.

A *Little Symphony* mintájára kamarazenekart alapított fiatal, pályakezdő művészekből (néhány tapasztaltabb, nagy zenekarban játszó kollégával kiegészítve). Az együttesnek ő volt a koncertmestere. Repertoárjuk a késői reneszánsz művektől egészen az akkori kortársak – Bartók, Dohnányi vagy Kodály - művekig terjedt.

²⁷¹ M.Kresz. 103.

²⁷² A *Hart House String Quartet* az új primáriussal – különböző személycserékkel a második hegedű és brácsa posztón – 1946-ig működött. M.Kresz 107.

²⁷³ Szólista és karmesterként koncertezett világszerte, tanított az Amerikai Egyesült Államokban, a *University of Maryland*-ben és a *Catholic University of America in Washington D.C.*-n, valamint könyveket publikált a hegedű technikáról ill. a helyes gyakorlásról. Ez utóbbi magyarul is megjelent.

²⁷⁴ A *McGill Chamber Orchestra*(Kanada) koncertmestere, a *Montreal Symphony Orchestra* koncertmester helyettese volt, valamint tanított a *McGill University*-n és a *Conservatoire de musique du Québec à Montreal*-ban. Starker, 89

²⁷⁵ Hegedűpedagógus Németországban. M.Kresz 142.

1938-tól koncertsorozatot szervezett a Nemzeti Múzeumban. Ezeket a matinékat vasárnap délelőtt tartották és igen nagy népszerűségnek örvendtek. Az akkor fiatalember Tátrai Vilmos is sokszor játszott²⁷⁶ (hegedült vagy brácsázott²⁷⁷) ezeken a hangversenyeken.

A Kresz család budai lakásán és a kápolnásnyéki nyaralóban is gyakran kamarazenéltek. Olyan művészek is megfordultak náluk, mint Jacques Thibaud, Myra Hess (1937), Wilhelm Backhaus, Clifford Curzon(1939), Edwin Fischer és Karl Flesch (1942). Nyaranta – régi tanára, Ysaÿe ötletét adaptálva – ő is meghívta tehetséges növendékeit, hogy együtt kamarázzanak. Egy alkalommal Garami Artúr, Gerle Róbert kvartettezett Starker Jánossal és Edével, máskor Tátrai Vilmos játszott Flesch mellett. Szende Ottó és Zsigmondi Dénes is a meghívottak között voltak.²⁷⁸

Növendékei emlékezete szerint finom, érzékeny ember volt, aki törődött növendékeivel, figyelemmel kísérte sorsuk alakulását. Ahogy saját játékában, így az övékében is fontosabbnak tartotta a tiszta intonációt, a technikai megalapozottságot és a zenei formálást, mint az üres virtuozitást. Játékával inspirált az órán, de soha nem erőltette növendékeire saját előadásmódját. Ha valamit kritizált játékukban, mindig alátámasztotta azt magyarázatokkal. Hitt abban, hogy a sok munka, gyakorlás meghozza az eredményét. Játéka egyesítette a magyar, a cseh és a francia/belga iskolák stílusát. Híven követte a zeneszerzők utasításait. Az urtext korai híve volt. Igen nagyra becsülte Leopold Mozart hegedűiskoláját.²⁷⁹ Növendékeitől elvárta, hogy ismerjék a zeneszerzők életét, a kort és politikai miliőt, amiben azok éltek.²⁸⁰

1940. április 15-én, Nemzeti Zenede fennállásának 100.évfordulójára rendezett hangversenyen Kresz Géza is fellépett, mint az iskola volt növendéke. Joachim Variációk hegedűre és zenekarra c. művét játszotta Ferencsik János vezényletével.²⁸¹

Egy évvel később, 1941 júniusában kinevezték a Nemzeti Zenede főigazgatójává.²⁸² Az intézmény és a Zeneakadémia szakmai kapcsolatával kapcsolatos elképzelései közül néhány csak jóval a háború befejezése után valósult meg, de egyik

²⁷⁶ Tátrai 1982-ben, egy Kresz Géza emlékére Kápolnásnyéken rendezett hangverseny megnyitó beszédében mondta, hogy az 1957-ben megalapított Magyar Kamarazenekar a Múzeumi Matiné egyenes folytatója. Lásd: Tátrai, V: *Hegedűszó alkonyatban*. (Budapest: Klasszikus és Jazz Kiadó, 2001). 277.

²⁷⁷ M.Kresz 167.

²⁷⁸ M.Kresz140.

²⁷⁹ M.Kresz 175.

²⁸⁰ Gerle R. levele 1986-ból. M.Kresz142

²⁸¹ Tari Lujza, Iványi-Papp Mónika, Sz. Farkas Márta, Solymosi Tari Emőke, Gulyásné Somogyi Klára: *A Nemzeti Zenede*. (Budapest: LFZE Bp-i Tanárképző Intézete, 2005): 232oldal. A továbbiakban Tari.

²⁸² M.Kresz 218.

legfontosabb újítása a gimnáziumi és zenei oktatást egyesítő zenei gimnázium felállítása már az 1941/42-es tanévben beindult. Motivációját így fogalmazta meg:

*Nehezen megoldható kultúrproblémává vált manapság komoly zenetanulás mellett a középiskola követelményeinek megfelelni éppúgy, mint a középiskolai tanulmányok nagy elfoglaltsága mellett zenével vagy más művészettel foglalkozni.*²⁸³

Egy osztályban legfeljebb 15 diák tanulhatott. A heti (közismereti) óraszámot 18 órában maximalizálták, hogy így a zenei órákra és a gyakorlásra több idő jusson. Az első évben 1 kísérleti osztályt indítottak, de a következő tanévtől bevezették a ma is működő zenegimnáziumi oktatást.

1942 végén – a hivatalos papírjaitól megfosztott, így a németek által Hollandiában nagy veszélynek kitett – Karl Flescht és feleségét fogadta Budapesten. Dohnányival közösen sikerült elérnie, hogy mindkettőjük állampolgárságát visszaadják és 1943 elején magyar útlevéllel Svájcba menekülhessenek.

A háború után a találatot kapott Nemzeti Zenedében, nagyon rossz körülmények között, de megkezdték a tanítást. Hamarosan emlékhangversenyt szervezett Ysaÿe tiszteletére. 1946-ban zsűrizett a párizsi Marguerite Long-Jacques Thibaud versenyen. Két növendéke, Gerle és Garami díjnyertes lett az 1947-es genfi Nemzetközi versenyen. 1945 és 47 között többször is fellépett Budapesten. 1946-ban a Magyar Rádióban ő játszotta Elgar hegedűversenyének magyarországi bemutatóját.²⁸⁴

Az 1946/47-os tanév végén - hat hónapos szabadságot kérve a Zenedétől - koncertkörútra indultak feleségével, melynek során Kanadába is visszatértek. Egyre több fellépési lehetőségük adódott Kanada-szerte és az Egyesült Államokban is. Élvezték a sikereket és azt, hogy ismét a pódiumon, együtt muzsikálhatnak. Koncertjeiken rendszeresen játszottak magyar szerzők műveit, kortársakét is, pl. Szervánszky, Veress vagy Viski műveket Bartók, Kodály, Dohnányi és Weiner mellett.²⁸⁵

1948-ban a torontói *Royal Conservatory of Music* meghívta tanítani Kresz Gézát.²⁸⁶ Ekkor határozták el, hogy végleg letelepednek Torontóban. Magyarországra soha többé nem tért vissza. Június 7-én levelet írt a Nemzeti Zenede Választmányának, melyben közölte, hogy lemond főigazgatói posztjáról, amit az – sajnálattal – el is

²⁸³ M.K resz 234.

²⁸⁴ M.Kresz 145-146.

²⁸⁵ 12 február 28-án Torontóban ők játszották először Bartók I.hegedű-zongora szonátáját. M.Kresz 167.

²⁸⁶ Legsikeresebb növendéke Betty-Jean Hagen nemzetközi verseny díjnyertese lett. M.Kresz169.

fogadott. Kresz Géza az egyik legviszontagságosabb időszakban volt vezetője Magyarország legrégibb zenei intézményének.²⁸⁷

Ezután is aktívan koncertezett, mesterkurzusokat tartott. Ismét vonós kamarazenekart szervezett és segítette a frissen kivándorolt magyar muzsikusokat. 1956-ban lépett fel utoljára. Ezután hegedű pedagógiai könyvén dolgozott, de végül nem fejezte be. 1959 október 1-én, mikor hivatalos lett volna a Doráti vezette *Philharmonica Hungarica* torontói, *Massey Hall*beli koncertjére, agyvérzést kapott és másnap meghalt.

²⁸⁷ Tari 245.

A Magyar Vonósnégyes

1935-ben Új Magyar Vonósnégyesként alakult Budapesten.²⁸⁸

Tagjai:

1.hegedű:

Végh Sándor (1935-37)

Székely Zoltán (1937-72)

2.hegedű:

Szervánszky Péter (1935-36)

Halmos László (1936-37)

Végh Sándor (1937-38)

Pártos Ödön (1938 őszén, néhány próba idejére)

Alexandre Moskowsky (1938-59)

Kuttner Mihály (1959-72)

Brácsa:

Koromzay Dénes (1935-72)

Laurent Halleux (1952-53 szezón)

Cselló:

Palotai Vilmos (1935-56)

Magyar Gábor (1956-72)

Fellelhető életrajzi adatok:

Végh Sándor 1912. május 17-én született Kolozsvárott. 12 évesen került a budapesti Zeneakadémiára, ahol hegedűt Hubaynál, zeneszerzést pedig Kodálynál tanult. 1927-ben Hubay- és Reményi-díjat nyert, 1930-ban diplomázott. Alapító tagja az Új Magyar Vonósnégyesnek, mellyel elsőként játszották Európában Bartók 5. kvartettjét. 1937-től – egy éven át – második hegedűs volt Székely Zoltán mellett. 1940-ben a budapesti Zeneakadémia tanára lett és megalapította saját vonósnégyesét,

²⁸⁸Nevükben az *Új* jelzőt a konfliktus megelőzésére használták, u.i. a Waldbauer-Kerpely Vonósnégyes külföldön gyakran szerepelt Magyar Vonósnégyes néven.

amellyel 1946-ban elhagyták Magyarországot. 1953-ban francia állampolgárságot kapott. A Végh Kvartett az 1970-es évek közepéig koncertezett. Szoros barátságot kötött és művészi együttműködést folytatott Pablo Casallsszal a svájci Zermattban (1953-1962) és Prades-ban (1953-1969). A baseli Konzervatóriumban (1953-63), Freiburgban (1954-62), Düsseldorfban (1962-69) és a salzburgi Mozarteumban (1971-1997) tanított.

1962-ben megalapította a nemzetközi Kamarazene Fesztivált Cervo-ban. Dirigálta a Marlboro Fesztivál Zenekart (1974-77). 1979-től, élete végéig a *Mozarteum Camerata Academica* kamarazenekar vezetője volt. Mozart Divertimentok és Szerenádok felvétele elnyerte a *Grand Prix du Disque* díjat 1989-ben. 1997. január 7-én halt meg.²⁸⁹

Székely Zoltán 1903. december 8-án született Kocs községben. Az 1917-18-as tanévben került Hubay növendékei sorába és mivel két év alatt elvégezte a négy zeneakadémiai osztályt, 1919 őszétől már a művészképzőbe járt. Barátja, Hermann Pál csellista (a legendás tanár, Schiffer Adolf tanítványa)²⁹⁰ révén jutott el Kodályhoz, akinek egy éves kényszerszabadsága idején a lakására jártak zeneszerzést tanulni.²⁹¹ Kodály beajánlásával ismerkedett meg Bartókkal. Mindkettőjükhöz szoros művészi kapcsolat és személyes barátság fűzte. Hubay több frissen diplomázó növendékéhez hasonlóan (Vecsey, Szigeti, Telmányi, az Arányi nővérek, később Rubinstein Erna és Pártos István), Székely is külföldre készült. Ebben segítségére volt orvos édesapjának kapcsolata a hadifoglyok és a holland gyermek-segélyező program kapcsán kialakult vasúti összeköttetés.²⁹² Tizennyolc évesen hagyta el tehát Magyarországot –néhány rövid hazalátogatástól, itthoni koncerttől eltekintve – véglegesen. Kodály Zoltánnal azonban, annak haláláig tartotta a kapcsolatot, a nála végzett tanulmányok eredményeként születtek meg Székely kompozíciói: hegedűszonáta, hegedű-gordonka duó, vonósnégyes és Bartók: Román táncok c. darabjának átírata.²⁹³ Hubay példáját követve Székely is nagyon korán elkezdett kamarazenei művekkel foglalkozni Weiner Leó irányításával, akinél először csak összhangzattant tanult. Az induláskor Beethoven

²⁸⁹ Brockhaus;

²⁹⁰ Kodály gordonkára írt Szólószonátájának budapesti premierje (Kerpely Jenő) után Hermann Pál nevéhez fűződik a mű nemzetközi bemutatója (a Salzburgi Fesztiválon).

²⁹¹ Ittész Gergely Banff-ben, Székely Zoltánnal készült interjúja -szerkesztette Ménes Aranka-.a Magyar Rádióban 1999.06.03-án hangzott el. Magyar Rádió Archívuma. A továbbiakban: Ittész interjú.

²⁹² Ittész interjú

²⁹³ Brockhaus

triókka.²⁹⁴ majd Mozart Kegelstatt triójában brácsásként kezdett, de Székely elmondása szerint Weiner hamarosan kijelentette, hogy „egy kvartettben szeretnék látni” – kifejezve ezzel zenei és technikai felkészültségének, igényességének, alkalmasságának felismerését. 1937-ben lett a Magyar Vonósnégyes primáriusa, mely pozíciót az együttes megszűnéséig, 1972-ig be is töltött. Utolsó éveit a kanadai *Banff Arts Centre*-ben töltötte feleségével, Mientjével, az intézményt igazgató házaspár Tom és Isobel Rolston meghívására, mint *Artist in residence*. Itt találkozott és koncertezett az Amerikából, Kanadából, később a világ minden tájáról odalátogató művészekkel, kollégákkal.²⁹⁵ 1974-ben a Hungaroton felkérésére elkészítette Bartók mindkét Rapszodiájának zongorás változatának felvételét (Isobel Rolston közreműködésével) az összkiadás számára. A neki írt hegedűversenyt is újra előadta néhányszor: 1974-ben Kaliforniában Varga László vezényletével, 1976 nyarán Banffben és Illinois-ban, a Champaign-Urbana egyetemen, végül 1977 szeptemberében Budapesten. Az 1981-es Bartók centenáriumi év alkalmából nagyszabású ünnepséget rendeztek a banffi *School of Fine Arts*-ban zenész társak, zenetudósok részvételével. (Kárpáti János, Somfai László, ifj. Bartók Béla is részt vettek illetve előadást tartottak.) Székely a 2. szonátát játszotta el Isobellel, azt a művet, amelyet annak idején oly sokszor adott elő Bartókkal. Ezzel a művel búcsúzott el a koncertpódiumtól véglegesen 1981 júliusában, 78 évesen. A Banff Centre-ben élt és tanított 2001. október 5-i haláláig.

Szervánszky Péter Budapesten született 1913. szeptember 24-én Kispesten. (Szervánszky Endre zeneszerző öccse.) Hubay mesterképzőjébe járt 1931-33-ig. Kamarazenét Waldbauernél tanult. A Budapest Székesfőváros által 1926-ban, a Zeneművészeti Főiskola hegedű tanszakának növendékei számára alapított Hubay Jenő-díjat az 1932/33-as tanévben ő kapta. Az 1935-36-os szezonban játszott második hegedűt Végh Sándor mellett az Új Magyar Vonósnégyesben. 1935-43-ig a budapesti Hangverseny Zenekar koncertmestere, 1936-43-ig a Waldbauer-Kerpely Vonósnégyes második hegedűse volt (Hannover Györgyöt követve ezen a poszton). Szonátázásban Solymos Péter volt gyakori partnere. 1937 szeptemberétől tanított a Nemzeti Zenedében. Bartók Hegedűversenyének budapesti bemutatója fűződik a nevéhez, mely 1944. január 5-én a Székesfővárosi Zenekarral, Ferencsik vezényletével hangzott el. (A

²⁹⁴ Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia 1918-19-es Évkönyve írja, hogy Weiner tanítványai már nyilvánosan is szerepelnek, egy kamarazenei hangversenyen Herzog György, Székely Zoltán és Hermann Pál az op.70.No.1.-es triót adják elő. Gál György S. 34

²⁹⁵ A hosszú listáról csak az általam személyesen átélt/tanúsított látogatásokat sorolnám: Menahem Pressler, Fenyves Lóránd, Samuel Rhodes, Sebők György, Starker János, Adorján András. Felix Galimir, Aldo Parisot, Sydney Hart, Donald McInnes, Leon Fleisher.

művet előzőleg 1943. szeptember 27-én Kolozsvárott játszotta az ottani Filharmóniai Társaság hangversenyén, Vaszy Viktor vezényletével)²⁹⁶ 1949-től Peruban élt. Élete utolsó 8 évét ismét Budapesten töltötte, rossz egészségi állapotban.²⁹⁷ 1985. március 27-én hunyt el.

Halmos László 1910 körül született. A Zeneakadémián Waldbauer Imre növendéke volt. 1936-37-ben volt második hegedűse a Végh vezette kvartettnek. Közreműködött Bartók 5.vonósnégyesének korai előadásain.²⁹⁸

Pártos Ödön 1907. október 1-én született Budapesten. Hubay és Kodály növendéke volt a budapesti Zeneakadémián, 1924-ben diplomázott. 1925-26-ban Luzernben, 1928-1933 között Berlinben, 1933-tól Budapesten volt koncertmester. 1935-ben a bakui konzervatórium művészképzőjét vezette. Berlini éveiből emlékezett rá Palotai Vilmos, akinek tanácsára őt hívta meg az Új Magyar Vonósnégyes, a Végh Sándor távoztával megüresedett második hegedű posztra. 1938 őszén kiutazott Hollandiába, ahol elkezdtek a próbákat. Rövidesen azonban, minden bejelentés nélkül eltűnt. Palesztinába költözött, ahol 1956-ig az Izraeli Filharmónikus Zenekar szólóbrácsása és az Izraeli Vonósnégyes tagja volt. 1951-től Tel Avivban a Zeneakadémia igazgatója.²⁹⁹

Komoly karriert futott be mint zeneszerző is. Mordechai Seter, Josef Tal és Paul Ben-Haim mellett az izraeli zeneszerzés legjelesebb képviselője.³⁰⁰ Hegedűversenyét Yehudi Menuhinnek ajánlotta. 1977. július 6-án Tel Avivban hunyt el.

Alexandre Moskowsky 1901-ben Kercsben, a Krím félszigeten született. Öt évesen kezdett hegedülni. 15 évesen ment Szentpétervárra, ahol Auer osztályába járt. A forradalom kitörésekor hazament szülővárosába, ahol irodalmat és történelmet tanult. Később folytatta zenei tanulmányait Szentpéterváron. Diplomája után Glazunov – a Konzervatórium akkori igazgatója – segítségével Németországba, majd Hollandiába ment. 1923-ban Amszterdamban telepedett le, ahol megalapította a Moskowsky Vonósnégyest és közben tanított az *Amsterdam Musieklyceumban*. Amerikába készült, már vízuma is volt, amikor 1938-ban az Új Magyar Vonósnégyes meghívta második

²⁹⁶ A hegedűverseny magyarországi bemutatójának részleesebb leírását és Szervánszky Péter életéről bővebben lásd: RakosII.

²⁹⁷ Solymosi Tari, 370.

²⁹⁸ Kenneson, 422.

²⁹⁹ Kenneson 188. és 423.

Brockhaus III.81.

³⁰⁰ Veres Bálint: *Pártos Ödön szerzői lemez. Ismertető füzet.* (Budapest: Hungaroton Classic CD HCD32450, 2007).

hegedűsnek. 1959-ig tagja maradt az együttesnek. 21 éven át intézte a kvartett üzleti ügyeit is. (Hat nyelven beszélt tökéletesen.) Mikor kivált a kvartettből, belga feleségével Párizsba költözött, ahol régi orosz barátaival koncertezett, majd Izraelbe ment. Ott találkozott Henryk Szerynggel, akinek ajánlásával az angliai Manchesterben tanári állást kapott, amit 1969-ben bekövetkezett haláláig be is töltött.³⁰¹

Kuttner Mihály II.rész (az I.részt lásd: Léner kvartettéről szóló fejezet,51.old.)

A Léner kvartett megszűnése után visszaköltözött az Egyesült Államokba (1948). Ekkoriban nem volt állandó együttese, a megmaradt tagok a még Budapesten megismert és játékát már akkor csodálattal hallgatott Erika Morini-vel ültek össze hétfő esténként házi muzsikálni, saját örömeikre. Időnként – amikor éppen New Yorkban tartózkodott – csatlakozott hozzájuk Széll György karmester, mint zongorista, hogy kvintettezenek és zongoranégyeseket is játszassanak.³⁰²

Kuttner közel tíz évig nem kvartettezett koncertező, professzionista módon. Karmesterként működött, többek között a *New York City Operánál* és Leonard Bernstein asszisztenseként. akivel szinte egy időben tanultak Koussevitzkynél.

1958-ban lett a Magyar Vonósnégyes tagja, a sok utazás után a visszavonulás mellett döntött Moskowsky helyére érkezett. Mikor az új felállásban először léptek fel Los Angelesben, a régi barát, kolléga és mentor Róth Ferenc is jelen volt a hallgatóság soraiban. A műsoron szerepelt Bartók 5. vonósnégyese is, amit Kuttner alig két hét alatt tanult meg.³⁰³

A vonósnégyes feloszlása után a bloomingtoni egyetemen kvartettezett és dirigált. Itt halt meg 1975. október 10-én.

Koromzay Dénes 1913. május 13-án született Aradon. Öt évesen kezdett zongorázni, majd hamarosan a hegedűre váltott. 12 évesen került a Zeneakadémiára, Hubay növendékeként. Sikeres versenyszereplések után a berlini *Hochschulén* Flesch

³⁰¹ Kenneson, 273. és 423.

³⁰² Ez a kizárólag saját örömeikre végzett játék emlékeztette Kuttner és Harsányit a korábbi princetoni évekre (1938 után) amikor Reisman Pállal (későbbi nevén:Paul Rolland) és az akkori csellistájukkal, Baráti György-gyel sok-sok alkalommal gyűltek össze - szinte minden hétfő este - Albert Einstein lakásán kamara muzsikálni. A házigazda szerényen mindig csak a második hegedű szólamát játszotta, nagy lelkesedéssel és a később elterjedt legendák ellenére meglepően ügyesen és rutinosan. Ilyenkor maga Einstein volt hálás és érezte magát megtisztelve a partnerek professzionális tudásától. Néha vendégek is jöttek zenélésüket hallgatni, pl. Oppenheimer vagy Thomas Mann a lányával. Ezeket a szinte rituális estéket kb. másfél évig folytatták. Kuttner interjú.

³⁰³ Az első próba előtt Székely saját kezűleg leírta a második hegedű szólamát, személyesen kipreparálta a többi hangszer által játszott végszavakkal és az ellenszólamok, paralelek különböző színű bejegyzéseivel - ezzel is segítve az új tag tájékozódását, beilleszkedését. Kuttner interjú.

mesteriskolájába járt. Ígéretes szólókarrier kezdetén asszisztens koncertmesteri állást vállalt a Budapesti Hangversenyzenekarban. 1935-ben – zeneakadémiai barátaival – megalapította az Új Magyar Vonósnégyest, melyben ő lett a brácsás. Koromzay volt az egyetlen, aki 1972-ig a kvartett tagja maradt. A Magyar Vonósnégyes 1972-es feloszlása után új kvartettet alapított Oberlinben (Ohio), ismét Új Magyar Vonósnégyes néven. Tagjai a hegedűs Tóth Andor, az ő fia, ifj. Tóth Andor csellista és egykori tehetséges hegedűs növendékük, Richard Young voltak.³⁰⁴ A kvartett tagjai az *Oberlin College of Music* rezidens együtteseként tanítottak és koncerteztek, közel 10 éves pályafutásuk alatt sikerrel léptek fel Észak-Amerikában és Európában egyaránt. Számos felvételt készítettek a *Vox Productions*-nak, többek között Bartók hat vonósnégyeséről. Ezután Koromzay a *University of Colorado* tanáraként működött és ott is élt Boulderben 2001. július 31-én bekövetkezett haláláig.³⁰⁵ Tanári pályafutása alatt több világhírű kvartettel dolgozott: pl. a Lindsey-, a Takács-, a Colorado kvartettekkel és a Vermeer-, a Penderecki-, a Lydian és a Chester kvartett tagjaival.³⁰⁶

Laurent Halleux Hodimont-Verviers-ben, Franciaországban született 1897-ben.

A híres belga Pro Arte Quartet hegedűse volt.³⁰⁷ Eleinte a másik hegedűssel – Alphonse Onnou-val felváltva játszottak első hegedűt. Később ő lett a második hegedűs. 1940 után a *University of Wisconsin*-ban, Madisonban voltak rezidensek, majd Los Angelesbe költözött és az MGM stúdió zenekarban brácsázott.

Mikor Koromzay az 1952/53-as szezonban egy évig nem játszott, Halleux helyettesítette őt a kvartettben.³⁰⁸

³⁰⁴ Tóth Andor 1946-ban alakította meg az Amati Quartet-et, később az Oberlin Vonósnégyes vezetője lett, akikkel 1958-ban a *Queen Elizabeth International Chamber Music Competition* számos díjat nyertek el. 11 évig koncertezett és turnézott az Alma trióval, mielőtt visszatért Oberlin-be.

Richard Young a Magyar Vonósnégyes tagjainál tanult, diplomáit az *Indiana University*-n és a *Catholic University*-n szerezte. Később a volt Fehér Ilonka-növendék, Shmuel Ashkenazy által vezetett chicagói Vermeer Quartet brácsása lett.

Ifj.Tóth Andor Rejtő Gábor növendéke volt, 1968-ban mint a zenekar legfiatalabb tagja került a *San Francisco Symphony Orchestra*-ba. Lásd: Harry Hallreich: *Bartók: The six string quartets. Ismertető füzet.* (Vox Productions, INC.,1976.).

³⁰⁵ Kenneson,332-333, 421

³⁰⁶ Peter Slowik: „Losses” *Oberlin Alumni Magazine*, 98/2 (2002/ Nyár).

³⁰⁷ Az eredeti Pro Arte Vonósnégyesben az említett két hegedűsön kívül Germain Prevost brácsázott és Marcel Maas gordonkázott. Bartók 4.vonósnégyesét Waldbauerék mutatták be 1929 március 20-án Budapesten, de a Pro Arte már október elején eljátszotta Berlinben. Az időközben elkészült – az Universal által publikált – partitúra dedikálása (Gaston Verhuyck-Coulon brüsszeli impresszárió, valamint Paul Bechert, az ITHMA nevű színházi és zenei ügynökség igazgatójának kérésére) már a belga együttesnek szól, akik az október 21-i bécsi bemutatón sajátjukként adták elő. Kárpáti János:*Bartók kamarazenéje.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1976): 213-214.

³⁰⁸ Kenneson,258. és 424.

Palotai Vilmos 1904. május 21-én Budapesten született. A budapesti Zeneakadémián Schiffer Adolf növendéke volt, majd Berlinben Hugo Beckernél tanult tovább, de karmesteri tanulmányokat is folytatott.³⁰⁹

Alapító tagja volt az Új Magyar Vonósnégyesnek. 21 év intenzív koncertezés után – 1956-ban – megromlott egészsége miatt (cukorbetegséget állapítottak meg az orvosok) abbahagyta a vonósnégyesezést. Svájcba költözött, ahol a hegedűs Gérecz Árpáddal és a zongorista Szolcsányi György-gyel megalapította a Magyar triót. 1972-ben hunyt el Svájcban.³¹⁰

Magyar Gábor 1914. december 5-én született Budapesten. Először hegedülni kezdett, de hamarosan áttért a csellóra. A Nemzeti Zenedében Friss Antal, a budapesti Zeneakadémián Kerpely Jenő növendéke volt. Kamarazenét Weiner Leónál, zeneszerzést pedig Kodály Zoltánnál tanult. 1936-ban diplomázott. Hamarosan nagy sikerrel játszotta Kodály szólószonátáját, sőt, ő mutatta be Budapesten Milhaud Csellóversenyét. A háború után Európa-szerte koncertezett, sőt Dél-Amerikában és az Egyesült Államokban is fellépett. Venezuelában elvállalta a caracasi rádiózenekar szólócsellista állását, ahol a kollégáiból alakult trióval – heti rendszerességgel – koncerteztek. Később a *University of Oklahoma* cselló és kamarazene tanára lett. Ott kereste fel és hallgatta meg őt Székely Zoltán, mielőtt meghívták a Magyar Vonósnégyesbe a megbetegedett Palotai helyére. 1956-ban csatlakozott a kvartetthez és 1972-ig tagja maradt az együttesnek. Ezután a *University of Illinois Champagne-Urban*ban lett cselló professzor és rendszeresen járt a *Banff Centre*-be, Kanadába is tanítani.³¹¹

Magyar Vonósnégyes működése:

Az alapító tagok közül hárman – Végh, Szervánszky és Koromzay – nagyjából egy időben jártak a Zeneakadémiára. A berlini tanulmányokból hazatért Palotai ösztönzésére kezdtek kvartettezni 1935-ben. Mivel mindannyian zenekarban keresték kenyerüket, korán reggel tartották a vonósnégyes próbákat. Természetesen a nagy klasszikus művekkel kezdték a repertoár-gyűjtést, azonban hamar rájöttek, hogy ezekkel a darabokkal egyelőre nem kapnak fellépési lehetőséget, így kortárs szerzők műveit kezdték játszani. (Közben a második hegedű posztot Halmos László vette át

³⁰⁹ Ebben az időben történt -1933-ban -, hogy Bartók játszotta 2. zongoraversenyét Strassburgban és Palotai dirigálta a zenekart. Lásd: Kenneson 422.

³¹⁰ Kenneson, 264-65. és 422.

³¹¹ Kenneson, 424.

Szervánszkytól.) Abban az időben Magyarországon szinte kizárólag a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes tűzött műsorára új műveket.

Az Új Magyar Kvartett tagjai többször is előadták Dohnányi op. 1. zongoraötösét a szerzővel, de játszották Veress Sándor, Alan Bush, Jerzy Fitelberg és Jolivet műveit is. Lajtha László segítette a fiatal együttest, Bartók 2.vonósnégyesét például ő tanította be nekik. Ekkor történt az a sorsdöntő fordulat, mely elindította őket a siker útján:

Koromzay Waldbauernél is kamarázott a Zeneakadémián, akivel később barátilag is összejártak bridzselni. Egyik ilyen estén Waldbauernél, Koromzay észrevette Bartók kéziratát a zongorán – mint kiderült, az éppen elkészült ötödik vonósnégyes partitúrája volt – amit 1 napra kölcsön kért. Egy éjszaka alatt lemásolták azt és elkezdtek tanulni a darabot. Borzasztó nehéz volt nekik, de három vagy négy hét elteltével felhívták Bartókot, aki meg is hallgatta őket. (Bartók akkor még nem hallotta új művét, mert a darab bemutatója Amerikában, Washingtonban a Kolisch Quartett előadásában történt és ő nem volt jelen. (Ezt a vonósnégyesét Bartók egyébként az Elizabeth Sprague-Coolidge Alapítvány megbízásából írta.) Bartók úgy döntött, foglalkozik velük. 10 nap után közölte, eljátszhatják a budapesti bemutatót.³¹² (Bécsben is ők játszották először.) A műnek rendkívül nagy sikere volt a Zeneakadémia Nagytermében 1936. február 25 -én³¹³.

A Nemzetközi Kortárszenei Társaság (ISCM) következő fesztiváljára Barcelonába is meghívták őket, hogy eljátszák Bartók legújabb művét, de bemutatták Bázelen, Genfben, Strassbourghban, Párizsban és Londonban, majd a Velencei Biennálén is.

1937 márciusában, amszterdami koncertjüket követően meglátogatták Székely Zoltánékat (Palotai és Székely még a Zeneakadémiáról ismerték egymást).³¹⁴

A látogatás után úgy döntöttek, hogy az együttes javára válna, ha Székely lenne az első hegedűs. Ő el is fogadta az ajánlatot, azzal a kikötéssel, hogy Hollandiába költözik az együttes. Végh Sándor beleegyezett, hogy átül a második székre, Halmos Lászlótól pedig el kellett búcsúzniuk.

³¹² Koromzay elbeszélését lásd: Kenneson, 169.

³¹³ Bartók hosszú idő után először lépett ismét a pódiumra, hogy fogadja a közönség ünneplését. Kenneson, 171.

³¹⁴ Kenneson. 164.

Néhány hónap alatt számos koncertet adtak. Felléptek többek között a Párizsi Nemzetközi Kortárszenei Fesztiválon, ahol Honegger 2.-, Milhaud 9.-, és Veress 2. vonósnégyesét játszották, de szerepelt műsorukon Haydn-, Mozart-, Beethoven és Schubert egy- egy műve is. Kétszer is ellátogattak Afrika északi országaiba. Végh Sándor ekkor jelentette be, hogy nem kíván a továbbiakban velük játszani, valószínűleg nem elégítette ki a második hegedűs szerepkör.

Mivel olyan új társat szerettek volna a kvartettbe, aki hasonló képésben részesült, mint ők, Palotai javaslatára meghívták a Budapesten élő Pártos Ödönt, hogy csatlakozzon az együtteshez, amit ő el is fogadott. Kiköltözött feleségével Hollandiába, ahol 1937 őszén el is kezdték a próbákat. Néhány összejövetel után azonban – úgy látszik meggondolta magát – egyszer csak eltűnt, minden bejelentés nélkül.³¹⁵

Ekkor bukkantak rá a kiváló orosz hegedűsre, Alexandre Moskovskyra, aki Amszterdamban tanított és saját kvartettje is volt. 1938 őszén lett az Új Magyar Vonósnégyes tagja. Az együttesnek ekkor már Franciaországban a *Marcel de Valmalète* iroda, Hollandiában Dr Géza de Koos, Angliában az *Ibbs and Tillet* koncertszervező ügynökség bonyolította fellépéseit. Még az őszi szezónban játszottak Londonban a BBC-ben és felléptek a *Wigmore Hall*-ban is. Itt szerepelt műsorukon először két olyan mű, amely egész pályafutásokat végig kísért: Kodály 2. és Schubert nagy G-dúr (op.161) vonósnégyese. Elkészítették első felvételüket (a háború előtti egyetlen felvételüket) a *His Master's Voice* részére az *Abbey Road*-i stúdióban. Egy 78-as lemez két oldalára játszották fel Csajkovszkij D-dúr vonósnégyeséből a híres Andante Cantabile-t és a Borodin Nocturne-t.

Régi jó barátjuk, a holland származású üzletember, Jaap de Graaf (aki jó 10 évvel azelőtt megvásárolta Székely számára a *Michelangelo* Stradivarit) segítségével jutottak hozzá ahhoz a Busan - (velencei mester) brácsához, amely különleges, orgonaszerű hangjával rendkívül jól illett Palotai robusztus, telt hangjához. A hangszer nagy méreteit azonban Koromzay izmai, izületei megsínylelték, évekkal később ezért egy teljes szezont ki is kellett hagynia. (Ekkor helyettesítette őt 1952/53-ban Laurent Halleux). 1970-ben a hangszert lekicsinyítették és ezután került Michael Tree, a Guarneri Vonósnégyes brácsásának tulajdonába, aki azóta is azon játszik.³¹⁶

³¹⁵ Kenneson 188.

³¹⁶ Kenneson 200. illetve Steinhardt 264.

1939 tavaszán, Bartók Hegedűversenyének nagysikerű amszterdami bemutatója után – melyet Székely játszott a Mengelberg irányította amszterdami Concertgebouw Zenekarral – az Új Magyar Vonósnégyes felkérte Bartókot, hogy írjon számukra egy vonósnégyest, amihez ő már nyáron – mikor Paul Sachernél vendégeskedett Saanenben – hozzá is fogott. Erről Béla fiának augusztus 18-án kelt levelében be is számol.³¹⁷

Székely október 3-i, Bartóknak írt levelében örömét fejezte ki, hogy a 6. vonósnégyes már majdnem kész és felvetette, hogy mivel a háború miatt bizonytalan idők következhetnek, a Hegedűverseny és a 6. vonósnégyes kizárólagos előadási jogát Bartók hosszabbítsa meg számukra.³¹⁸ Ám Bartók azzal a kéréssel fordult hozzájuk, hogy – noha nekik írta a 6. kvartettet – Amerikába költözésekor szüksége lehet bemutatkozásként egy új műre, amit magával vihet. A zavaros háborús időkben – anyagi okok miatt – a hegedűverseny előadói jogát is megrövidítette. Így történhetett, hogy a 6. vonósnégyes ősbemutatóját az (új formációban fellépő) Kolisch Quartett játszotta New Yorkban a *Town Hall*-ban, 1941. január 20-án.³¹⁹

A háború kitörése után Székelyék csak a semleges országokban, Spanyolországban, Portugáliában és Svájcban koncertezhettek. 1940 májusától azonban már csak Hollandiában volt néhány fellépésük. Székely és Koromzay koncerteztek szólóban is a Concertgebouw Zenekarral, sőt rövid időre koncertmesteri ill. szólóbrácsási állást is vállaltak ennél az együttesnél. A német megszállás után Hollandiában is szörnyű idők következtek. Annak ellenére, hogy Székelyéket is evakuálták, a kvartett folytatta a próbákat. Elhatározták, hogy megtanulják Beethoven összes vonósnégyesét. 1944 őszén közeli barátjuk, a Concertgebouw igazgatójának ötlete nyomán hétvégi koncerteket szerveztek zenerajongó családok házában, az Amszterdamtól 15 km-re fekvő kertvárosban, Bloemendaal-ban. (Itt nem volt érvényben a gyülekezési tilalom.) A közönség tagjai pénz helyett élelmiszerekkel, szappannal vagy tűzifával fizettek – ki mivel tudott – amit a kvartett tagok elosztottak egymás között. Ezeken a koncerteken játszották el a háború alatt megtanult műveket³²⁰.

³¹⁷ Demény J.: *Bartók Béla levelei (levél 219)*. (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1955): 278.

³¹⁸ Kenneson 211.

³¹⁹ A híres bécsi Kolisch Quartett nem sokkal Amerikába történt emigrálásuk után feloszlott. Utolsó fellépésüket Chicagóban játszották 1939-ben. A két hegedűs, Rudolph Kolisch és Felix Kuhner néhány hónap múlva újra kezdték a kvartettezést a brácsás Jasha Veissi-vel és csellista Stefan Auber-rel. Ők játszották azt a koncertet, melyen Mozart és Schubert egy-egy műve mellett első ízben hangzott el Bartók 6. vonósnégyese, melyet végül nekik dedikált Bartók.

³²⁰ Íttész interjú.

A háború befejezése után még nyolc hónapig nem utazhatott a kvartett külföldre, viszont Hollandiában rengeteget koncerteztek, több mint nyolcvanszor léptek fel. (Előfordult, hogy kisebb városokban és falvakban, igen kezdetleges körülmények között.) Ekkor alakult ki az a műsorválasztási szokásuk, hogy két klasszikus mű között játsszanak egy kevésbé tradicionális vagy kortárs művet. Négy alkalommal játszották el a teljes Beethoven ciklust, Haarlemben, Amszterdamban, Utrechtben és Blaricum-Larenben.

1946 februárjában utazhattak először külföldre. Belgiumban, Franciaországban és Angliában is rendkívüli sikerrel szerepeltek, ekkor már Magyar Vonósnégyes néven.

Első külföldi Beethoven ciklusukat a párizsi *Salle Gaveau*-ban játszották. 1946 és 49 között öt művet vettek fel a *HMV*-nál, még mindig 78-as lemezre: Mozart d-moll K. 421.-, Haydn D-dúr – op. 64/ no.5., Bartók 5.-, majd 6.- és Beethoven op. 127. Esz-dúr vonósnégyesét.

A svájci Vevey-ben – egyik legkedveltebb fesztiváljukon - adták elő nyilvános koncerten először az eredetileg nekik íródott Bartók 6. vonósnégyest. (Mivel Amerikában jelent meg a kotta a *Boosey and Hawkes* kiadásában, csak a háború után jutottak hozzá.)

Londonban, az akkor induló BBC 3. klasszikus zenei csatornájának műsorában játszották először Bartók összes vonósnégyesét 1947-ben. Újabb Beethoven ciklusok következtek az amszterdami *Concertgebouw*-ban, Brüsszelben, Mühlouse-ban, Genfben és a milánói *Scalaban*. Ez utóbbi koncerteket 2500 főnyi közönség hallgatta a *Concerti di Primavera Fesztivál* keretében. 1948-ban, a másodszor megrendezésre került *Edinburgh Fesztivál*on két hangversenyt is adtak.

A Magyar Vonósnégyes 1948 októberében lépett fel először az amerikai kontinensen. Első Egyesült Államok-beli turnéjukat a *La Berge* menedzser iroda szervezte, melynek során 30 koncertet adtak. Debütáltak a *New York Town Hall*ban és Washington DC.-ben a *Library of Congress Coolidge Auditorium*ában, egy Stradivari emlékére rendezett hangversenyen. Ezután a sikeres, 1948. december 18-i hangverseny után kereste meg őket Harold Spivacke. A Coolidge Alapítvány és a *University of Southern California* nevében egy rezidenciát ajánlott fel nekik. Hollandiába való hazatértük után komolyan elgondolkodtak az ajánlaton, hiszen Európában még mindig nem konszolidálódott a helyzet. Az emigrálás mellett döntöttek és elkezdték intézni a hivatalos papírokat, miközben tovább koncerteztek Hollandiában, Franciaországban és

Dániában. Beethoven ciklust játszottak Bordeaux-ban és Koppenhágában, majd Londonban a BBC-nél egy hónapon keresztül játszottak élő adású hangversenyeket. Portugáliában Bartók ciklust adtak elő. Ezután keltek útra első dél-amerikai turnéjukra 1949 augusztusában, amelynek során több ízben is játszották Beethoven összes vonósnégyesét.³²¹

Ezt követően – némi komplikáció után – végül is 1949. október 31-én léptek be az Amerikai Egyesült Államokba az emigráláshoz szükséges engedélyekkel a kezükben. Ekkor Moskowsky 48, Palotai 45, Székely 44 és Koromzay 36 éves volt. (Családjaik 1950 júliusában követték őket.)

1949 őszén, második amerikai turnéjuk alkalmával is felléptek New Yorkban és Washingtonban is. A *Library of Congress*ben Bartók 5. vonósnégyesét is műsorukra tűzték Haydn op. 76./5. és Beethoven op. 127-es kvartettekkel együtt.³²²

1950 februárjában kezdték életük új fejezetét Los Angelesben.

Megkezdték rezidenciájukat a *University of Southern Californián*. Nem kellett tanítaniuk, csak előadásokat tartani és koncerteket játszani.

A Magyar Vonósnégyes további karrierjének főbb állomásai:

- 1950 – La Berge halálakor Henry és Ann Colbert vette át a koncertszervező ügynökséget New Yorkban.
- 1950. november 5, 3. new york-i koncert Schubert Pisztráng ötös, Copland: Két darab (1928) – a Copland 50. születésnapját ünneplő sorozat része, Schubert op.161.
- 1951. január: Los Angeles – első Beethoven ciklusuk az Egyesült Államokban.³²³
- 1951. tavasz: Mexico City – 6 koncertből álló bérletet játszanak.
- 1951. ápr.: Seattle *University of Washington Meany Hall*. San Francisco: – *Mills College Oakland* rendezésében.
- 1951. nyár: *Mills College* + San Francisco – a Budapest Quartet helyett hat héten át 12 koncertet játszottak.

³²¹ A dél-amerikai kontinens, majd később Ausztrália, Új-Zéland bevonásával fokozatosan beindult számukra a gyakorlatilag az egész naptári évet lefedő turnézás, koncertezés életformája. Ittész interjú.

³²² Kenneson 245.

³²³ Kenneson 253.

- 1951. ősz: Dél-Amerika: Rio de Janeiro- Brahms f-moll zongorásötös Wilhelm Backhausszal, összeismerkednek Villa-Lobos-zal. Később megtanulták és játszották a 6. – *Quarteto Brasileiro*st.
- 3. amerikai turné – 23 koncert, ahol a Washington DC *Library of Congress* – Coolidge Alapítvány által rendelt darab, William Schuman (amerikai zeneszerző, a *Juilliard School* igazgatója) 4. vonósnégyesének bemutatóját játsszák.
- 1952. február: 4. amerikai turné – *New York Town Hall*: Beethoven – Piston 1. kvartett (1933) – Beethoven.
- 1952. ápr.: Pasadena, Castelnouvo-Tedesco 2. zongoraötösének ősbemutatója a szerzővel a zongoránál.
- 1952. június: *Mills College* – koncertek hat héten át: Milhaud 1. zongoraötösének ősbemutatója Petri Egonnal, Bartók ciklus, Schubert kvintett Rejtő Gáborral, Franck zongoraötös Albert Ágnessel.
- 1952 nyarán nem hosszabbítják meg a rezidenciájukat az egyetemen, mivel ők továbbra sem akarnak tanítást vállalni.³²⁴
- 1952/53-as szezonban Koromzay egy évre visszavonult a koncertezéstől és Laurent Halleux, a Pro Arte Quartet volt második hegedűse helyettesíti.
- Felvételeket készítenek a *Concert Hall Society* részére Los Angeles-ben: Schubert *A halál és a lányka*, Dvořák op. 96. *Amerikai*, Glazunov op. 15. Öt novellette, és Csajkovszkij op.11-es D-dúr vonósnégyeseket, élő koncert felvétel jelleggel (három művet egy nap alatt!). Ezek voltak az első, Amerikában hozzáférhető felvételeik.
- 1952. október, Európai turné: Svájc – Vevey (a kvartett történetében a 15-ik koncertjüket játszották ott) + háború után először lépnek fel Nyugat-Németországban. Nagyon szerették őket, különösen Beethoven játékukat.
- 1953 nyarán ismét Koromzayval – Ravinia Fesztivál.
- 1953. június 1. – 1957. május 31. exkluzív szerződést kötöttek a párizsi *Pathé-Marconi* lemez céggel (mely az EMI párizsi leányvállalata volt). Beethoven összes kvartettjét két részletben vették fel. Az első periódus során – 1953. szeptember 7-október 17-ig 11 darabot, november 9 és december 8 között pedig további 5 művet vettek fel. Ezen az őszön még négy alkalommal játszották el

³²⁴ Ittész interjú.

koncerten a teljes Beethoven ciklust: Vevey-ben, Genfben, Párizsban a *Salle Gaveau*-ban és Milánóban. Karácsonykor tértek vissza Amerikába.

- 1954. év elején 6. amerikai turné
- 14 hónapos távollétre készültek, mikor útra keltek 1954 őszén: – Beethoven ciklus Koppenhágában, majd koncertek (Dánia, Berlin, Svédország, Anglia, Bécs és Párizs). További felvételek karácsonyig Párizsban (európai piacra): Schubert op. 29. a-moll, d-moll (Halál és a leányka) és az op. 161. G-dúr kvartettek.
- 1955. koncertek:
 - január – Hollandia,
 - február - Belgium, Franciaország,
 - március – Olaszország,
 - április – Svájc,
 - május – Spanyolország.
- Újabb felvételek Párizsban júniusban: Villa-Lobos 2., Kodály 2., Haydn op. 76/2. és op.64/ 5.valamint Borodin 2. vonósnégyese.
- A Beethoven kvartettek lemeze 1955 végén jelent meg, mely elnyerte a *Grand Prix du Disque* díjat.
- 1956-ban Palotai Vilmosnál cukorbetegséget állapítottak meg. Életmódváltásra volt szüksége, de ezt a kvartett többi tagja nem vállalta, így kilépett az együttesből.

Székelyék Rejtő Gábor tanácsára megkeresték Magyar Gábort, aki Koromzayval járt a budapesti Zeneakadémiára. Ő is Weiner és Kodály növendéke volt, akárcsak Székely és Koromzay. Akkor éppen Amerikában élt, tanított a University of Oklahomán Normanben. Székely odautazott, hogy megismerje és meghallgassa Magyar Gábort. A próbajáték sikeres volt.

1956 júniusában már megkezdtek a próbákat Los Angelesben. 18 művet kellett előkészíteniük a nyári koncertekre. A beilleszkedés nagyon könnyen ment, noha Magyar egészen más stílusban játszott, mint Palotai. A kvartett tagjai értékelték Magyar Gábor virtuozitását és tökéletes intonációját. Magyar így emlékezett a próbákra.³²⁵

Már a kvartettezésünk elején csodáltam őket, ahogy fáradhatatlanul keresték a legtökéletesebb zenei és technikai megoldást. Zoltán rendkívül türelmes volt. Úgy éreztem,

³²⁵ Kenneson 268.

hogy az ő zenélésük nagyon hasonlított ahhoz a zenei megközelítéshez, ahogyan én is gondolkodtam. Ez nagyban megkönnyítette beilleszkedésemet e nagyhírű együttesbe.[...] A kvartett számára a zene volt a legfontosabb, a forma, a frazeálás, a karakter, a hangulat; utána döntöttük, hogy milyen technikai eszközzel – ujjrend, vibrató, vonóbeosztás, stb – valósíthatjuk azt meg a legjobban. Hosszasan tárgyaltunk arról, hogy hogyan alkalmazzuk a dinamikákat a különböző hangszereknél. Eközben persze megoldottunk egy csomó együttjátszási problémát is. Mivel mind a négyünknek határozott elképzelése volt ezekről a dolgokról, így néha bizony nem volt könnyű közös nevezőre jutni. De le a kalappal a kollégáim előtt, mindig készen álltak, hogy megvitassunk minden javaslatot. Persze ez nem jelenti azt, hogy ezek olyan békés beszélgetések lettek volna! Ám mire kiültünk a pódiumra - csodával határos módon - ezek a problémák mindig elrendeződtek és a közönségnek és a kritikusoknak is többnyire az volt a véleménye, hogy a Magyar Vonósnégyes rendkívül egységes stílusban játszik.

Első koncertjüket San Franciscóban játszották Magyar Gáborral, 1956. június végén, majd a Santa Barbara-i Fesztiválon vettek részt, ahol Brahms összes kamaraműve elhangzott. Augusztusban a *University of Oregon*-beli nyári rezidenciájuk alatt három koncertet és hat műelemző előadást is tartottak.

Ezután 9. amerikai turnéjuk során 21-szer léptek fel, köztük a *Carnegie Hall*ban és szokás szerint Washingtonban a *Library of Congress*ben is.

- 1957 márciusában a hamburgi *Goette* cég 14 fellépést szervezett Nyugat-Németországban Brémától Bayreuthig. Áprilisi olasz turnéjuk után hazatértek Amerikába, ahol koncerteztek Californiában, majd az előző évhez hasonlóan ismét a *University of Oregon*ban töltöttek néhány hetet.
- 3 hónapos közép- és dél- amerikai turnéjuk során volt először alkalma Magyar Gábornak, hogy Beethoven ciklust játszhasson. Az év végéig még 33 koncertet adtak az Egyesült Államokban.
- 1958. január: – Amszterdam – Concertgebouw, majd Vevey és egy élő közvetítésű koncert Baden-Badenben.
- További felvételek Párizsban: Ravel, Debussy, Brahms op.51. c-moll és a-moll, Schubert op. 29. a-moll és Dvořák op. 96. *Amerikai* kvartettek, valamint Dvořák, Franck, Schumann és Brahms zongoraötösök Szolcsányi Györggyel.
- Július: Holland Fesztivál, Engadin Fesztivál (Svájc), Menton Fesztivál és koncertek a francia Riviérán, Salzburg Fesztivál, hangverseny a *Mozarteumban*.
- 1958 szeptemberében Svájcban, Vevey-ben Clara Haskillal Mozart g-moll zongoranégyesét K.478. és a Brahms f-moll ötösét adták elő.

Az európai turné tíz hónapja alatt 125-ször léptek fel és hét új lemezt készítettek. Íme, néhány kritika az európai újságokból: a párizsi *Aux Écoutes* 1958. március 28-i számából:

Ha lehetséges túlszárnyalni a tökéletest, akkor az a késői Beethoven vonósnégyesek tolmácsolásánál megtörtént [...].

A *Salzburger Volksblatt* 1958. augusztus 16-i számából:

Bartók 6. vonósnégyese egy megrázó személyes vallomás volt[...].

Valamint az amszterdami *De Telegraaf* 1958. július 15-i számából:

*Ma nem ismerünk egyetlen olyan együttest sem rajtuk kívül, akik ilyen tisztán és tökéletesen megszólaltatják a partitúra zenei tartalmát. A Magyar Vonósnégyes olyan magasságokba jutott, ahová csak nagyon kevesen[...].*³²⁶

1958/59-es szezonban ismét több mint 100 koncertet játszottak Európa szerte és az Egyesült Államokban.

- 1959 márciusában Alexandre Moszkowsky bejelentette, hogy 21 év után, 58 éves korában abbahagyja a kvartettezést. Magyar Gábor gyerekkori barátját, Kuttner Mihályt kérték fel második hegedűsnek, aki tapasztalt volt ezen a poszton, hiszen olyan kvartettek tagja volt korábban, mint a Pro Ideale, a Róth, a Gordon és a Léner vonósnégyes. Abban az időben New Yorkban élt. Kuttner 41 éves volt, 14 évvel fiatalabb Székelynél, mikor csatlakozott a Magyar Vonósnégyeshez. Az együttes ekkor újra csupa magyar tagokból állt.
- 1960/61-es szezont Aspenben kezdték, ahol a Juilliard Quartet távollétében őket kérték fel, hogy csatlakozzanak a tanári karhoz. A Colorado állambeli *Aspen Music Festival* kilenc hete alatt 14-szer léptek pódiumra, tanítottak és előadásokat is tartottak.
- Ezután megkezdték 13. amerikai turnéjukat, melynek során 36 koncertet adtak.
- 1961 januárjában európai koncertkörútjukat Hollandiában kezdték, ahol 28 nap alatt 22 koncertet játszottak, köztük egy Beethoven ciklus a *Concertgebouw*-ban. Itt játszották Kuttnerrel először Beethoven összes vonósnégyesét. Ezután Németország, Franciaország, Spanyolország, Anglia és Ausztria következett, majd kezdődtek a nyári fesztiválok: Menton, Engadin, Salzburg, Edinburgh és Montreux.

³²⁶ Kenneson, 272

A Magyar Vonósnégyes nagyon szerette volna lemezre venni az összes Bartók kvartettet. A *Pathé- Marconi* céggel kötött exkluzív szerződésük 1957-es lejáta után a *Vox Productions* magyar származású elnöke, George Mendelssohn nagyban segítette hozzá a kvartettet, hogy a Bartókokat a *Deutsche Grammophon Gesellschaft* vegye fel. Ez meg is valósult. 1961 nyarán Hannoverben, két periódusban, június 21-30 és augusztus 26 és szeptember 3 között elkészült az a felvétel, mely később mérce lett minden vonósnégyes számára.

Közben a *Vox* számára is készültek felvételek. Haydn op. 77/2. op.64/5. majd op 76/2. és 5-ös vonósnégyeseket és két Mozart kvartettet (a B-dúr K.458. és C-dúr K.465-öt) Párizsban vették fel júniusban valamint szeptemberben.

- Az őszi franciaországi *Jeunesses Musicales* koncertek után az olaszországi Peruggiában adták elő a Beethoven ciklust.

Ezután érkeztek Budapestre, ahol 1961. december 19-én, 21 év távollét után léptek újra a Zeneakadémia pódiumára. Műsorukon Haydn op. 64/5, Bartók 5. és Beethoven op.131-es cisz-moll kvartettje szerepelt. Koromzay feljegyzése szerint az 1961-es év során 130-140 koncertet játszottak.

A Magyar Vonósnégyes tagjai ekkor már hajlottak arra, hogy elvállaljanak egy amerikai egyetemi rezidens állást és letelepedjenek valahol. A *University of Colorado* ajánlatát örömmel fogadták, amely meghívta őket 1962 tavaszi szemeszterére Boulderbe. Ott tartózkodásuk annyira sikeres volt, hogy sok-sok alkalommal visszatértek még. Ekkor kezdődött az a mai napig is tartó együttműködés, mely a Magyar Vonósnégyessel kezdődött, majd Koromzay-n keresztül a Takács Kvartett rezidenciájával működik napjainkban is.

- 1962 áprilisában indultak első ausztráliai és új zélandi turnéjukra, 57 koncert tervével.

1963-ban már elmondhatták, hogy valamennyi kontinensen felléptek, mikor világkörűli turnéjuk során koncerteztek Egyiptomban, Indiában, Japánban és Szingapúrban is. Márciusban másodszor is ellátogattak Budapestre. Ezután Beethoven ciklust játszottak Londonban a *Wigmore Hall*-ban. Nyáron részt vettek Prades-ban Casals fesztiválján.

- 1964 nyarán először tartottak kurzust (majd további 9 éven át minden nyáron) a *Colby Summer School of Music*, Maine-ben.

- 1965 őszén a *Pathé-Marconi* cég szerződést ajánlott Beethoven összes vonósnégyesének másodszori felvételére Párizsban. Az immáron sztereó felvétel *Seraphim* cég neve alatt Amerikában jelent meg és ugyanúgy elnyerte a *Grand Prix du Disque* (valamint a *Grand Prix du Discophile*) díjat, mint első lemezük ezelőtt 12 évvel.
- 1966. London, Beethoven ciklus először a *Royal Festival Hall*ban, mely koncertekre 13.250 főnyi közönség vett jegyet.
- 1966. ősz, 18. amerikai turné.
- 1967. január: koncertek Nyugat-Kanadában, Edmontonban. Első rezidenciájuk a *University of Alberta* zenei tanszékén.

Míg világszerte, öt kontinensen évi 100-150 koncertet játszottak, erőfeszítéseik ellenére nem sikerült állandó egyetemi pozícióhoz jutniuk az Egyesült Államokban.

- 1967 májusában ismét 10 hónapra keltek útra. Maine-ben a *Colby College Summer School*ban töltöttek néhány hetet, majd felléptek New Yorkban, mielőtt Európába utaztak volna, hogy fellépjenek a szokásos nyári fesztiválokon.
- 2. Japán turné.
- 1968. március: második(egy hónapos) rezidencia a *University of Alberta, Edmonton*-ban.
- Április- egy hónap a *University of Colorado, Boulder*ben.
- *Mississippi Arts Festival* – 9000 ember hallgatta őket.
- 1968. október: 20. amerikai turné.
- 1969. január: Németország, Hollandia, Svájc, Ausztria és Budapest (1969. április 12-én Haydn, Debussy és Beethoven op. 132). Közben elkezdték Brahms összes kamarazene művének (a triónál nagyobb együttesre írt művek) felvételét Párizsban a *Pathé-Marconi* cégnél, mely EMI néven jelent meg.
- Május: 3. ausztrál és új-zélandi turné + Fiji szigetek. (3 hónap)
- *Colby College* hatodik alkalommal.
- Szeptember: Boulder – egy hónapos rezidencia.
- Október: 3. Japán turné – Bartók ciklus Tokióban.
- November: 21. amerikai turné.
- 1970. január: egy hónapos rezidencia *Southwestern University in Memphis, Tennessee*
- Március: 22. amerikai turné.

- Április: nyolcadik, egyben utolsó rezidenciájuk a University of Colorado, Boulderben.
- Május: utolsó dél-amerikai turnéjuk.
- Június: 4. (utolsó) dél-afrikai turnéjuk (24 koncert öt hét leforgása alatt).
- *Colby College* hetedik alkalommal.
- Augusztus: hét hónapos európai körútra indulnak. Beethoven ciklusok Németországban Hollandiában, Skóciában, Angliában.
- 1971. január: Beethoven ciklus Bécsben, koncertek Svájcban.
- Február: 23. amerikai turné.
- Március: *University of Alberta*.
- Július: *Colby College* nyolcadik alkalommal: a résztvevők között a Lindsay-, a Tokyo- és az Új-Budapest Kvartett.
- Szeptember: földközi-tengeri koncertek/ hajóutazás, a *Renaissance*- on.
- Brahms vonóskvintettek és szextettek felvételei Párizsban Thomas Rolston – brácsa és Varga László – cselló közreműködésével.
- Miláno: utolsó felvételük a *Vox Records* számára – Mozart hat Haydn-nak ajánlott kvartettből a hiányzó négy K.387., 421., 428., 464;
- Koncertek Hollandiában, Franciaországba, Belgiumban és Angliában. Utolsó londoni koncertjük műsora akár jelképük is lehetne: Haydn op.64/5., Bartók 5. és Schubert op. 161.
- 1972. – utolsó – 24. amerikai turné.

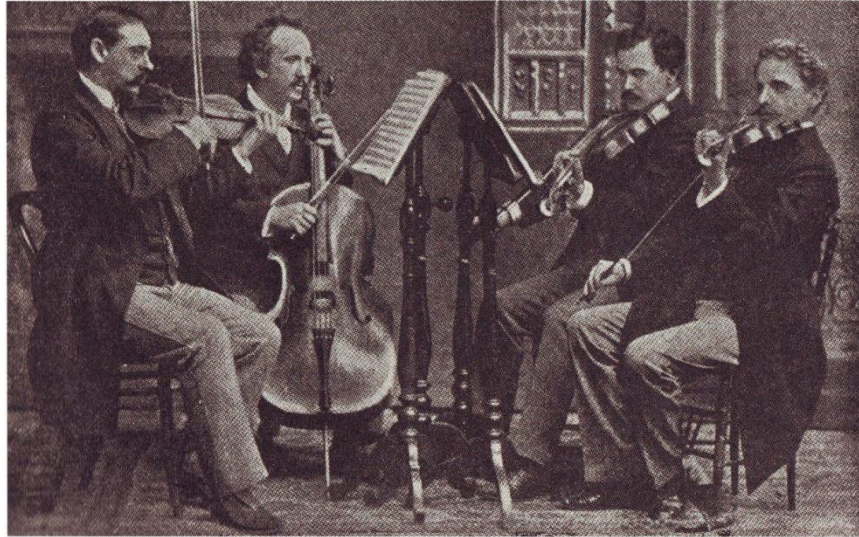
Ekkor Kuttner bejelentette, hogy elfogadta az *Indiana University* ajánlatát Bloomingtonban, ahol a Berkshire Quartetben fog játszani és karmesteri karriert folytathat. A Magyar Vonósnégyes tagjai úgy döntöttek, hogy a nyár végén befejezik együttes pályafutásukat.

- június: *Canada- Banff Centre* – 1. Academy of Chamber Music
- Július: *Colby College* – utolsó – kilencedik alkalommal

Magyar Vonósnégyes utolsó fellépése Dartmouth College, Hopkins Centerben 1972.

augusztus 22-én, műsorukon Beethoven op.18/4., Kodály 2. és Schubert op.161.

Ráadásként Beethoven op.135-ös kvartettjének *Lento assai* tételét játszották.

FÜGGELÉK

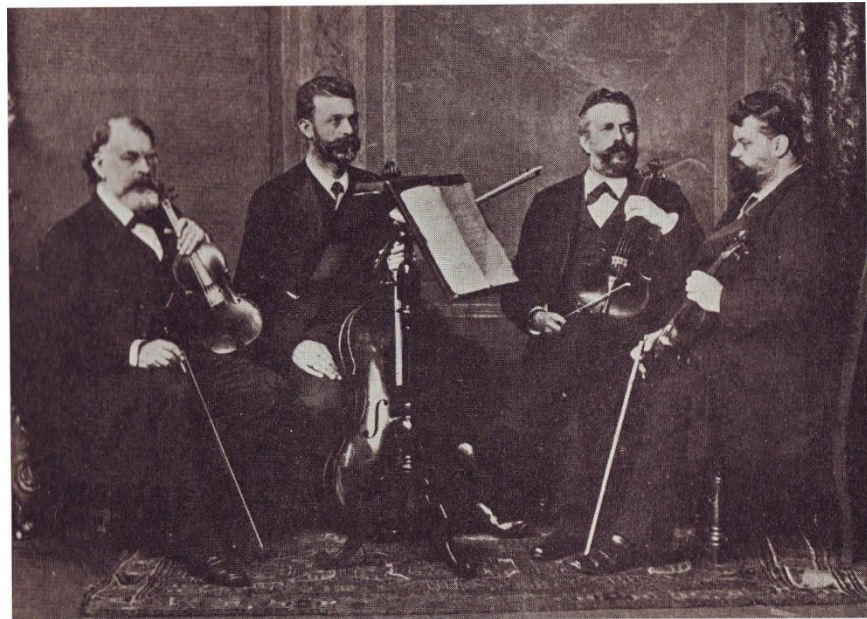
1. ábra. Az eredeti Kneisel Vonósnégyes (1885): Franz Kneisel, Franz Giese, Louis Svecenski, E. Fielder.

2. ábra. A Kneisel Vonósnégyes az 1917-es feloszlásakor: Franz Kneisel, Wilhelm Willeke, Louis Svecenski, Hans Letz.

3. ábra. A Flonzaley Vonósnégyes: Adolfo Betti, Alfred Pochon, Iwan d'Archambeau, Félicien d'Archambeau.

4. ábra. A Joachim Vonósnégyes.

5. ábra. A Léner Vonósnégyes: Léner Jenő, Hartmann Imre, Róth Sándor, Smilovits József

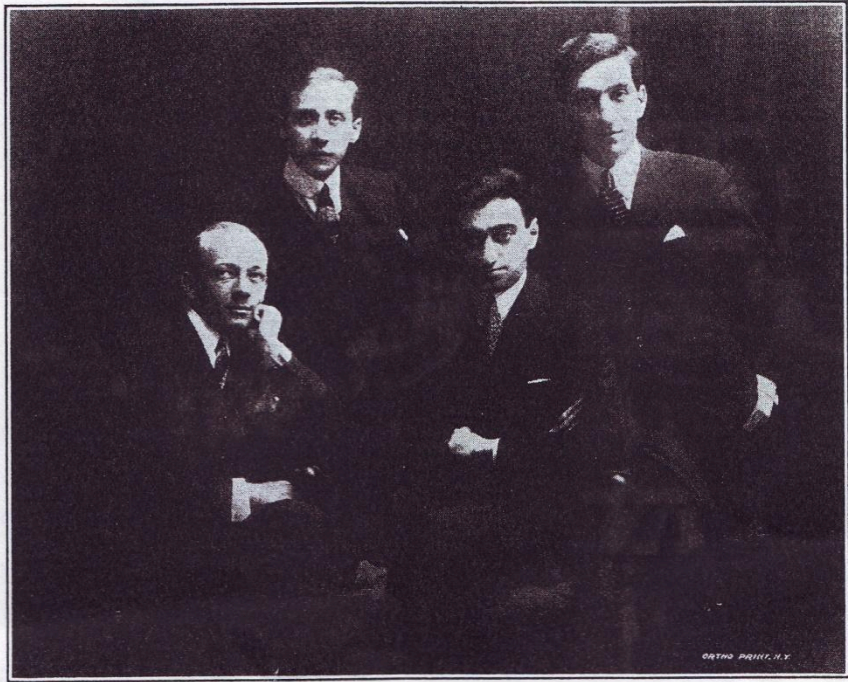
6. ábra. A Léner Vonósnégyes Weiner Leóval.

CLIPPING FILE

LENER STRING QUARTET

Jeno Lener, 1st Violin
Joseph Smilovits, 2nd Violin

Sandor Roth, Viola
Imre Hartman, 'Cello

"GREAT MASTERS of CHAMBER MUSIC in 5 CONCERTS"
First Appearance in New York
CARNEGIE HALL

Tuesday Evening	NOVEMBER 12
Friday Evening	NOVEMBER 22
Wednesday Evening	NOVEMBER 27
Saturday Afternoon	DECEMBER 14
Friday Evening	DECEMBER 20

Columbia Records

CONCERT MANAGEMENT ARTHUR JUDSON, Inc.

Steinway Hall 113 West 57th Street New York City
Telephone: Circle 7366

Programs and Application Form for Tickets on Reverse Side

7. ábra. A Léner Vonósnégyes 1929-es New York-i bemutatkozásának plakátja.

LENER STRING QUARTET**SERIES OF 5 CONCERTS****PROGRAMS**

Tuesday Evening, November 12th, at 8:30 P. M.

Quartet in D Major, Op. 76, No. 5 *Haydn*
 Quartet in B-flat Major (Hunt Quartet) *Mozart*
 Quartet in E Minor, Op. 59, No. 2 *Beethoven*

Friday Evening, November 22nd, at 8:30 P. M.

Quartet in C Minor, Op. 18, No. 4
 Quartet in E-flat Major, Op. 74 (Harp Quartet) } *Beethoven*
 Quartet in C-sharp Minor, Op. 131 }

Wednesday Evening, November 27th, at 8:30 P. M.

Quartet in D Minor, Op. posth. *Schubert*
 (Death and the Maiden)
 Quartet in A Major, Op. 41 *Schumann*
 Quartet in F Major, Op. 96 *Dvorak*

Saturday Afternoon, December 14th at 3:00 P. M.

Quartet in C Minor, Op. 51, No. 1
 Quartet in A Minor, Op. 51, No. 2 } *Brahms*
 Quartet in B-flat Major, Op. 67 }

Friday Evening, December 20th, at 8:30 P. M.

Quartet in D Major *Cesar Franck*
 "Quartetto Dorico" *Respighi*
 (Written for and dedicated to the Lener Quartet)
 Quartet in G Minor *Debussy*

APPLICATION FORM FOR TICKETS

I enclose my check for tickets for the Concert(s) of The Lener String Quartet, as follows:

	Single Concert	Series of Five Concerts
..... Lower Tier Boxes (seating 8)	\$24.00	\$88.00
..... Upper Tier Boxes (seating 8)	20.00	72.00
..... Orchestra (A to P)	2.50	9.00
..... Orchestra (Remainder)	2.00	7.50
..... Dress Circle	1.50	5.00
..... Balcony (A to H)	1.00	4.00
..... Balcony (Remainder)	.75	3.00

Kindly specify here, day or days for which you desire tickets

Name

Address

Please make all checks payable to Concert Management Arthur Judson, Inc., Steinway Hall, 113 West 57th St., New York City

Lener String Quartet

10. ábra. A Budapest Vonósnégyes: Ipolyi István, Pogány Imre, Hauser Emil (felül), Harry Son (ülve).

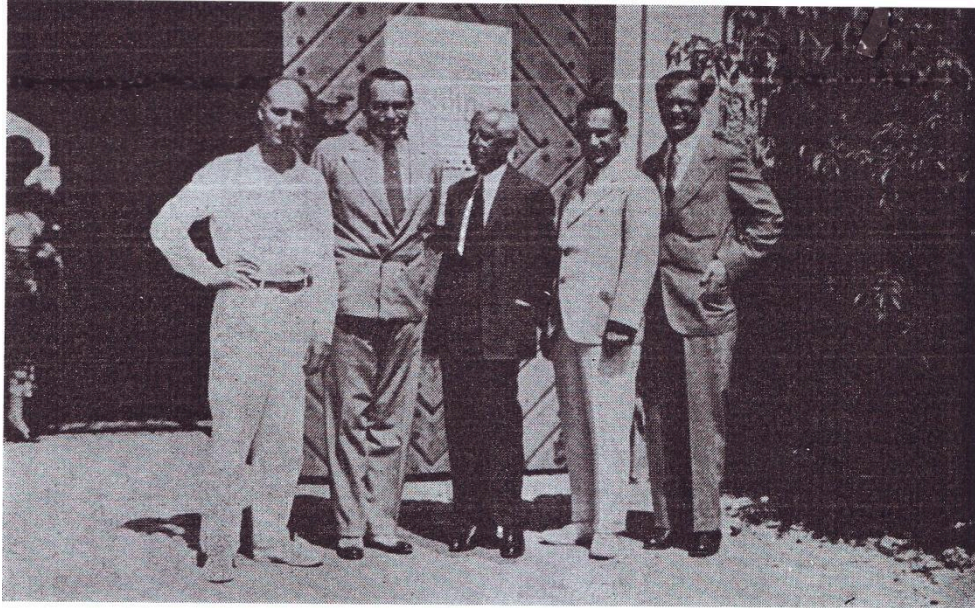
11. ábra. A Budapest Vonósnégyes (1945): Joseph Roisman, Edgar Ortenberg, Mischa Schneider, Boris Kroyt.

12. ábra. A Busch Vonósnégyes: Adolf Busch, Gösta Andreasson, Hermann Busch, Karl Doktor.

13. ábra. A Kolisch Vonósnégyes: Jenő (Eugen) Lehner, Felix Kuhner, Rudolf Kolisch, Székely Zoltán és Benar Heifetz (1934, Nijmegen).

14. ábra. A Róth Vonósnégyes Bartók Bélával: Van Doorn, Róth Ferenc, Bartók Béla, Molnár Ferenc és Antal Jenő (1931 július, Mondsee Ausztria).

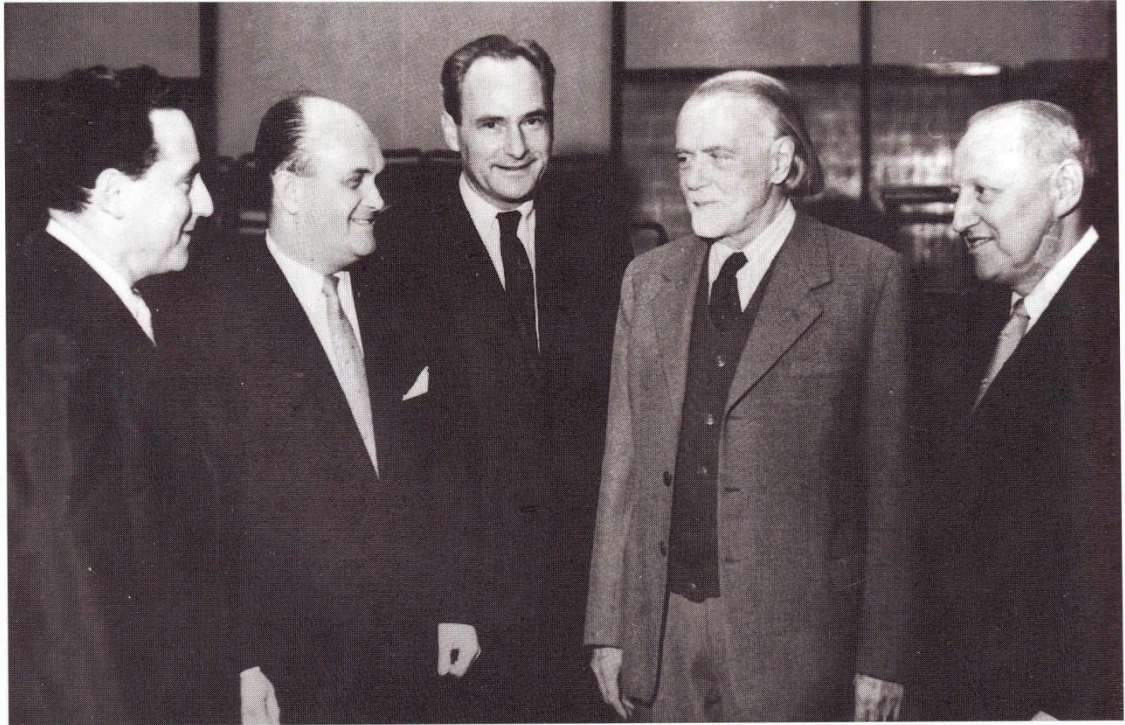
15. ábra. A Róth Vonósnégyes: Starker János, Harsányi Miklós, Antal Jenő (felül), Róth Ferenc (ülve).

16. ábra. A Harthouse Vonósnégyes a Massey házaspárral: Boris Hambourg, Kresz Géza, Milton Blackstone (felül), Harry Adaskin, Vincent Massey, Alice Massey (alul).

17. ábra. A Pro Arte Vonósnégyes: Alphonse Onnou, Laurent Halleux, Marcel Maas, Germain Prevost.

18. ábra. A Magyar Vonósnégyes Kodály Zoltánnal: Magyar Gábor, Kuttner Mihály, Koromzay Dénes, Kodály Zoltán, Székely Zoltán (1967, Budapest).

19. ábra. A Magyar Vonósnégyes utolsó fellépése a Colby College-ban (1972).

20. ábra. Az eredeti Juilliard Vonsónégyes: Robert Mann, Raphael Hillyer, Arthur Winograd, Robert Koff.

21. ábra. A LaSalle Vonósnégyes: Walter Levin, Henry Meyer, Jack Kirstein, Peter Kamnitzer.

22. ábra. A Guarneri Vonósnégyes: Arnold Steinhardt, David Soyer, Michael Tree, John Dalley.

23. ábra. A New Hungarian Vonósnégyes: id. Tóth Andor, Richard Young, ifj. Tóth Andor, Koromzay Dénes.

A CD-melléklet hangzó anyagának felsorolása és részletei:

CD1:

1.track: **Budapesti Vonósnégyes** (The original Budapest Quartet)

Hauser Emil, Pogány Imre, Ipolyi István, Harry Son

Beethoven: B-dúr op.130. I.tétel: Adagio ma non troppo, Allegro

felvétel: 1927. február 21. HMV DB 1547/50, matrices Cc 10169/71

Biddulph Recordings LAB 159

2.track: **Budapest Vonósnégyes** + Széll György zongora

Josef Roisman, Edgar Ortenberg, Boris Kroyt, Mischa Schneider

Brahms: f-moll zongoraötös op.34. III.tétel: Scherzo: Allegro, Trio

élő koncertfelvétel a washingtoni Library of Congress Coolidge Auditóriumában

1945. október 11-én ® and © 1996 Bridge Records, Inc. BRIDGE 9062

3.track: **Léner Vonósnégyes**

Léner Jenő, Smilovits József, Róth Sándor, Hartmann Imre

Beethoven: B-dúr op.130. V.tétel: Cavatina, Adagio molto espressivo

felvétel: 1927. január 27. London Wigmore Hall

cat.no. L 1932-33, matrix no.WRAX 2261-4, 2401-1, 2402-1, 2403- 1 EMI –

SGA SAN-1556-58

4.track: **Róth Vonósnégyes**

A Magyar Rádióban elhangzott Kuttner-interjú betéteként

Mozart: B-dúr K.589. I.tétel: Allegro

felvétel: nagy valószínűséggel a Mercury cég számára

Róth Ferenc, Antal Jenő, Harsányi Miklós, Starker János (lásd: Róth

Vonósnégyes alfejezet 232. lábjegyzetét)

5.track: **Magyar Vonósnégyes**

Székely Zoltán, Kuttner Mihály, Koromzay Dénes, Magyar Gábor

Bartók:5. V.tétel:Finale.Allegro vivace

élő koncertfelvétel a Mozarteumban, a Salzburgi Fesztiválon 1961. augusztus

14-én

Orfeo d'Or Festspiel-dokumente ORFEO C 604 031 B

6.track: **Magyar Vonósnégyes** + Varga László

Székely Zoltán, Kuttner Mihály, Koromzay Dénes, Magyar Gábor

Schubert: C-dúr vonósötös D956. II.tétel: Adagio

felvétel: 1971. Párizs, Salle Wagram, a Pathé-Marconi cégnek EMI Classics

CZS 7 67422 2

7.track: **Galimir Vonósnégyes**

Felix Galimir, Adrielle Galimir, Renée Galimir, Marguerite Galimir

Berg: Lírikus Szvit I.tétel: Allegretto giolale

felvétel: 1935. Párizs, Polydor 516659/92 ® and © Rockport Records N.Y. RR

5007

8.track: **Pro Arte Vonósnégyes**

Alphonse Onnou, Laurent Halleux, Germain Prévost, Robert Maas

Haydn: g-moll Hob.III/74. „Reiter” II.tétel: Largo assai,

felvétel: 1931. november, matrices: HMV DB 1632-1633-2B, 2458-2461

GRAMOFONO 2000 – AB 78916

CD 2**1.track: Pro Arte Vonósnégyes**

Alphonse Onnou, Laurent Halleux, Germain Prévost, Robert Maas
Haydn: g-moll Hob.III/74. „Reiter” IV.tétel:Finale,Allegro con brio
felvétel: 1931. november, matrices: HMV DB 1632-1633-2B, 2458-2461
GRAMOFONO 2000 – AB 78916

2.track: Kolisch Vonósnégyes

Rudolf Kolisch, Felix Kuhner, Lehner (Eugen) Jenő, Benar Heifetz
Wolf: Olasz szerenád
felvétel: cca. 1932-33. Matrices Ultraphone FP 771 / 30318-19 ® 1993
DANTE PRODUCTION LYS 009

3.track: Juilliard Vonósnégyes (az eredeti, alapító tagokkal)

Robert Mann, Robert Koff, Raphael Hillyer, Arthur Winograd
Bartók:4.V.tétel:Allegro molto
felvétel: 1950.(!) matrices: XLP 1729, 1916-20 Columbia ML 4278-80
Pavilion Records LTD. GEMS 0147

4.track: Guarneri Vonósnégyes + Pinchas Zuckermann

Arnold Steinhardt, John Dalley, Michael Tree, David Soyer
Brahms: G-dúr vonósötös op.111. III.tétel:Un poco Allegretto; IV.tétel: Vivace
ma non troppo presto.
felvétel: 1983. május 18. RCA studio A N.Y. City
RCA Read Seal ARC1-4849

5.track: New Hungarian Vonósnégyes

id.Tóth Andor, Richard Young, Koromzai Dénes, ifj.Tóth Andor
Bartók: 6. IV.tétel:Mesto
felvétel: Vox Productions SVBX 593 (VS 5272)

BIBLIOGRÁFIA

Bachmann, Alberto: *An Encyclopedia of the Violin*. New York: D. Appelton and Co, 1925.

Baker, Theodor: *Baker's Bibliographical Dictionary of Musicians*. New York: Schirmer, 1949.

Baron, John Herschel: *Intimate Music. The history of the idea of chamber music*. Stuyvesant: Pendragon Press, Musicological series, 1998.

Berlász Melinda (szerk.): *Emlékeink Weiner Leóról*. Budapest: Zeneműkiadó, 1985.

Brandt, Nat: *Con Brio. Four Russians called the Budapest String Quartet*. New York: Oxford University Press, 1993.

Campbell, Margaret: „Gyászjelentés: Felix Galimir”. *The Independent*. (1999. november 15).

Cobbett, Walter, Wilson (szerk.): *Cobbet's Cyclopedic Survey of Chamber Music*. London: Oxford University Press, 1963.

Csuka Béla: „Arcképek a gordonkajáték történetéből Magyarországon”. In: *A magyar muzsika hőskora és jelene*. Budapest: Pintér Jenőné kiadása 1944.

Dahlhaus és Eggebrecht (szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984.

Danek, Victor B: *A Historical Study of the Kneisel Quartet*. Doktori disszertáció, Indiana University 1962.

de Kerpely, Theresa: *Of Love and Wars*. New York: Stein and Day Publishers, 1984.

Demény J.: *Bartók Béla levelei (levél 219)*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1955.

Gádor Ágnes: „David Popper tanári működése a Zeneakadémián” In: uő (szerk.) *Fejezetek a Zeneakadémia történetéből*. Budapest: Liszt F. Zeneműv. Főisk. 1992.

Gádor Ágnes, Szirányi Gábor (szerk.): „Válogatás Bartha Dénes zenekritikáiból”. In: Gádor Ágnes, Szirányi Gábor (szerk.): *Bartha Dénes Emlékkönyv*, LFZE Tudományos Közleményei 6. Budapest: LFZE, 2008.

Gál György Sándor: *Weiner Leó életműve*. Budapest : Zeneműkiadó Vállalat, 1959.

Gay, Harriet: *The Juilliard String Quartet*. New York: Vintage Press, 1974.

Halmy Ferenc – Zipernovszky Mária: *Hubay Jenő*. Budapest: Zeneműkiadó, 1976.

Harry Hallreich: *Bartók: The six string quartets. Ismertető füzet*. (Vox Productions, INC., 1976.).

Hitchcock, H. Wiley: *Music in the United States: An Historical Introduction*. New Jersey: Prentice Hall, 1969.

Ittész Gergely Banff-ben, Székely Zoltánnal készült interjúja . Ménes Aranka (szerk.). A Magyar Rádióban 1999.06.03-án hangzott el. Magyar Rádió Archívuma.

Janof, Tim: „Conversation with Laszlo Varga”, *International Cello Society honlapja*.
; <http://www.cello.org/Newsletter/Articles/varga/varga.htm> (1995) [Letöltés időpontja: 2009. március 12.].

Kárpáti János: *Bartók kamarazenéje*. Budapest: Zeneműkiadó, 1976.

Kenneson, Carl: *Székely and Bartók, The story of a friendship*. Portland, Oregon: Amadeaus Press, 1994.

Kresz, Maria és Király, Péter: *Géza de Kresz and Norah Drewett. Their Life and Music on Two Continents*. Toronto: Canadian Stage and Arts Publication Limited, 1989.

Lener, Jenő: *The Technique of String Quartet Playing*. London : J.&W. Chester LTD. 1935.

Levin, Walter: „Immigrant Musicians and the American Chamber Music Scene 1930-1950”. In: Brinkmann, Reinhold és Wolff, Christoph (szerk.): *Driven into paradise: The musical migration from Nazi Germany to the US*. Berkeley: University of California Press, 1999.

Molnár, Antal: *A Léner-vonósnégyes*. Nagy magyar előadóművészek VI. Budapest: Zeneműkiadó, 1968.

Mueller, John H.: *The American Symphony Orchestra*. Bloomington: Indiana University Press, 1952.

N.N.: „In Memoriam Feri Roth”. *Music: Los Angeles*.(December 1970).

N.N.: „Henri Temianka is dead at 85”. *The New York Times*, (1992.november).

N.N.: 1970, *University of California: In Memoriam/Roth Ferenc*. Könyvtári digitalizált archívum. <http://www.oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt0r29q0sr/> [Letöltés időpontja: 2009. augusztus 23.].

N.N.: *Lener Quartet Papers*, New York Public Library, Performing Arts Division-Special Collections - *JOB95-19*.

N.N.: *Library of Congress* weboldal. *Foundations for Music*. www.loc.gov/rr/perform/guide/fndmus.html [letöltés időpontja: 2009. október 28. 10:02].

N.N.: Budapest Kvartett Cd ismertető: *The Budapest Quartet Collection „Book 1”, Strings CD QT99-300*

N.N.: http://www.marlbormusic.org/about_history.html. [Letöltés időpontja: 2009. november 5. 21:13].

Pándi Mariann: Maurice Ravel. Szemtől szemben. Budapest: Gondolat Kiadó, 1978.

Peter Slowik: „Losses” *Oberlin Alumni Magazine*, 98/2 (2002/ Nyár).

Phelps, Roger P: „The Mendelssohn Quintet Club. A Milestone in American Music Education”. *Journal of Research in Music Education* Vol.8, No.1 (Spring,1960).

Pincherle, Marc: *A hegedű*. Budapest: Zeneműkiadó, 1969.

Pjatigorszkij, Gregor: *Csellóval a világ körül*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1970.

Potter, Tully: „The concert explosion and the age of recording”. In: Stowell, Robin (szerk.): *The Cambridge Companion to the String Quartet*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Potter, Tully: „From chamber to concert hall”. In: Stowell, Robin (szerk.): *Cambridge Companion to the String Quartet*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Potter, Tully: The concert explosion and the age of recording. CD felvétel. *Stowell, CCSQ*. 77-78.

Quick, Julia May: *Violin Pedagogy of Imre Waldbauer*. DMA disszertáció. University of Iowa, 1977.

Rakos Miklós: *Veszprémtől Szentpétervárig*. Veszprém: Horizont Közművelődési Kiskönyvtár 6., 1981.

Rakos Miklós: *A magyar hegedűjáték az európai zenekultúrában. Fejezetek a magyar hegedűjáték történetéből. A Hubay Iskola izraeli ága..* Budapest : Hungarovox kiadó, 2002.

Reel, James: „Taking a final bow”. *Strings Magazine*. (2009 január).

Rhodes, Samuel: „Master teacher’s memory honored with premiere”. *Juilliard Journal Online*. (2003 február).

Root, Deane L. (szerk.): Grove Music Online, www.grovemusiconline.com .

Schweitzer, Vivien: „Henry Meyer, violinist with LaSalle Quartet dies at 83”. *PlaybillArts* (2006. december 26).

Starker János: *The world of music according to Starker*. Bloomington: Indiana University Press, 2004.

Steinhardt, Arnold: *Indivisible by four*. New York: Farrar Straus Giroux, 1998.

Swed, Mark: „2003 Musicians of the Year: The Kronos Quartet”. *Musical America*.

Tari Lujza, Iványi-Papp Mónika, Sz. Farkas Márta, Solymosi Tari Emőke, Gulyásné Somogyi Klára: *A Nemzeti Zenede*. Budapest: LFZE Bp-i Tanárképző Intézete, 2005.

Tátrai, Vilmos: *Hegedűszó alkonyatban*. Budapest: Klasszikus és Jazz Kiadó, 2001.

Temianka, Henri: *Facing the Music*. New York: David McKay Company, Inc., 1973.

Veres Bálint: *Pártos Ödön szerzői lemez. Ismertető füzet*. (Budapest: Hungaroton Classic CD HCD32450, 2007).

Veszprémi Lili: „Bartók és a Róth-kvartett”. *Muzsika*. (1971, március).

Waldbauer Imre: „A magyar hegedűművészet és hegedűpedagógia fénykora”. In: Batizi László Dr (szerk.) *A magyar muzsika hőskora és jelene*. Budapest: Dr. Pintér Jenőné kiadása, 1944.

Waldbauer Imre: *A magyar kamarazene* In: Batizi László Dr. (szerk.) *A magyar muzsika hőskora és jelene*. Budapest: Dr. Pintér Jenőné kiadása, 1944.